

SIASI 'O SISŪ KALAISSI 'O E KAU MĀ'ONI'ONI 'I HE NGAahi 'AHO KIMUI NÍ • 'AOKOSI 2015

Liahona

**Kau Ākongá mo
Hono Taukapo'i 'o e
Nofomalí, p. 18, 28, 80**

**Malu 'i he Ngaahi Tu'unga Mo'ui 'a e
'Otuá, p. 24**

**Pin, Post, Tweet: Lōmaki'i 'a Māmani
'aki 'a e Mo'oni, p. 48**

*"Te mou īlo kinautolu
ī honau ngaahi fuā.
He 'oku toli nai 'e he
kakaí e fua 'o e vainé
ī he 'akau talatalá pe
ko e fikí i he 'akau
talatalá?"*

*"Pea pehē, 'oku tupu
ī he 'akau lelei kotoa
'a e fua lelei; kae tupu
ī he 'akau kovi 'a e
fua kovi.*

*"Ko ia te mou īlo 'a
kinautolu ī honau
ngaahi fuā."*

Mātiu 7:16–17, 20.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí: Hoko Ko ha Maama**
Fai 'e Palesiteni Thomas S. Monson
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ngaahi 'Ulungaanga Faka-'Otua 'o Sīsū Kalaisí—Angamalū mo Loto Fakatōkilalo**

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 18 Kau Ākongá pea mo Hono Taukapo'i 'o e Nofomalí**
Fai 'e Eletā Russell M. Nelson
Kuo pau ke tau taukapo'i 'a e tukufakaholo 'o e nofomalí pea talaki 'a e finangalo 'o e 'Otuá.

'I HE TAKAFÍ

I mu'a: Faitaa'i 'e Leslie Nilsson 'I loto he takafi mu'a: Faitaa'i 'e he grapix/iStock/Thinkstock. 'I loto he takafi mu'i: Faitaa'i 'e mycola/iStock/Thinkstock.

24 Ko e Ngaahi Tu'unga Mo'ui Pau 'a e Tamai Hēvaní

Fai 'e Eletā Allan F. Packer
'E hanga 'e hono mo'ui 'aki e tu'unga mo'ui 'a e 'Otuá 'i he taimi ní, 'o teuteu'i kitautolu ki he Fakamaau Faka'osi.

28 Ko e Fanonganongo fekau'aki mo e Fāmilí: Mahulu Hake 'i he Puputu'u 'o e Taufatungamotu'a

Fai 'e Eletā Bruce C. Hafen
Ko e nofomalí mo e tu'unga fakaemātu'a 'a e ongo fe'unu mahu'inga 'i he kupesi 'o etau fala fakasōsialé.

34 Hou'eiki Tangata 'o e Siasí mo e Vete Malí

Fai 'e Brent Scharman
'Oku mahu'inga ke ke kei vāofi mo ho'o fānaú mo e ongoongo-lelei, lolotonga pea hili e fakamahī 'o e vete malí.

NGAAHI TAFA'AKÍ

- 8 Kī'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Epeleli 2015**
- 10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí: 'Oku Mau Tui ki he Loto Fakatōkilalo**
- 12 Ongoongo 'o e Siasi**
- 14 Ko Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmilí: Ko Ha Toe Fakataha Nāunau'ia**
Fai 'e Susan L. mo C. Terry Warner
- 16 Ko e Ngāue 'i he Siasi: Ko e Mālohi 'o e Faiako Faka'apí**
Fai 'e Jeff B. Marler
- 17 Ngaahi Manatú: Ko e Matapā Sio'atá 'i he Vai Kaukaú**
Fai 'e Becky Heiner
- 38 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní**
- 80 Kae 'Oua ke Tau Toe Fakataha Mai: Na'a ne Ako'i Kiate Au 'a e Fokotu'utu'u Fakalangi 'o e Ta'engatá**
Fai 'e Eletā Parley P. Pratt

42

42 Fa'a Kātaki: Mahulu Hake i he Tatálí Pé

Fai 'e Hillary Olsen

46 Ngāue Fakafafekaú pe ko e Pa'angá?

Fai 'e Gelzcke Felix Nogueira

'E mahu'inga fe'unga nai e ngāue fakafafekaú ki he feilaulau fakapa'anga?

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fufuu'i he pulusinga ko 'eni. Tokoni: Fili ki he totonú!

60

48 Lōmaki'i 'a Māmani 'o Fakafou i he Mītia Fakasōsialé

Fai 'e Eletā David A. Bednar

Kuo fai tāpuekina kitautolu 'e he Eiki 'aki 'a e tekinolosia fo'oū ke tokoni ke lōmaki'i 'a māmani 'aki e mo'oní.

54 Ngaahi Fehu'i mo e Talí

Na'e vetemali 'eku ongo mātu'ā. 'E founiga fēfē ha'aku fakamole-mole'i kinaua?

56 Faka'uto'uta'anga ki ha Fāmili Fiefia

Fai 'e Mindy Anne Leavitt

'Oku ako'i mai 'e he fanonganongo ki he fāmili 'a e founiga ke faka-mālochia ai hotau fāmili mo langa hake ha ngaahi 'api fiefia.

60 'Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sāpaté

'Oku fakamatala'i 'e ha to'u tupu mei Iulope Hahake 'a e 'uhinga mo e founiga 'oku nau tauhi ai e 'aho Sāpaté ke mā'on'i'oní.

62 Tatali i he Tuí

Fai 'e Mikaeli Duarte da Silva

'E 'i ai nai ha taimi 'e kau mai ai e kau mēmipa kehe hoku fāmili ki he Siasi?

64

64 Ko e Lova 'a Selí

Fai 'e Jan Pinborough

Na'e manavasi'i 'a Selí ke talanoa ki he'ene tamaí, ka ne ta'e 'oua 'ene ma'u ha tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí mei he'ene písopé.

66 Tokoni! 'Oku 'Amanaki ke Vetemali ha Taha

Fai 'e Katherine Nelson

Ko ha ngaahi tali 'e ala tokoni atu kapau 'e vetemali ho'o ongomātu'ā.

68 Mate, Ko Koe Ia!

Fai 'e Amie Jane Leavitt

'E lava nai 'a Lōleni 'o loto-to'a fe'unga ke ne taukapo'i 'a 'Ali?

70 Tu'u i he Totonú**71 Hivá: Feinga Faitotonú**

Fai 'e George L. Taylor
mo A. C. Smyth

72 Ko Ha Fili Faingata'a

Fai 'e Amanda Michaelis

I he taimi ne mamata ai 'a Tieko 'i ha va'inga vitiō koví, kuo pau ke ne fai ha fili faingata'a.

74 Fakamo'oni Makehe: 'E founiga fēfē ha'aku lava 'o nofo tau'atāina?

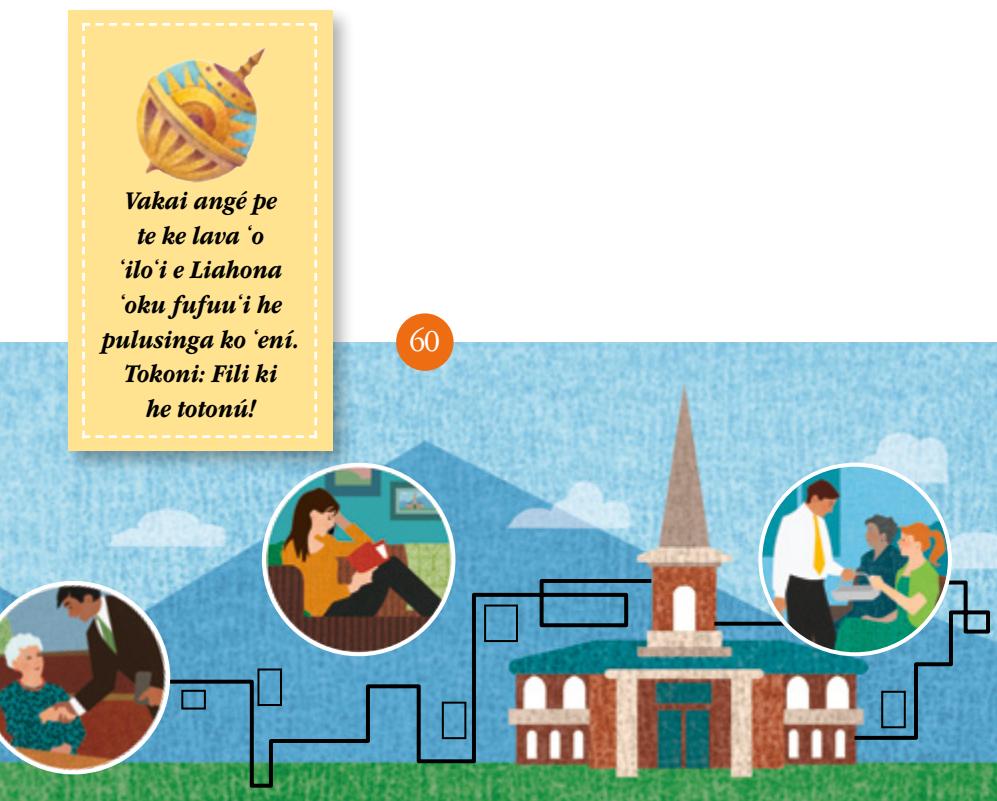
Fai 'e Eletā Quentin L. Cook

75 Te ke lava 'o Fakatomala mo Fakamolemole'i

Fai 'e Jane McBride Choate

76 Kelela mo e Polokalama 'a e Palaimelí

Fai 'e Jane McBride Choate

78 Taimi 'o e Folofolá: Ko Hono Fakamo'ui 'e Sisū 'a Lasalosí

AOKOSI 2015 VOLUME 39 FIKI 8

LIAHONA 12568 900

Ko e makasini fakavahaāpuleāngā eni 'a e Siasi 'o Sisū Kalaisi'o e Kau Māoniōni'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni

Ko e Kau Palestineni 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo' e Toko Hongofulu

Mā Uā: Boyd K. Packer, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

Étitá: Craig A. Cardon

Kau Étitáisa: Mervyn B. Arnold, Christoffel Golden, Larry R. Lawrence, James B. Martino, Joseph W. Sitati

Talékita Pulé: David T. Warner

Talékita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipá:

Vincent A. Vaughn

Talékita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisini: Garff Cannon

Talékita Pulé: R. Val Johnson

Tokoni 'Étitá Pulé: Ryan Carr

Tokoni Faipulusi: Lisa Carolina López

Timi ki hono Tohi mo hono 'Étitá: Brittany Beattie, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Lori Fuller, Garrett H. Garff, LaRene Porter Gaunt, Mindy Anne Leavitt, Michael R. Morris, Sally Johnson Odeirkir, Joshua J. Perkey, Jan Pinborough, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Marissa Widdison

Talékita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talékita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, Mandie M. Bentley, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Colleen Hinckley, Eric P. Johnsen, Susan Logfren, Scott M. Mooy, Mark W. Robison, Brad Teare, K. Nicole Walkenhorst

Kou'otineia Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahatahi 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahatahi 'o e Makasini: Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Katie Duncan

Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talékita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talékita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahona 'i Tongá:

'Étitá Túlima L. Finau

Tokoni 'Étitá Siale Hola

Kaungā 'Étitá Patrick Taufa

Ko e totongi ki hono fakakātā o e ngaahi *Liahona* he ta'u 'oku TōP \$3.60. Ko e tua-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi fakakeeké: Senitā Tufakiāngā Nānaū, Siasi 'o Sisū Kalaisi o e Kau Māoniōni'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ni, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke māu 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi. Founa mayava mehi he lunaitei Siteiti ma Kānata, alu ki he store. Ids.org pe fetu'utaki ki he senitā tufakiāngā nānau a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōtu.

'Omī 'a e ngaahi fakamatāla mo e ngaahi faka'eke'eké he 'initanet'i he *Liahona*.lds.org; i he meilī ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 N. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe i-meili ki he *Liahona*@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko a 'kāpase' pe me'a 'kāpase' 'o kau hōlo) 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavahaāpuleāngā i he lea faka'Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kempipoutia, Puluakāla, Sepuano, Siaina, Siaina (fakaafingofua'i), Koloesia, Seki, Tenimāake, Holāni, Piltānia, Eritōnia, Fisi, Finilani, Falanise, Siaramē, Kali, Hungali, Aisileni, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kolea, Letivā, Lifueniā, Malakasi, Māseiilisi, Mongokolā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsiā, Ha'amoā, Silovēnia, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Suahili, Takalokā, Tahiti, Talleini, Tongā, 'Ukulelei, 'Eitu mo e faka-Vietnemi. (Oku kehekepe pē e tūo lahi hono pulusi 'o fakatātā mo e lea fakafonuā)

© 2015 'e he Intellectual Reserve, Inc. Māu 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki i he lunaitei Siteiti o Amelikā.

'E lava ke hiki ha tatua 'o e ngaahi fakamatāla mo e ngaahi fakatātā i he *Liahona* ke fakaeangā ki ha ngaahi me'a 'a e Siasi 'o ika'i fakakomēsiai pe fakaāngā pē 'i apī. He 'ikai lava ki hiki tatua ha ngaahi nānau 'oku fakahaāti atu ai hanō fakataputapu, 'i he tafā'aki 'oku fakamatālāi ai e tokotaha 'oku 'āana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatāsila 'a e ngaahi fehu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

August 2015 Vol. 39 No. 8. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address must be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Post Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMM 7074.12.5).

NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau ki he Efiafi Fakafāmili 'i 'Apí

'Oku 'i he makasini ko 'enī ha ngaahi fakamatala mo ha ngaahi 'ekitivitī 'e lava ke fakaāngā i he efiafi fakafāmili 'i 'apī. Ko ha sīpinga 'eni 'e ua.

"Kau Ākongá mo hono Taukapo'i 'o e Nofomalí," peesi 18: Fakakaukau'i 'a e founa 'e lava ai ke ke hoko ko ha "tokotaha taukapo 'o e nofomalí" 'i ho 'apí tonu. Kuó ke 'osi fakahoko nai ha fetalanoaāki mo ho'o fānaú fekau'aki mo 'enau nofomalí 'i he kahaú pe fekau'aki mo e founa 'oku kehe ai e vakai 'a e Siasi ki he nofomalí mei he māmaní? Kuó ke 'osi vahevahe nai ho'o ngaahi ongo ki ho'o fānaú e ongo 'okú ke māu ki he nofomalí? Kuó ke ako'i nai kiate kinautolu e ngaahi akonaki 'a e kau palofitā mo e kau 'apostoló 'o kau ki he nofomalí? Lolotonga ha efiafi fakafāmili 'i 'apī, fakakaukau ke ale'a 'a e ngaahi tefito ko 'enī, 'o fakaāngā 'a e "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanonganongo ki Māmaní" (*Liahona*, Nōvema 2010, 129).

"Lōmaki'i 'a Māmani 'o fakafou 'i he Mītia Fakasōsialé," peesi 48: Hili hono lau e fakamatala ko 'enī, ale'a 'i ho fāmilí 'a e founa te ke lava ai, 'o hangē ko e lea 'a 'Eletā Petinaá 'o, "fakaāngā 'a e mītia fakasōsialé ke 'ōatu 'a e ngaahi pōpoaki 'o e ontoongoleleí," pea muimui ki he ngaahi fakahinohino ko ia naá ne fokotu'mai. Te ke lava 'o vahevahe 'a e ngaahi kupu'i lea mei he kau Taki Māolungá 'i ho'o peesi Facebook pe 'ohake ha ngaahi fakatātā 'o e ngaahi potufolofola 'okú ke saia taha aí he Instagram. 'E lava foki ho fāmilí 'o 'ai ha'amou hashtag ke fakaāngā 'i he taimi 'okú ke 'ohake ai ha ngaahi fakatātā pe lea fekau'aki mo e ontoongoleleí (hangē ko e kāngalotu ne nau kamata'i e hashtag #LDSConf).

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'u 'a e *Liahona* mo e ngaahi nānau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI KAVEINGA 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafonuā 'i 'e he mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatāla.

'Aho Sāpaté, 60

Anga fakakaumé'a, 68, 72

Angatonú, 24

Fa'a kātaki, 42, 62

Faiako faka'api, 16

Fa'i'fa'itakiāngā, 4, 48, 68

Fakamolemolé, 54, 56, 66, 75

Fakamo'oni, 4, 48

Fakatomalá, 56, 75

Fakaului, 14, 62

Fāmilí, 14, 17, 18, 28, 56, 62, 80

Feilauaú, 46

Hisitōlia fakafāmili, 39

Houtamakí, 68

Laumālie Māoniōni, 40

Loto fakatōkilaló, 7, 10

Loto hikisiá, 10

Loto-to'a, 64, 71, 72, 76

Lotú, 39, 40, 56, 64, 76

Ma'u lotú, 38, 60

Mītia fakasōsialé, 48

Mo'ui tāu, 24

Ngaahi tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikí, 64

Ngaahi tu'unga mo'ui, 24, 70

Ngāue'angá, 56

Ngāue fakafaifekaú, 41, 46, 48

Ngāue fakatemipalé, 14, 62

Nofomalí, 18, 28, 80

'Ofá, 18, 56, 68

Sisū Kalaisi, 7, 78

Talangofuá, 24, 70

Tau'atāina ke Fili, 24, 70, 72, 74

Tohi a Molomoná, 41

Tu'unga fakae'mātu'a, 28, 34

Vahehongofulú, 46

Vetemalí, 34, 54, 64, 66

Fai 'e Palesiteni
Thomas S. Monson

Kuo lahi ha ngaahi kātoanga fakafonua ne fakahoko fakataha mo hono fakatapui 'o ha ngaahi tempipale ne u lavengamonū ke kau atu ki ai. Ne u sa'i'a 'aupito 'iate kinautolu kotoa, kau ai 'a e tempipale fakamuumi taha ne u kau ki aí 'i Finiki, 'Alesona, 'Tunaiteti Siteití, 'i Nōvema 'o e ta'u kuo 'osí.

'Oku fakahoko 'e he to'u tupu 'o e Siasi 'oku kau ki he ngaahi kātoanga fakafonuá, ha ngaahi polokalama fakaholomamata mo fakangalongata'a. Kimu'a 'i he kātoanga 'i Finiki he ta'u kuo 'osí, na'á ku talaange ki he to'u tupú, "Ko e fānau kimoutolu 'o e māmá."

'Oku ou loto ke 'ilo 'e he to'u tupu kotoa 'o e Siasi, ko e fānau kinautolu 'o e māmá. 'I he'ene peheé, 'oku 'i ai honau fatongia ke nau hoko ko ha "ngaahi maama 'o māmani" (Filipai 2:15). 'Oku 'i ai honau tufakanga ke vahevahe 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleí. 'Oku 'i ai honau uiui'i ke hoko ko ha maama 'o e tempipalé, fakafotunga atu e maama 'o e ongoongoleí ki ha māmani 'oku fakautuutu 'ene fakapo'ulí. 'Oku nau ma'u ha tufakanga ke tutu 'enau māmá ke ulo pea ke ulo lahi.

Ke tau lava 'o "i he kakai tuí ko e faka'ilonga" (1 Timote 4:12), kuo pau foki ke tau tui mo kitautolu. Kuo pau ke tau fakatupulaki 'a e tui 'oku fie ma'u ke tau hao fakalaumālie aí pea fakaulo atu ha maama ki he nī'ihi kehé. Kuo pau ke tau tanumaki 'etau fakamo'oní kae 'oua kuo hoko ia ko ha taula ki he'etau mo'uí.

'Oku kau 'i he ngaahi founiga ola lelei taha ke ma'u mo tauhi ai 'a e tui 'oku tau fie ma'u 'i he 'aho ní, 'a hono lau mo ako e ngaahi folofolá pea lotu ma'u pē. 'Oku ou pehē ki he to'u tupu 'o e Siasi, kapau kuo te'eki ai ke ke fai ia, fakatupulaki he taimí ni ha tō'onga mo'ui ko hono ako faka'aho 'o e folofolá mo e lotú. Ka ta'e fakahoko 'a e ongo founiga mahu'ingá ni, 'e lava ke hanga 'e he ngaahi ivi taki-ekina mei tu'á mo e ngaahi mo'oni'i me'a faingata'a 'o e mo'ui 'o 'ufikaua pea a'u pē 'o ne tamate'i ho'o māmá.

'Oku 'ikai faingofua 'a e vaha'a ta'u 'o e hongofulu tupú. Ko e ngaahi ta'u mahu'inga ia 'e hanga ai 'e Sētane 'o

HOKO KO HA MAAMA

'ahi'ahi'i koe pea fai hono tūkuingatá ke fakatauele'i koe mei he hala ko ia te ne tataki koe ki ho 'api fakalangí. Ka 'i ho'o lau mo lotuá pea 'i ho'o ngāue mo talangofuá, te ke 'ilo lelei ange ai 'a e "maama 'oku ulo 'i he fakapo'ulí" (T&F 6:21), 'a hotau Fa'ifa'itaki'angá pea mo hotau mālochingá—'a e 'Eiki ko Sisū Kalaisí. Ko Ia 'a e Maama 'oku totonus ke tau hiki hake ke tuli atu 'a e fakapo'ulí 'oku lolo maí (vakai ki he 3 Nifai 18:24).

'Okú ke ma'u ha ngaahi faingamālie ta'e fa'alaua ke ulo atu, 'aki e fakamo'oni mālohi ki he Fakamo'uí mo 'Ene ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. 'Oku nau 'ākilotoa koe 'i he 'aho kotoa pē, 'o tatau ai pē pe ko e hā e tūkunga te ke 'i ai. 'I ho'o muimui ki he sīpinga 'a e Fakamo'uí, te ke ma'u ai ha faingamālie ke hoko ko ha maama, 'i he mo'ui 'a kinautolu 'oku mou feohí—'o tatau ai pē pe ko e kau mēmipa ho fāmilí, kaungā-ako, kaungā-ngāuē, ngaahi mahení, pe ko ha sola.

'I he taimi 'okú ke hoko ai ko ha maama ki he māmaní, 'e ongo'i 'e he kakai 'oku mou feohí ha laumālie makehe te ne ngaohi kinautolu ke nau fie feohi mo koe pea muimui ki ho'o sīpingá.

'Oku ou kole atu ki he mātu'á mo e kau taki 'o hotau to'u tupú ke tokoni kiate kinautolu ke nau tu'u ma'u 'i he mo'oni mo e anga mā'oni'oní. Tokoni ke fakalahi ange

'enau vakaí ki he ngaahi faingamālie ki he akó, mahinó, mo e ngāue tokoní 'i he pule-'anga 'o e 'Otuá. Langaki 'iate kinautolu ha mālohi ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi 'ahi'ahi 'o e māmaní. 'Oange kiate kinautolu 'a e holi ke nau 'a'eva 'i he angama'á mo e tuí, fa'a lotu, mo falala ki he langí ko honau taula paú ia.

'Oku ou pehē ki hotau to'u tupú, 'oku 'ofa 'a 'etau Tamai Hēvaní 'iate kimoutolu. Fakatauange pē 'oku mou ongo'i foki mo e 'ofa 'oku ma'u 'e he kau taki 'o e Siasí kiate kimoutolú. 'Ofa pē te mou ma'u ha holi ke tokoni ki ho'omou Tamai Hēvaní pea mo Hono 'Aló. Pea fakatauange te mou 'a'eva ma'u ai pē 'i he mo'oní pea hoko ko ha maama 'i he lotolotonga 'o e fānau 'a e 'Otuá. ■

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Fakakaukau ke aleá'i mo kinautolu 'okú ke 'akoí pe ko e hā e 'uhinga 'o e hoko ko ha "[fānau]" 'o e māmá." Ko e hā e ngaahi fatongia 'oku kau ki aí? Te mou lava 'o aleá'i e ngaahi taimi ne ulo lahi ai 'enau maamá pea mo e me'a na'a ne fakatupunga 'ene ulo lahi? Fakakaukau ke kole kiate kinautolu ke nau fakakaukau ki ha tokotaha pau, hangē ko ha to'u tupu, kaungā-ngāue, pe ha mēmipa honau fāmilí, 'okú ne ngali fie mau ha maama. Hili iá, te mou lava 'o lotua fakataha ha founiga ke vahevahe atu ai 'a e māmá ki he tokotaha ko iá.

Faka'ilonga 'o e Māmá

Oku ako'i mai 'e Palesiteni Monisoni 'oku 'i ai ha tufa-kanga 'o e to'u tupú ke "hoko ko ha maama 'o ha temipale, 'o hulungia atu e maama 'o e ongoongolelei ki ha māmani 'oku fakautuutu 'ene fakapo'ulí." 'Okú ne 'omi ha ngaahi founiga 'e lava ke ke fai ai 'eni:

- Vahevahe 'a e ongoongolelei
- Tui
- Fakatupulaki 'a e tuí
- Hoko ko ha maama ki he ni'ihi kehé
- Tanumaki ho'o fakamo'oní kae 'oua kuo hoko ia ko ha taula ki ho'o mo'uí
- Lau mo ako 'a e folofolá.
- Fa'a Lotu pea fai ma'u ai pē

- Tokoni
- Talangofua

Fakakaukau ke fakafuofua'i koe mei he 1 ki he 5 'i he ngaahi tafa'aki takitaha ko 'ení. 'I he ngaahi tafa'aki 'oku maaka ma'ulalo angé, te ke lava ke ako 'a e ngaahi tefito ko 'ení 'i he folofolá pe fekumi ki ai 'i he LDS.org. Hili e 'osi ho'o ako e ngaahi tefito ko 'ení, te ke lava 'o fakakaukau'i ha ngaahi founiga 'e lava ke fakamālohia ai 'a e ngaahi tafa'aki ko 'ení pea fokotu'u ha ngaahi taumu'a ke fakahoko ia.

FĀNAÚ

Ulo Atu Ho'o Māmá

I ho'o hoko ko e fānau 'a e 'Otuá, ko ha fānau koe 'o e māmá. 'E lava ke ke ma'u ha maama lahi ange 'i ho'o muimui ki hotau Fakamo'ui ko Sīsū Kalaisí. 'Oku 'ofeina koe 'e Sīsū Kalaisí mo e Tamai Hēvaní pea 'okú Na finangalo ke ke hoko ko ha maama ki he ni'ihi kehé pea tataki mai kinautolu kia Kalaisi. Te ke lava 'o hoko ko ha maama 'aki ho'o anga ta'emālualoi, tauhi e ngaahi fekaú, 'o hangē ko e lotú mo e lau folofolá. Fakafonu 'a e ngaahi fetu'u 'i laló 'aki ha ngaahi fakakaukau 'o e founiga 'e lava ke ke hoko ai ko ha maama fa'ifa'itaki'anga ki he ni'ihi kehé 'o hangē ko Sīsū Kalaisí. Kuo 'osi fakahoko e 'uluakí mo e uá ma'au. Valivali e ngaahi fetu'u.

Ako i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'ení pea sekumi ke 'ilo'i e me'a ke vahevahé. E hanga fefé 'e he mahino ki he mo'u mo e ngaahi fatongia 'o e Fakamo'u, 'o fakatupulaki ho'o tui kiate Iá mo fai'tapuekina 'a kinautolu 'oku ke tokanga'i i he faiako 'a'ahí? Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai ki he reliefsony.lds.org.

Ko e Ngaahi 'Ulungaanga Faka-'Otua 'o Sisú Kalaisí—Anga- malū mo Loto Fakatōkilalo

Ko e konga 'eni 'o ha ngaahi Pôpoaki 'a e Faiako 'A'ahí 'oku fai ai e tokanga ki he ngaahi 'ulunga-anga fakalangi 'o e Fakamo'u.

Na'e folofola 'a Sisú 'o pehē, "Ko ia 'oku lahi 'iate kimoutolú, tuku ke tatau ia mo e ki muí; pea mo ia 'oku pulé, ke tatau mo ia 'oku tauhí. He ko hai 'oku lahí, ko ia 'okú ne nofo 'o kaí, pe ko ia 'okú ne tauhí? 'ikai ko ia 'oku nofo 'o kaí? ka 'oku ou 'iate kimoutolu 'o hangē ko ia 'oku tauhí" (Luke 22:26–27).

"Ko e Fakamo'u 'a hotau fa'ifa'i-taki'anga taupotu taha 'i he mālohi 'o e loto-fakatōkilaló mo e fakavaivai'i kitá. Hili 'a e ngaahi me'a ni kotoa, na'e hanga 'e He'ene fakavaivai'i Ia ki he finangalo 'o e Tamaí, 'o fakahoko 'a e me'a ma'ongo'onga taha ne hoko 'i he kotoa 'o e hisitoliá. Mahalo ko e kupu'i toputapu taha 'i he folofolá kotoa, ko e "Oua na'a fai hoku lotó, ka ko e finangalo 'o'ou'" (Luke 22:42)."¹

I he'etau hoko ko e kau ākonga 'a Sisú Kalaisí, 'oku tau fāifeinga ma'u pē ke hangē pē ko Iá. Na'e pehē 'e 'Eletā 'Ulise Soalisi 'o e Kau Fitungofulú, "'Oku mahu'inga 'a e angamaluú ke tau hoko 'o anga faka-Kalaisí ange ai."

Fakakaukau ki he Me'a ni

'E founa fefé hanō tokoni'i kiatutolu 'e he loto fakatōkilaló ke tau 'ofa 'o hangē ko ia ne fai 'e he Fakamo'u?

Ka 'ikai e angamaluú, he 'ikai ke tau lava 'o fakatupulaki e ngaahi 'ulunga-anga mahu'inga kehé. 'Oku 'ikai ko ha vaivai e angamaluú, ka 'oku 'uhinga ia ke angalelei mo anga'ofa, fakahaa'i 'a e mālohí, nongá, mahu'inga'ia 'iate kitá, pea mo e mapule'i kitá."² I he'etau ngāue ke fakatupulaki e 'ulunga-anga ko 'ení, te tau 'ilo ai hono "hangā 'e he'etau fakavaivai'i hotau lotó ki he Tamaí, 'o 'omi e ivi fakalotoa 'a e 'Otuá—'a e mālohi 'o e loto fakatōkilaló. Ko e mālohi ia ke matatali 'a e ngaahi faingata'a 'o e mo'u, mālohi 'o e melinó, mālohi 'o e 'amanaki leleí, mālohi 'o ha mafu 'oku tā 'i he 'ofa pea mo ha fakamo'oni ki he Fakamo'u ko Sisú Kalaisí, 'a e mālohi 'o e huhu'i."³

Ngaahi Potu-folofola Kehé

Matiu 26: 39; Sione 5:30; Mōsaia 3:19; Hilamani 3:35

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

- Richard C. Edgley, "The Empowerment of Humility," *Liahona*, Nov. 2003, 99.
- Ulisses Soares, "Angamalū mo Loto Fakatōkilalo," *Liahona*, Nōvema 2013, 9.
- Richard C. Edgley, "The Empowerment of Humility," 99.

Mei he Folofolá

Ko e taha 'o e ngaahi momeniti faka'ofo'ofa mo mālohi taha 'o e ngāue fakafafeikau 'a Kalaisí, 'a e taimi ko ia na'a Ne fufulu ai e va'e 'o Ene kau ākongá. "Na'e tu'u hake ia mei he 'ohomohé, 'o tuku hono kofú; pea to'o 'a e holoholó, 'o nono'o ia. Pea toki lilingi 'e ia 'a e vai ki he kumeté, peá ne kamata fufulu 'a e va'e 'o e kau ākongá, pea holoholo 'aki 'a e holo na'e nono'o 'aki [iá]" (Sione 13:4–5).

I he taimi na'e fakafeiloaki ai 'e he Fakamo'u 'a e ouaú ni, mahalo na'e ongo'i lōmekina 'a e kau ākongá 'i he tū'ulutui honau 'Eikí mo e Takimu'a 'i honau 'aó 'o fakahoko ha ngāue angamalū pehē. Na'e fakamatala'i leva 'e Sisú 'a e ngaahi lēsoni na'a Ne finangalo ke nau ako pea mo tau ako kotoa aí:

"Pea kapau ko au ko e 'Eiki mo e Takimu'a, kuó u fufulu homou va'é; 'oku totonu ho'omou fetou-tou fefufulu'aki homou va'é.

"He kuó u tuku kiate kimoutolu 'a e fakatātā, koe'uhí ke mou fai 'o tatau mo ia kuó u fai kiate kimoutolú" (Sione 13:13–15).

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'EPELELI 2015

"Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okú pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē" (T&F 1:38).

I ho'o toe vaka'i'i a e konifelenisi lahi o 'Epeleli 2015, e lava ke ke faka'aonga'i a e ngaahi pēsi ni (mo e Ngaahi Tohi Fakamatala Konifelenisi i he ngaahi makasini he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo hono faka'aonga'i a e ngaahi akonaki fakamuimuitaha a e kau palōfitá mo e kau 'apostolo mo'uí mo e kau taki kehe o e Siasi.

MAHU'INGA FAKATOKĀTELÉLINE

KO HA TALA'OFÀ FAKAEPALÓFITA

Liliu e Lotó 'e he Foaki 'Aukaí

"Oku tuku mai kiate kitautolu i he Siasi he 'ahó ni a e faingamālie ke 'aukai tu'o taha i he māhina mo fai ha foaki 'aukai 'oku lahí, 'o fou heetau pīsopé pe palesiteni fakakoló ke 'aonga ki he paeá moe masivá. . . .

" . . . 'E faka'aonga'i ha konga 'o ho'o foakí ke tokoni'i 'aki ha taha i ha feitu'u pē 'oku finangalo e 'Eikí ke tokoni'i.

"E mahulu hake tokoni e fai 'e ho'o pa'anga 'aukai, 'i hono fafanga pē mo fakavala ha tahá. Te ne fakamóui mo liliu e lotó. Ko e fua 'o ha foaki loto tau'atāiná, ko e loto ko ia e tokotaha 'okú ne ma'u e foakí, ke ne ala atu 'o tokoni'i foki ha ni'ihi kehe 'oku faingata'aia. 'Oku hoko ia i he funga 'o e māmaní."

Palesiteni Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, "Ikai Ko 'eni 'a e 'Aukai Kuó u Filí?" *Liahona*, Mē 2015, 23, 24.

Ko ha Sāpate Toputapu

"Oku tau *faka'apa'apa'i* fefé 'a e 'aho Sāpaté? I hoku ngaahi ta'u kei talavou angé, na'a ku 'ilo ai ki ha ngāue 'a ha kakai kehe na'a nau fakataha'i ha ngaahi lisi 'o e ngaahi me'a ke fai pea mo ha ngaahi me'a ke 'ikai fai 'i he 'aho Sāpaté. Na'a ku toki ako kimui ange mei he folofolá 'oku hoko 'eku tō'onga mo 'eku fakakau-kau i he Sāpaté ko ha *faka'ilonga* ia hoku vā mo 'eku Tamai Hēvaní. I he mahino ko iá, 'oku 'ikai toe fie ma'u 'a e lisi 'o e me'a ke fai pe ta'e faí. Ko e taimi kuo pau ai ke u fai ha fili pe tu'utu'uni pe 'oku taau 'a e 'ekitivití

ko iá pe 'ikai mo e Sāpaté, 'oku ou fehu'i pē kiate au, "Ko e hā 'a e *faka'ilonga* 'oku ou fie foaki ki he 'Otuá?" Na'e 'ai 'e he fehu'i ni ke mahino 'aupito 'eku ngaahi fili kau ki he 'aho Sāpaté. . . .

"Oku fakatupu 'e he tui ki he 'Otuá ha 'ofa ki he Sāpaté; 'oku fakatupu 'e he tui ki he Sāpaté ha 'ofa ki he 'Otuá. 'Oku hoko e 'aho Sāpate toputapú ko ha me'a fakafiefia mo'oni."

'Eletā Russell M. Nelson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo e Toko Hongofulu Mā Uá, "'Oku Fakafiefia a e 'Aho Sāpaté," *Liahona*, Mē 2015, 130, 132.

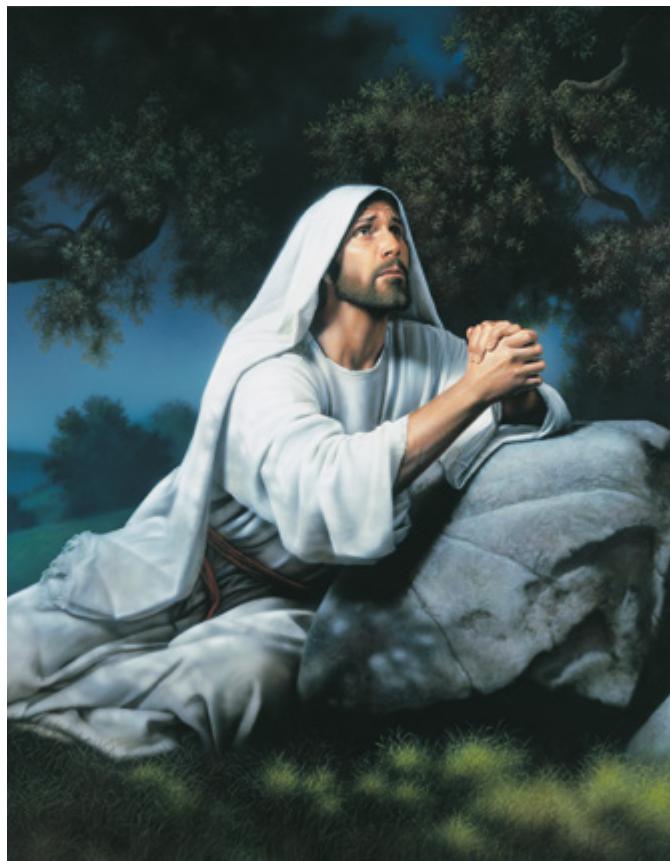
KO E PALANI 'O E FAKAMO'UÍ

Na'e pehē 'e 'Eletā D. Todd Christofferson, "Ko e me'a 'e fā pe lahi ange 'oku fie ma'u kae ola lelei ai e palani fakalangi ko 'ení." Kumi e talí 'i he'ene lea, "Uhinga 'o e Malí, 'Uhinga 'o e Fāmilí," 50.

1. "Ko hono Fakatupu 'o e _____ ko e feitu'u ke tau nofo aí."
2. "Tu'unga 'i he Hingá [a 'Ātama mo 'Ivi] ne tau 'ilo'i ai e _____ mo e _____ pea mo e mālohi faka-'Otua ke _____. Faka'osí, na'e tupu mei he Hingá 'a e _____ fakaesino 'oku fie ma'u kae lava ke fakataimi ai pē 'etau nofo 'i he matelié, kae 'oua na'a tau mo'ui 'o ta'engata ai 'i he'etau angahalá."
3. "'Oku tau mamata ki he tufakanga 'o e maté 'i he palani 'etau Tamai Hēvaní, pea na'e mei ta'e'aonga e palani ko iá kapau na'e 'ikai ha fa'ahinga founiga ke ikuna'i ai 'a e maté he ngata'angá, 'a e _____ mo e _____ fakatou'osi. Ko ia na'e mamahi mo pekia ai 'a e Huhú'i, ko e 'Alo Tofu Pē Taha Na'e Fakatupu ko Sīsū Kalaisí, ke Ne fakalelei ma'a e maumafono 'a 'Ātama mo 'Ivi, pea lava ai ke _____ mo mo'ui ta'e-fa'amate 'a e taha kotoa pē"
4. "Na'e tu'utu'uni 'e he 'Otuá 'oku totonu ke malí 'a e tangatá mo e fefiné pea ke na fanau'i ha fānau, 'o fakatupu ai, 'i ha'ana fengāue'aki mo e 'Otuá, ha sino fakamatelie, 'oku hoko ko e konga mahu'inga ki he _____ 'o e mo'ui faka-matelié pea 'oku _____ ki he nāunau'iā ta'engata mo lá."

4. sivl, mahui'inga

Ngaahi talí: 1. māmanu; 2. lelei, kovi, fili, mate; 3. fakatu'asiño, fakalaumālie, toetu'u;

NGAAHI TALI MA'AU

'Oku 'omi 'i he konifelenisi takitaha 'e he kau palōfitá mo e kau 'apostoló 'a e ngaahi tali fakalaumālie ki he ngaahi fehu'i 'e lava ke ma'u 'e he kāingalotu 'o e Siasí. Faka'aonga'i ho'o makasini 'o Mē 2015 pe vakai ki he conference.Ids.org ke ma'u ha tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení:

- Ko e hā 'a e "manavahē faka-'otuá," mo e founiga 'e lava ke ne faitāpuekina 'etau mo'ui? Vakai, David A. Bednar, "Ko la Nā'a Nau Ta'ofi 'Enau Ilifiá," 46.
- Ko e hā 'a e tukufakaholo fakalotu mahu'inga taha 'i he 'apí 'oku tokoni ke 'ilo'i 'e he fānaú 'oku 'ofa'i kinautolu pea nau malú? Vakai, Quentin L. Cook, "Ko e 'Eikí Ko 'Eku Maama," 62.
- 'Oku tokoni fēfē ha mahino e fengāue'aki 'a e fakamaau totonú, 'ofá mo e 'alo'ofá, ke mahino kiate kitautolu 'a e Pekia, Toetu'u mo e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí? Vakai, Jeffrey R. Holland, "Feluteni Ai e Fakamaau Totonú, 'Ofá mo e 'Alo'ofá," 104.

Ke lau, mamata, pe fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, vakai ki he **conference.Ids.org**.

'OKU MAU TUI KI HE LOTO FAKATŌKILALÓ

“'Oku lahi ange e ilifia 'a e loto hikisiá ki he fakamaau 'a e tangatá, 'i he fakamaau 'a e 'Otuá. 'Oku mamafa ange 'Ko e hā ha fakakaukau 'a e kakaí kiate au? 'i he 'Ko e hā ha fakakaukau kiate au 'a e 'Otuá?”

—Palesiteni Ezra Taft Benson

I he taimi 'oku tau hoko ai ko e kau mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisí, 'oku tau fuakava ke tau manatu ma'u ai pē kiate ia, to'o kiate kitautolu Hono huafá, mo tauhi 'Ene ngaahi fekaú (vakai ki he T&F 20:77). 'Oku ta'ofi kitautolu 'e ha fa'ahinga faiangahala pē mei hono tauhi 'o e fuakava ko 'ení, ka 'oku 'i ai 'a e angahala 'e taha, 'oku mahulu hake 'i hono toé, 'oku fie ma'u ke tau faka'ehi'ehi mei ai koe'uhí te ne tākiekina kitautolu ki ha ngaahi me'a lahi ange: ko e loto-hikisiá.

Na'e akonaki 'a Palesiteni 'Eselā Tafu Penisoni 'o pehē, " 'Oku lau 'e hatau tokolahī 'a e hikisiá ko e siokita, 'ulu-pupula, pōlepole, fie'eiki, pe ko e anga fieme'a (1899–1994). "Ko e

ngaahi me'a ni kotoa ko e ngaahi 'elemēniti ia 'o e faiangahalá, ka 'oku pulia hono mafú pe 'elitó." Na'a ne pehē "ko e tefito'i fōtunga 'o e hikisiá ko e loto tāufehi'a [tāufehi'a pe fakafetau]—tāufehi'a ki he 'Otuá mo hotau kāingá."¹

Ko e taimi 'oku tau fakafetau ai ki he 'Otuá " 'oku fai ia 'i he laumālie 'ke fai hoku lotó kae 'ikai ko ho finangalo.' . . . He 'ikai lava ke tali 'e he loto hikisiá e mafai 'o e 'Otuá ke faitu'utu'uni ange ki he'enau mo'ui. . . . 'Oku faka'amu 'a e kau hikisiá ke mokoi ange e 'Otuá ki honau lotó. 'Oku 'ikai ke nau tokanga kinautolu ke liliu 'enau ngaahi fakakaukaú ke tatau mo e finangalo 'o e 'Otuá."²

'Oku hāsino ['a e tāufehi'a ki hotau kāingá] 'i ha ngaahi founa kehekehe, hangē ko e loto fakamāú, ngutu laú, fakaangá, lāungá, fakamole noa'iá, loto meheká, mānumanú, ta'ofi 'o e fakahounga'i mo e fakahikihiki na'a ne mei hiki hake ha tahá, pea mo e loto ta'e-fie-fakamolemolé mo e loto meheká."³

'Oku fakangatangata 'e he hikisiá 'etau fakalakalaká, fakalavea'i hotau ngaahi vā fetu'utakí pea fakangatangata 'a e ngāue tokoni 'oku tau fái. Na'e fokotu'u mai 'e Palesiteni Penisoni 'a e founa ke fakalelei'i 'aki 'a e hikisiá, 'a ia ko e loto-fakatōkilalo—angamalū, fakavaivai. Ko e loto-mafesifesi mo laumālie fakatomala."⁴ Na'a ne ako'i mai " 'oku tali 'e he loto fakatōkilalo 'a e finangalo 'o e 'Otuá—ke manavahē ki He'ene ngaahi fakamāú pea tali e ngaahi fie ma'u 'a kinautolu 'oku tau feohí. . . . Tau fili mu'a ke loto fakatōkilalo.⁵

'Oku fakahaia'i 'e he ngaahi tā fakatā ko 'ení ha ngaahi founa te tau lava ai 'o fili ke tau loto-fakatōkilalo. ■

'Oku 'omi 'e he folofolá ha ngaahi fakatoka lahi kau ki he hikisiá, hangē ko ia 'i he Lea Fakatātā 16:18; 'Isikeli 16:49–50; Tokāteline mo e ngaahi Fuakava 23:1; 38: 39.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: 'Eselā Tafu Penisoni (2014), 270.
2. Ngaahi Akonaki: 'Eselā Tafu Penisoni, 271.
3. Ngaahi Akonaki: 'Eselā Tafu Penisoni 274.
4. Ngaahi Akonaki: 'Eselā Tafu Penisoni 277.
5. Ngaahi Akonaki: 'Eselā Tafu Penisoni, 267, 278.

KO E FAKAMĀTO-ATO MO'ONÍ

"Ko e tangata ma'ongo'onga taha mo lelei taha kuo 'a'eva he māmaní na'e toe hoko pē ia ko e tangata angavaivai tahá. Na'a Ne fakahoko e nīhi 'o 'Ene ngāue tokoni lelei tahá 'i he ngaahi momeniti ne tokotaha aí, pea na'a Ne kole ange ke 'oua na'a "fakahā ki ha taha" 'a e me'a na'a Ne faí [vakai, Luke 8:56]. Ko e taimi na'e ui ai la 'e ha taha ko

e "leleí," na'e vave 'Ene ofe'i e fo'i fakalāngilangi ko iá, 'o ne vilitaki ke tala ko e 'Otuá pē 'oku lelei mo'óni [vakai, Ma'aake 10:17–18]. Na'e mahino 'a e 'ikai mahu'inga kiate la e fakalāngilangi 'a e māmaní. . . . Te tau hoko 'o lelei kapau te tau muimui ki he sīpinga 'a hotau 'Eikí."

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesiteni 'Uluakí, "Ko e Fakamāto Atō Mo'oni", *Liahona*, Mē 2015, 83.

'E lava ke tau
fakahaa'i 'a e
loto-fakatōkilalō
'i hono:

Ma'u ha fale'i mo ha
fakatonutonu.

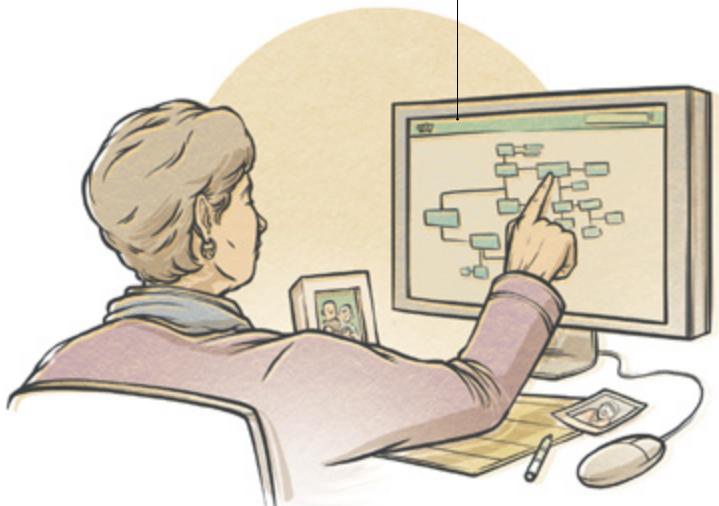
Fai ha Tokoni Ta'esiokita.

Lotu ī he loto fakamātoato
mo'oni.

Ngāue fakafaifekau.

Fai e ngāue
hisitōlia fakafāmilī
mo 'alu tu'o
lahi ange ki he
temipalé.

ONGOONGO 'O E SIASÍ

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ngaahiongo lahi ange ki he me'a 'oku hoko i he Siasi.

Vahe 'o e Kau Taki Faka-ēlia Fo'ou

Kuo fanonganongo 'e he kau Palesitenisī 'Uluakí ha ngaahi liliu ki hono vahe e tu'unga fakatakimu'a faka-ēlia, 'o kamata i he 'aho 1 'o 'Aokosi 2015. Ko e Kau mēmipa kotoa 'o e Palesitenisī Faka-ēlia ko e mēmipa kinautolu 'o e Kōlomu 'Uluakí pe Kōlomu hono Ua 'o e Kau Fitungofulú.

'Oku ui 'a e Kau Fitungofulú 'i he fakahā, 'i he fakahinohino 'a e kau Palesitenisī 'Uluakí, ke tokoni ki he Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he'enau ngāue 'i he funga 'o e māmaní.

Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peekā ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku foki e hisitōlia 'o e Kau

Fitungofulú ki he Fuakava Motu'á.¹ Ko e 'uluaki fakamatala ki he Kau Fitungofulú, 'oku ma'u ia 'i he 'Ekesōtosi 24:1, pea toe 'asi kimui ange 'ia Nōmipa 11:16–17, 25, 'i hono fakatahataha'i kinautolu ke tokoni kia Mōsesé.

I he lolotonga ngāue 'a Kalaisi he māmani, na'a Ne ui 'a e Kau Fitungofulú, 'o fakahinohino'i kinautolu 'i ha founga tatau pē mo e kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, pea fekau atu kinautolu "i he 'ao 'o hono fofongá," mo fakamatala'i ange ko kinautolu 'oku fanongo ki honau le'o te nau fanongo ai ki Hono le'o (vakai, Mātiu 10:1, 16–17; Luke 10

Na'e pehē 'e Palesiteni Peekā, "Oku mau tui ki he ngaahi lakanga

tatau ko ia na'e fokotu'u 'i he Siasi 'i he kuonga mu'á." "Pea na'e kau ai 'a e Kau Fitungofulú." Vakai, Ngaahi Tefito 'o e Tuí 1:6 'I he tupu vave 'a e Siasi 'i he ngaahi 'ahó ní, 'oku 'i ai e fatongia mahu'inga 'o e Kau Fitungofulú ke tokoni ki he Toko Hongofulu Mā Uá. Na'e pehē 'e Palesiteni Peekā, "E lava 'e he Kau Fitungofulú, 'i hano vahe kinautolu ki ai, 'o fai ha me'a pē 'e fakahā ange 'e he Toko Hongofulu Mā Uá ke nau fai."² ■

MA'UANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, 'i he "The Twelve and the Seventy, Part One: Revelation and the Role of the Seventy" (vitioō), LDS.org.
2. Boyd K. Packer, 'i he "The Twelve and the Seventy."

Kau Palesitenisī 'o e Kau Fitungofulú

Ronald A.
Rasband

Tokoni ki he
ngaahi 'ēlia
kotoa pē

L. Whitney Clayton

'Iutā Noate
Sōleki Siti 'Iutā
'Iutā Saute

Donald L.
Hallstrom

'Amelika Noate
Tokelau-hahaké

Richard J.
Maynes

'Amelika Noate
Tokelau-hihifó
'Amelika Noate
Hihifó

Craig C.
Christensen

'Aitahō
'Amelika Noate
Lotoloto

Ulisses Soares

'Amelika Noate
Tonga-hahake

Lynn G. Robbins

'Amelika Noate
Tonga-hihifo

'Afilika Tonga-hahake

Stanley G. Ellis

Carl B. Cook

Kevin S.
Hamilton
Tokoni Uá

Tokoni
'Uluaki

'Afilika Hihifo

Terence M.
Vinson
Tokoni
'Uluaki

LeGrand R.
Curtis Jr.
Palesiteni

David F. Evans
Tokoni Uá

'Ēsia

Randy D. Funk
Tokoni
'Uluaki

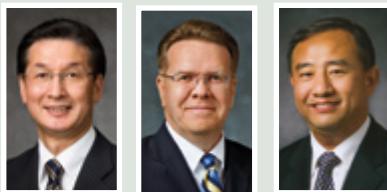

Gerrit W. Gong
Palesiteni

Chi Hong (Sam)
Wong
Tokoni Uá

'Ēsia Tokelau

Kazuhiko
Yamashita
*Tokoni
'Uluaki*

Scott D. Whiting
Palesiteni

Yoon Hwan
Choi
Tokoni Uá

Palāsila

Jairo
Mazzagardí
*Tokoni
'Uluaki*

Claudio R. M.
Costa
Palesiteni

Marcos A.
Aidukaitis
Tokoni Uá

Kalipiané

Claudio D. Zivic
*Tokoni
'Uluaki*

J. Devn Cornish
Palesiteni

'Eletā Hugo E.
Martinez
Tokoni Uá

'Amelika Lotoloto

Adrián Ochoa
*Tokoni
'Uluaki*

Kevin R.
Duncan
Palesiteni

Jose L. Alonso
Tokoni Uá

'Iulope

Paul V. Johnson
*Tokoni
'Uluaki*

Patrick Kearon
Palesiteni

Timothy J.
Dyches
Tokoni Uá

'Iulope Hahake

Jörg Klebingat
*Tokoni
'Uluakí*

Bruce D. Porter
Palesiteni

Larry S. Kacher
Tokoni Uá

Mekisikou

Paul B. Pieper
*Tokoni
'Uluakí*

Benjamín
De Hoyos
Palesiteni

Arnulfo
Valenzuela
Tokoni Uá

Hahake Lotoloto/'Afiliaka Tokelau

Larry R.
Lawrence
*Pule'i mei he hetikuota
'o e Siasí*

Pasifikí

O. Vincent
Haleck
*Tokoni
'Uluakí*

Kevin W.
Pearson
Palesiteni

S. Gifford
Nielsen
Tokoni Uá

'Otu Filipainí

Shayne M.
Bowen
*Tokoni
'Uluaki*

Ian S. Ardern
Palesiteni

Allen D. Haynie
Tokoni Uá

Saute 'Amelika Tokelau-hihifo

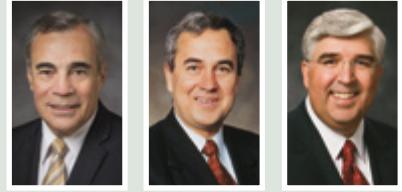

W. Christopher
Waddell
*Tokoni
'Uluaki*

Juan A. Uceda
Palesiteni

Carlos A.
Godoy
Tokoni Uá

'Amelika Tonga Saute

Francisco J.
Viñas
*Tokoni
'Uluakí*

Walter F.
González
Palesiteni

José A. Teixeira
Tokoni Uá

KO HA TOE FAKATAHA NĀUNAU'IA

Fai 'e Susan L. mo C. Terry Warner

Ne ngata 'a e māvae laui ta'u mo e loto-mamahí, 'i he taimi ne fakataha'i ai 'e he Eikí ha tamai mo ha foha 'i he temipalé.

Ko ha pongipongi faka'ofo'ofa ia 'i 'Epeleli 'o e 2012 'i he taimi na'e hū atu ai 'a Sione 'Ikou-Manase ki he Temipale 'Akala Kaná. Ne folau atu 'a e tangata toulekeleka ko ení, 'okú ne 'i hono ta'u 80 tupú mo ha kulupu 'o ha Kāingalotu mei 'Enikoko, 'a ē na'a ne nofo tokotaha pē aí. Na'e palani 'a e kulupú ke nofo he pō ko iá 'i ha ngaahi loki ofi mai pē ma'a e kau pataloni 'o e temipalé pea fakamoleki ha 'aho 'e ua ke ngāue 'i he temipalé.

Ne tangutu 'a Misa 'Ikou-Manase 'i he loto temipalé ko e talitali ke kau atu ki he ngaahi ouau 'inisitolí, fe'unga ia mo e tangutu hifo ha tangata kei talavou 'i hono tafa'akí. Ne palani 'a e tangata ta'u 54 kei talavou ko ení, mo hono uaifí ke na kau ki ha sēsini 'enitaumeni 'i he pongipongi ko iá ka na'a na a'u atu kuó na fu'u tōmui ki he sēsini ko iá, pea na'a ne fakakaukau leva ke kau ki he ngaahi ouau 'inisitolí.

"Ko ho'o ha'ú mei fē?" Ko e fehu'i ange ia 'e Misa 'Ikou-Manasé.

Ne tali mai 'e he tangatá, "Sēkonitai."

"Ko e feitu'u fē 'i Sēkonitai?" ko e fehu'i ange ia 'e Misa 'Ikou-Manasé.

Ne tali ange 'e he tangata kei talavou, "Kētani, 'i he feitu'u ko ē 'oku tu'u ai 'a e ngaahi 'apiakó." I he hoko atu 'a e fepōtalanoa'akí, na'e fakatou

ongo'i 'e he ongo tangatá ni 'a e tu'unga 'e iku ki ai e ngaahi fakafehu'i ko ení.

Na'e kamata ke ongo'i 'e he tangata kei talavou 'okú ne 'ilo'i e tokotahá ni, na'a ne sio atu kia Misa 'Ikou-Manase. Na'a ne talaange, "Ko 'eku tamaí koe." "Ko hai ho hingoá"

"Ko Sione 'Ikou-Manase."

Na'e tali ange 'e he fohá, "Ko hoku hingoá foki ia".

Hili 'ena ngāue 'i he temipalé, na'e tangutu 'a e ongo tangatá 'i ha taimi fuoloa 'i he loki silesitialé, 'o toe fakafehokotaki 'ena mo'uí mo toe fakaake 'ena fe'ofa'akí. Neongo ko e me'a

kotoa pē na'e lea 'aki mo fai 'e Misa Īkou-Manase ko e Si'i na'e faka'apa'apa mo totonu, ka na'e hangē ne te'eki ai ke ne fu'u mateuteu ke tali kakato 'ene tamaí—kae 'oua kuó ne 'ilo e 'uhinga ne pau ai ke mavahe 'ene tamaí mo e 'uhinga ne 'ikai ai ke ne lava 'o fetu'utaki ange ai ki hono fāmilí.

'I he ta'u 'e 50 nai kuo hilí, na'e mali 'a Misa Īkou-Manase mo ha fefine ko 'ene kui fefiné—ko e toulekeleka taha ia 'i he taf'a'aki 'ene fa'eé 'i he taimi ko iá—pea na'a ne ma'u 'a e mafai pule 'i honau matakalí. Ko e me'a fakamamahí, he na'e 'ikai te ne loto ki he mali 'a Sione mo hono mokopuna fefiné. Ne hoko 'a 'ene ta'elotó ke māvae ai 'a e ongo mātu'a 'i he taimi na'e kei ta'u fā pe nima nai hona foha lahi tahá, 'a ia ko Sione ko e Si'i. Na'e 'ilo 'e Sione ko e Si'i 'ene kui fefine uá ko ha fefine mālohi, ngāue mālohi, kae 'ikai ko e mālohi ko ia na'a ne fakamāvae ia mei ha'ane feohi mo 'ene tamai totonú 'i ha meimeī ta'u eni 'e 50.

Na'e hoko hono tuli ia mei he fāmilí ke motuhia kotoa ai 'a

e ngaahi vā fetu'utakí. Koe'uhí ko e 'ikai ke 'i ai ha ngaahi telefoni pe ha meilí, ne 'ikai ha founiga ke fetu'utaki ai 'a Sione ko e Lahí mo hono fāmilí. Na'e tupu mei he'enau kumi ngāué ke laulauhoua 'ene mama'o. Na'a ne nofo 'i Menikēsimi mei he 1963 ki he 1989, 'a ia na'a ne fakalele ai ha ki'i falekoloa vali. Na'a ne hiki mei ai ki 'Ata, 'o fakafe'iiloaki ai ia ki he ongoongoelei 'o Sisū Kalaisí 'e ha fefine ne 'a'ana ha fale na'a ne vali. Na'e kau 'a Misa Īkou-Manase ko e Lahí ki he Siasi 'i he 1991.

Koe'uhí na'e fu'u kei si'i 'a Misa Īkou-Manase ko e Si'i 'i he taimi na'e takitaha ma'ana ai 'ene ongomātu'a, na'e 'ikai ke lahi 'a 'ene 'ilo fekau'aki mo hono tukufakaholó. Ne fa'a pehē ange 'e he'ene fa'eé 'okú ne fu'u "hoko" aupito ki he'ene tamaí, pea ko e ngata'anga pē ia 'ene 'iló.

Hili 'ene tupu hake 'o a'u ki he'ene mali, ne fakakaukau 'a Sione mo hono uaifí ko Tēpolá, ke na fekumi ki ha siasi ke na kau ki ai. Na'e 'i he 'Univēsiti 'o Kaná 'i Akalā 'a Sione 'i he taimi na'a ne mamata ai ki ha makasini *Liahona* 'i ha funga laupapa. Na'a ne to'o hake ia 'o ma'u 'ene tokangá 'i he me'a ne hiki aí. Ne fakatokanga'i hifo 'e Sione 'a e kautaha fa'u tohí ko e: Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Ma'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní.

'I he taimi na'e foki atu ai 'a Sione mei he akó ki hono 'apí 'i Sēkonitai, na'e vēkeveke hono uaifí ke talaange ki ai fekau'aki mo ha siasi na'a ne

'ilo mei hano kaungāme'a. Na'a ne talaange ki ai ko e hingoá ko e Siasi 'o Sisū Kalaisí 'o e Kau Ma'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní. Na'e talaange 'e Sione ko e siasi ia na'a ne lau fekau'aki mo ia 'i ha makasini 'i he 'univēsítí.

Na'e ako'i 'a e ongoongolelé kia Sione mo Tēpolá peá na papitaiso 'i he 1999. Hili ha ta'u 'e hongofulu mei ai na'a na sila 'i he Temipale 'Akala Kaná, pea sila'i kiate kinaua 'a e toko tolu si'isi'i taha 'o 'ena fānau 'e toko nimá.

Pea 'i Epeleli 2012, 'i he temipalé, ne tō ha ngaahi lo'imata 'i he fe'ilongaki 'a e tamaí mo e fohá. Na'e fungani 'aki 'ena fiefiá 'a 'ena mahino na'a na takitaha kau pē ki he Siasi peá na toki fe'ilongaki 'i he temipalé 'i he pongipongi faka'ofa ko iá. ■

'Oku nofo 'a e ongo fa'u tohí 'i Iutā, Iunateti Siteiti, pea na'a na ngāue fakafafekau 'i he Misiona Kana 'Akalaá.

Ko e toe fe'iiloaki 'a e tamaí mo e fohá 'i he temipalé, hili ha meimeī ta'u 'e 50 'o 'ena māvaé.

KO E MĀLOHI 'O E FAIAKO FAKA'APÍ

Fai 'e Jeff B. Marler

'E lava fēfē ke tau faiako faka'api ki ha fāmili 'oku 'ikai pē ke nau tali ke tau hū ange he matapaá?

Na'e vahe au ke u hoa faiako faka'api mo Misa 'Elīkisoni, ko ha mēmipa matu'otu'a ange 'i homau uōtī ka ko ha faiako faka'api faivelenga. Na'á ne tuku mai ke u tokanga'i 'ema taimi-tēpilé, pea ne 'ikai ke u fu'u hohā'a au ki ai.

Ko e taha 'o e ngaahi fāmili ke ma 'a'ahi ki aí, ko e fāmili Laití (kuo liliu e hingoá), na'e 'ikai ke nau fu'u mālohi 'i he Siasí. I he taimi na'á ku tā atu ai ki he 'apí, na'e pehē mai 'e Misa Laiti, "Oua na'á ke toe tā mai ki hoku 'apí."

Ne u talaange kia Misa 'Elīkisoni e me'a na'e hokó. I he māhina hokó, 'i he'ene kole mai ke u toe tā ki he fāmili Laití, ne u fakamanatu ange ki ai 'a e 'ikai ke toe fie ma'u 'e Misa Laiti ke fai ha tā angé. Ne vili mai pē 'a Misa 'Elīkisoni ke u tā pē au, pea ne u fai ia. I he tali mai 'e Misa Laiti e telefoní, ne u kole ange ke 'oua mu'a te ne tāpuni'i peá u talaange ki ai 'a e vilitaki mai hoku hoa faiako faka'api ke u tā angé. Na'á ku kole ange pe te ma lava pē 'o faiako faka'api kiate ia 'aki 'ema tā atu 'i he māhina kotoa pē. Na'á ne loto ki ai.

Talu mei ai mo 'eku tā kia Misa Laiti he māhina kotoa. I he taimi kotoa pē ne u tā atu ai, ne pehe mai 'a Misa Laiti, "Kuo lava ho'o tā maí." Peá ne tāpuni'i mai leva e telefoní. Na'e 'ikai ko ha palopalema ia kiate au, pea na'e 'ikai ke toe 'eke mai 'e Misa 'Elīkisoni ia ha toe me'a.

Ka 'i he hili ha ngaahi māhina lahi, ne fokotu'u mai 'e Misa 'Elīkisoni ke

ma 'aukai ma'á e fāmili Laití. Ne u lotu ki ai, ko ia ai ne ma lotu mo 'aukai leva 'i ha Sāpate 'e taha ke kumi ha founa ke ma a'u ai kia Misa Laiti. I he pongipongi hono hokó, 'i he'eku fakalaka atu 'i he 'api 'o e fāmili Laití ke 'alu ki he ngāuē, na'e hū mai 'a Misa Laiti kitu'a mei he falé. Ne u lava 'o sio atu ki ha ki'i loli me'ava'inga 'i lalo he taha 'o e ongo va'e mui 'o 'ene kaá, ko ia ne u tu'u 'o tuhu atu ki ai. Na'á ne fakamālō mai kiate au.

Na'á ku pehē ange ki ai, "Kae kehe, ko ho'o faiako faka'apí au."

Na'á ne toe fakamālō mai 'i he'eku 'alu ki he ngāuē.

Na'á ku tā kia Misa 'Elīkisoni o talaange ki ai 'a e me'a na'e hokó. Na'á ne kole mai ke u tā kia Misa Laiti ke fokotu'u ha taimi ke fakahoko ai 'ema

faiako faka'apí 'i he efiafi hono hokó, ne u fai ia. Na'e tali loto hangamālie ia 'e Misa Laiti. Ne mau ma'u ha taimi faka'ofo'ofa mo e fāmili pea fokotu'u foki mo ha toe taimi 'e taha. Na'á ku mavahe mei honau 'apí mo ha fakamo'oni mālohi ange ki he 'aukaí mo e lotú pea mo e mahu'inga 'o e hoko ko ha faiako faka'apí.

I he konga kimui 'o e uike ko iá ne mau 'ilo ai ne faka'atā 'e Misa Laiti 'a e kau faifekau taimi kakatō ke nau kamata ako'i hono 'ofefine ta'u 15. Na'e lotu e ta'ahiné ni 'i ha ngaahi māhina lahi ke fakamolū 'a e loto 'o 'ene tamaí pea faka'atā ia ke papitaiso. I he fakalau atu 'a e taimí, ne kamata ke ma'u lotu 'a e fāmili, pea faifai pē pea fakangofua 'e Misa Laiti ke papitaiso 'a hono 'ofefiné. Ko hono mo'óni, ko ia pē na'á ne fakahoko 'a e papitaiso.

'Oku ou hounga'ia ko e fakaongo-ongo 'a Misa 'Elīkisoni ki he Laumālié. Na'e tokoni 'a 'ene ngaahi fakakaukau lolotonga 'a e a'usia ko 'ení ke u ma'u ha fakamo'oni ma'ongo'onga ange ki he mālohi mo e tu'unga malava 'o e faiako faka'api mateakí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Alesona, 'Tunaiteti Siteití.

KO E MATAPĀ SIO'ATÁ 'I HE VAI KAUKAÚ

Fai 'e Becky Heiner

'E lava ke tokoni hotau ngaahi vā fetu'utaki fakafāmilí ke tau aka, mahino, mo mo'ui 'aki ai e ongoongolelei.

Ne mei 'osi 'emau 'eve'eva mālōloó. Hili 'emau kai uāfolo he pongi-pongi ko iá, ne mau palani ke faka'aonga'i lelei homau taimi 'i he hōtelé kimu'a pea mau kātekina e fo'i faka'uli houa 'e nima ki 'apí. Ne fakakaukau hoku husepānití ke 'ave 'ema fānau fefine iiki 'e toko tolú ke nau va'inga faka'osi 'i he vai kaukaú. Ne u fili ke faka'aonga'i ha mīsini fakamālohisino luelue 'i he loki fakamālohisino.

Na'e hanga atu 'a e mīsini faka'mālohisino luelue ne u filí ki ha fu'u matapā sio'ata lahi ne hanga hifo ki he vai kaukaú. Taimi si'i pē ne u sio ki ha fāmilí, 'a ia ko hoku fāmilí, 'oku nau fakateholo hifo ki he vai kaukaú. Na'e vēkeveke fiefia 'ema fānau fefiné ke tulihopu he vaí kae laku e 'ū tauvelí, suú, mo e ngaahi falaní he feitu'u kotoa. Ko e angamahení 'oku ou fa'a muimui honau tu'a, 'o tānaki e valá mo e suú pea, ko hono mo'oní, ne fa'a ki'i fakatuta 'eni kiate au. Ka neongo iá, na'a ku mamata atu mei tu'a ki loto ki he fāmilí ko 'ení, hangē pē ha'aku

sio hele'uhila atu he fu'u matapā sio'ata lahi 'i mu'a 'iate aú. Ne u sio pē mo lue fakatonu ki he takai 'a e leta 'o e me'a fakamālohisinó.

Ne u vakai ki he'enau fiefiá, kakata mo va'inga fakatahá, peá u fakakaukau ki he ngaahi taimi ne u lotosi'i ai he fanga ki'i felauaki 'oku fa'a mapuna hake 'i ha fāmilí, peá u ongo'i ta'e-manonga, 'o pehē kuó u tōnounou hono akonekina 'eku fānaú ke nau fe'ofa'aki, neongo e fai hoku lelei tahá. Ka 'i he'eku mamata atú, na'a ku mamata ki ha kakai na'a nau fiefia fakataha. Ne u 'ilo'i ai ta na'e 'ikai ke tōnounou 'eku akonekina kinautolu ke nau fe'ofo'ofaní; ne u tōnounou pē 'i hono fakatokanga'i te nau lava 'o fai ia.

Ne u mamata atu ki ha taha 'o 'ema fānau fefiné 'okú ne toutou puna hake ki he uma 'o 'ene tamaí mei he tafa'aki 'o e vai kaukaú. Ne u fakakaukau atu ki he ngaahi fili te ne fai 'i he toenga 'o 'ene mo'ui mo 'amanaki atu te ne falala 'e hapahapai ia 'e he Tamai Hēvaní he taimi kotoa pē. Ne u 'ilo

na'a ne ako ke falala 'i he fo'i fili kotoa pē pea 'i he'ene hoko ko e konga homau fāmilí ko ha founa malu ia ke ne ako ai 'a e falala ko iá.

Ne feinga ha'ama ta'ahine 'e taha ke ne taukei 'i ha founa kakau. Ne u vakai atu ki he founa ne hanga 'e he fakalotolahi 'a hono fāmilí 'o 'ai ke feinga pē. 'E 'i ai ha ngaahi taimi 'i he'ene mo'ui te ne fie ma'u ai 'a e poupou tatau 'i ha'ane fehangahangai mo ha ngaahi 'ahi'ahi faingata'a ange.

Pea ne u mamata leva ki hano teke'i ta'e'amanekina 'ema tama fe-fine fika tolú ki he loto vai kaukaú. 'I he'ene lotomamahí mo e 'itá, na'a ne ngulungulu pē mo foki hake mei he vaí ki ha sea. Na'e fakatokanga'i vave hake 'e hono fāmilí 'okú ne pulia. Ne u mamata atu ki he feinga 'a e tokotaha kotoa ke fakalotolahi'i ia ke toe kau fakataha mo kinautolu. Na'e iku pē 'o ne fai ia, pea ne u fakakaukau atu ki hono kaha'ú, ki he taimi kotoa pē te ne mamahi ai mo ongo'i loto-fo'i. Na'a ku faka'amu ke ne 'ilo ma'u pē 'a e mālohi ke kātekina 'i he 'ofa 'a hono fāmilí.

Fakafokifā, ne u fakatokanga'i hake: 'e lava ke hoko hotau fāmilí ko ha ki ki he'etau malava ko ia ke aka, mahino, mo mo'ui 'aki e ongoongolelei. Na'e hiki 'e Nifai "oku lava 'e he 'Eikí 'o fakahoko 'aki 'a e ngaahi founa ikí 'a e ngaahi fu'u me'a lalahí" (1 Nifai 16:29). Pea 'oku pehē pē mo e ngaahi fāmilí. Io, 'oku fefa'uhí e mātu'a. Ka 'oku mahu'inga 'a e feinga kotoa pē ke aka'i mo fakahinohino'i pea 'ofa'i, 'o tatau ai pē pe 'oku si'isi'i fefé.

Ne faka'au ke 'osi 'eku mata hele'uhilá. 'I he'eku tāmate'i 'a e mīsini fakamālohisino luelue peá u sio atu ki hono tānaki 'e hoku fāmilí honau valá, ne u ongo'i ha ivi fo'ou ke hoko-hoko atu, ke kei fakahoko 'a e fanga ki'i me'a ikí 'a ē 'oku ou fa'a hoha'a he taimi 'e ni'ihi 'oku 'ikai ke ne 'omi ha leleí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i Iutā, USA.

Fai 'e 'Eletā
Russell M. Nelson

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

Kau Ākongá mo Hono Taukapo'i 'o e Nofomalí

Ko e kau ākonga 'a e 'Eikí 'a e kau taukapo 'o e mali tukufakaholó. He 'ikai lava ke tau tukulolo. 'Oku 'ikai ko hotau fakamāú 'a e hisitōliá. 'Oku 'ikai ko hotau fakamāú 'a e sōsaieti fakamāmaní. Ko e 'Otuá 'a hotau fakamaaú!

• **O**ku 'i ai e mālohi lahi 'i ha hoa fengāue'aki mālohi. 'Oku lahi ange e me'a 'e malava ke mafeia 'e he hoa ngāue mo'oní, 'i ha me'a te na taki taha fai. 'I he fengāue'aki mo'oni ha toko ua, 'oku mahulu hake hona iví 'i he toko uá pē. Hangē ko 'ení, ne fokotu'u 'e Toketā Viliami S. Mauō mo hono tokoua ko Toketā Sālesi H. Mauō, 'a e Kiliniki Mauoó. 'Oku fa'u 'e he kau loeá mo ha nī'ihi kehe ha ngaahi hoa fengāue'aki mahu'inga. Pea 'i he nofomalí, 'oku lava 'e ha husepāniti mo ha uaifi 'o fa'u 'a e hoa fengāue'aki mahu'inga taha 'i he me'a kotoa peé—ko ha fāmili ta'engata.

'Oku fakafalala 'a e fakalakalaka tu'uloá 'i ha fa'ahinga feinga fengāue'aki mo e aleapaú. 'Oku fakatupulaki 'e he kau taki mo e ngaahi hoa ngāue ma'ongo'ongá 'a e taukei 'i hono fe'inasi'aki 'o e 'iló mo e ngaahi ngāuē pea mo e sīpinga 'o hono langa hake 'a e loto tahá. 'Oku mo'ui mateaki kakato 'a e ngaahi hoa ngāue ma'ongo'ongá. 'Oku nau fakangata 'a e loto-hikisia fakatāutahá 'o fakafetongi'aki ia 'enau kau atu ki hono fa'u 'o ha me'a 'oku mahulu hake 'iate kinautolu. 'Oku fefalala'aki 'a e ngaahi hoa fengāue'aki ma'ongo'ongá 'i hono fakatupulaki 'e he hoa takitaha hono ngaahi 'ulungaanga lelei fakatāutahá.

Kau Taukapo 'o e Angama'a

Hangē ko hoku taimi 'alu 'eni ki he ngaahi me'afaka'eikí. Kuó u sio tonu ha ngaahi fāmili lahi kuo nau lea māvae 'i ha taimi lōloa, kiate kinautolu 'oku nau 'ofa mo sila ki aí. Hili e ngaahi me'afaka'eikí ne u fa'a fifili ai, "Ko e hā nai te u loto ke lea 'aki 'o kau kiate au 'i hoku me'afaka'eikí?"

'Oku 'ikai 'aupito ke fu'u vave ia ke ke fai 'a e fehu'i tatau 'i ho'o mo'uí. Ko e hā te ke loto ke lea 'aki 'o kau kiate koe 'i ho me'afaka'eikí?

'Oku ou 'amanaki pē 'e talanoa'i ko ha husepāniti mo ha tamai lelei pe ko ha uaifi mo ha fa'ē lelei koe, pea ko ha tokotaha angatonu koe, pea na'a ke anga'ofa mo fa'a kātaki, 'o loto-fakatōkilalo mo ngāue mālohi, pea ko e tokotaha angama'a koe.

Ko e kau taukapo ma'ongo'onga taha 'o e angama'a, ko e nofomalí mo e fāmilí. Kae tautaufito 'eni ki he ngaahi 'ulungaanga lelei 'o e angama'a mo e anganofó, 'a ia 'oku fakatou fie ma'u ke fa'u 'aki ha hoa mali mo e ngaahi vā fetu'utaki fakafāmili tu'uloa mo mohu tāpuekina.

'Oku fakatupu 'a e tangatá mo e fefiné koe'uhí ko e me'a te nau lava 'o fakahoko mo a'u-siá—fakataha. 'Oku fie ma'u ha tangata mo ha fefine ke 'omi ha fānau ki he māmaní. 'Oku 'ikai lava ke fetongitongi 'a e ngaahi fa'eé mo e ngaahi tamaí. 'Oku makehe mo fengāue'aki lelei 'a e kakai tangatá mo fafiné. 'Oku 'i ai e totonu 'a e fānaú ki ha faingamālie ke tupu hake mo ha fa'ē pea mo ha tamai.

Te ke ngali fepaki mo e fakakikihi lahi fekau'aki mo e faka'uhinga 'o e nofomalí. Ko e tokolahī 'o ho kaunga'apí, kaungā ngāuē, mo e kaungāme'a kuo te'eki ai ke nau fānongo kinautolu 'i he ngaahi mo'oni'i me'a ne 'uhingamālie mo fakalaumālie fekau'aki mo e mahu'inga 'o e nofomalí 'o hangē ko hono faka'uhinga'i mai 'e he 'Otuá Tonu. Te ke ma'u ha ngaahi faingamālie lahi ke fakamālohaia e mahino ki he faka'uhinga 'a e 'Eikí 'aki ho'o tā sīpinga lelei, 'o tatau 'i he fakafo'ituituí mo e fakafāmili fakatou'osi.

Na'e tomu'a mamata mai 'a e 'Aposetolo ko Paulá ki hotau ngaahi tūkungá 'i he'ene pehē:

"E hoko 'i he ngaahi 'aho fakamuí 'a e kuonga fakatu'utāmaki.

"Koe'uhí 'e 'ofa 'a e kau tangatá kiate kinautolu pē, 'o mānumanu, mo polepole, mo laukau, mo lea kovi

mo talangata'a ki he mātu'a, mo ta'e-fakafeta'i mo ta'e-mā'oni'oni,

"O ta'e-ma'u 'a e 'ofa 'oku ngali mo e kāingá, 'o li'aki 'a e lea fakapapaú, ko e kau lohiakí . . . ko e kau manuki kiate kinautolu 'oku leleí,

" . . . ko e kau 'ofa lahi hake ki he ngaahi mālie faka-māmá 'i he'enau 'ofa ki he 'Otuá."

Pea na'a ne faka'osi'aki 'o pehē: "Ke ke afe mei he kakai peheeé" (2 Timote 3:1-5).

Hili e kikite fakafo 'a Paula ki hotau kuongá, na'a ne tānaki mai e fakatokanga ko 'ení: "Io, pea ko kinautolu kotoa pē 'oku loto ke mo'u anga faka-'Otuá kia Kalaisi Sisúú, te nau 'ilo 'a e fakatangá" (2 Timote 3:12).

Fakalaulauloto ki ai! 'Oku 'uhinga ia 'i he lolotonga e kuonga fakatu'utāmaki ni, he 'ikai ke fakafiemālie 'a e mo'uí ki he kau ākonga mo'oni 'o e 'Eiki ko Sisú Kalaisí. Ka te tau ma'u 'Ene hōifuá. Na'a ne fai mai 'a e fakapapau ko 'ení: "'Oku monū'ia 'a kinautolu kotoa pē kuo fakatanga'i koe'uhí ko hoku hingoá, he 'oku 'onautolu 'a e pule'anga 'o e langí" (3 Nifai 12:10).

Ko hono fakanounouú, 'i he'etau hoko ko e kau ākongá, 'e 'ahi'ahí'i kotoa kitautolu. 'Oku tau ma'u 'a e faingamālie 'i ha fa'ahinga houa pē 'o e 'ahó ke fili ki he totonú mo e halá. Ko ha feingatau fuoloa 'eni ia ne kamata 'i ha maama fakalaumālie. Pea 'oku faka'au ke fakalalahi ange 'a e feingatau ko iá he 'aho kotoa pē. 'Oku fie ma'u lahi ange ho'o mālohi faka'ulungaanga fakafo'ituituí he taimí ni 'i ha toe taimi kimu'a.

'Ikai Ha Kau Ākonga Fakataimi

Kuo 'osi e taimi ho'o hoko ko ha Kalisitiane fakalongo-longo mo fiemālie peé. 'Oku 'ikai ko ho'o tui fakalotú ko e 'asi pē ki he lotú he Sāpaté. Ka ko e fakaha'a'i ko e ākonga mo'oni koe mei he pongipongi Sāpaté ki he pō Tokonakí—24/7! 'Oku 'ikai ha me'a ko ha ākonga fakataimi pē 'a e 'Eiki ko Sisú Kalaisí.

'Oku fakaafe'i 'e Sisú ha taha pē 'okú ne fie ma'u ke hoko ko 'Ene ākonga, ke to'o hake 'ene 'akau mafasiá 'o muimui 'iate Ia (vakai ki he Mātiu 16:24; Ma'ake 8:34; T&F 56:2; 112:14). 'Okú ke mateuteu ke kau 'i he pué? Pe te ke maa'i 'e koe e ongoongolele? Te ke maa'i nai ho 'Eikí

mo 'Ene palanī? (vakai, Molomona 8:38). Te ke fakavaivai nai ki he le'o 'o kinautolu te nau feinga atu ke mou kau fakataha 'i he tafa'aki manakoa 'o e ta'au fakataimi 'i he fakahisitōliā?

'Ikai! 'E 'ikai tō 'a e to'u tupu 'o Saionē! 'Oku ou tui te mou to'a mo fakahā 'a e mo'oni 'a e 'Otuá 'aki 'a e mahino mo e anga'ofa, na'a mo e taimi 'oku 'ikai manakoa fakapolitikale ai 'a 'Ene mo'onī! Na'e tā 'e Paula 'a e sīpingā 'i he taimi na'ā ne fakahā ai, "Oku 'ikai te u mā 'i he ongoongolelei 'o Kalaisí: he ko e mālohi ia 'o e 'Otuá ki he fakamo'úi kiate kinautolu kotoa pē 'oku tuí" (Loma 1:16; vakai foki ki he 2 Timote 1:8).

Ko e kau ākonga 'a e 'Eikí 'a e kau tau-kapo 'o e mali tukufakaholó. He 'ikai lava ke tau tukulolo. 'Oku 'ikai ko hotau fakamāú 'a e hisitōliā. 'Oku 'ikai ko hotau fakamāú 'a e sōsaieti fakamāmaní. Ko e 'Otuá 'a hotau fakamāú! 'E fakahoko 'a e 'Aho 'o e Fakamāú kiate kitautolu takitaha, 'i he founga mo e taimi 'ata'atā pē ia 'a e 'Otuá (vakai ki he Loma 2:5; Alamā 33: 22; Eta 11:20; T&F 88:104; 133:38).

'E makatu'unga 'a e kaha'u 'o e nofomalí mo e mo'ui 'a ha kakai ta'efa'alaua 'i ho'o

loto fiemālie ke fai ha fakamo'oni molu-malu ki he 'Eikí pea mo'ui 'o fakatatau mo 'Ene ongoongoleleí. 'Oku lava ke tau ma'u ha malu'i ma'ongo'onga 'i he'etau fou 'i he vai 'o e papitaisó pea to'o kiate kitautolu e huafa 'o Sisū Kalaisí. Ne fakamatala'i 'e he Tu'i ko Penisimaní 'o ne pehē: "Pea ko 'eni, ko e me'a 'i he fuakava kuo mou fai 'e ui ai 'a kimoutolu ko e fānau 'a Kalaisi, ko hono ngaahi foha, pea mo hono ngaahi 'ofefine; he vakai, 'i he 'ahó ni kuó ne fanau'i faka-laumālie 'a kimoutolu; he 'oku mou pehē kuo liliu 'a homou lotó 'i he tui ki hono huafá; ko ia, kuo fanau'i 'a kimoutolu 'iate ia 'o mou hoko ko hono ngaahi foha mo hono ngaahi 'ōfefine" (Mōsaia 5:7; vakai foki ki he veesi 8).

'Oku hounga kiate au ha lea na'e fai 'e Sisitā Seli Tiu, ko ha mēmipa kimu'a 'o e kau Palesitenisi Lahi 'o e Fine'ofá, 'i ha Konifele-nisi 'a e 'Univēsiti 'o Pilikihami Tongí ma'á e Kakai Fefiné. Na'á ne pehē: "Ko e uho 'o e hoko ko ha kau ākongá ko hono *fai* 'a e me'a 'oku tau palōmesi ke fai 'i he taimi kotoa pē 'oku tau ma'u ai 'a e sākalamēnití—"a ia ko e 'manatu ma'u ai pē' ki he 'Eikí. 'Oku 'uhinga

*Pea ko e taha 'o e
ngaahi faingamālie
'oku fie ma'u ange
'i hotau kuongá ko
hono taukave'i e
mo'oni fekau'aki mo
e natula toputapu
'o e nofomalí.*

'Oku mafatuki-tuki e kavenga 'o e tu'unga fakaākongā. I ho'omou hoko ko e kau ākonga 'a e Eikí, te mou tu'u ko e kau taukapo 'o e nofomalí.

'eni ke manatu'i Ia 'i he taimi 'oku tau fili ai e mītia 'oku tau loto fiemālie ke tokanga ki ai hotau laumālié. 'Oku 'uhinga ia ke manatu'i Ia 'i he'etau faka'aonga'i hotau taimí mo fili 'i he ngaahi me'a 'oku manakoá pe ko e Folofola 'a e 'Otuá. 'Oku 'uhinga ia ke manatu'i Ia lolotonga e ngaahi fepakipakí pe ko e hoko mai 'a e ngaahi 'ahi'ahí. 'Oku 'uhinga ia ke manatu'i Ia 'i he taimi 'oku 'ohofi ai 'e he kau fakaangá 'a Hono Siasí mo manukia 'a e mo'oní. 'Oku 'uhinga ia ke manatu'i 'oku tau 'ai kiate kitautolu Hono huafá."²

'Oku fenāpasi 'a e pōpoaki 'a Sisitā Tiú mo ha pōpoaki meia Palesiteni Hauati W. Hanitā (1907–95), 'a ia na'á ne pehē: "Kapau 'oku fakatefito 'etau mo'uí mo 'etau tuí 'ia Sīsū Kalaisi mo 'Ene ongoongolei kuo fakafoki maí, he 'ikai ha me'a 'e tu'uloa 'ene fehālākí. . . . Kapau 'oku 'ikai ke fakatefito 'a 'etau mo'uí 'i he Fakamo'uí mo 'Ene ngaahi akonakí, he 'ikai ha toe lavame'a 'e tu'uloa 'ene tonú."³

Talaki 'a e Finangalo 'o e 'Otuá

Ko e fē pē ha feitu'u 'oku tau ō ki ai, 'oku 'i ai hotau fatongia toputapu 'i he'etau hoko ko e kau ākonga 'a e 'Eikí ke talaki 'a

e finangalo 'o e 'Otuá ki he kakai kotoa pē. Pea ko e taha 'o e ngaahi faingamālie 'oku fie ma'u ange 'i hotau kuongá ko hono taukave'i e mo'oni fekau'aki mo e natula toputapu 'o e nofomalí.

'Oku fakafōtunga 'etau pōpoakí 'aki e tokāteline fakalangi, kuo fakamo'oni'i 'i he Tohi Tapú:

Na'e fakatupu 'e he 'Otuá 'i he kamata'angá, 'a e langí mo māmani" (Sēnesi 1:1).

"Na'e ngaohi 'a e tangatá 'e he 'Otuá 'i Hono tataú, na'á Ne ngaohi ia 'i he tatau 'o e 'Otuá; na'á Ne ngaohi 'a kinaua ko e tangata mo e fefine" (Sēnesi 1:27).

"Na'e tāpuaki'i 'a kinaua 'e he 'Otuá, pea folofola kiate kinaua, . . . Fanafanau, mo fakatokolahi, mo fakakakai 'a māmani" (Sēnesi 1:28).

"Ko ia 'e tukuange ai 'e he tangatá 'a 'ene tamaí mo 'ene fa'eé, kae pikitai ki hono 'unohó: pea te na kakano taha pē" (Sēnesi 2:24).

"Pea na'e ui 'e 'Ātama 'a e hingoa 'a hono 'unohó ko 'Ivi; koe'uhí ko e fa'ē ia 'o e kakai mo'ui kotoa pē" (Sēnesi 3:20; vakai foki ki he Mōsese 4:26).

Ko e 'Otuá ko e Tamai ia 'a e tangata mo e fafine kotoa pē. Ko 'Ene fānau 'a kinautolu. Ko Ia ia na'á Ne tu'utu'uni ko e nofomalí ko hono fakataha'i 'o ha tangata mo ha fefine. Na'e 'ikai fokotu'u 'a e nofomalí 'e he kau tangata fakamāú pe kau fa'u laó. Ne 'ikai ke fokotu'u ia 'aki 'a e ngaahi fakakaukau fakapotó pe fili manakoá pe kau bloggers pe kakai manakoa 'oku nau fa'a lea 'akí. Ne 'ikai ke fokotu'u ia 'e he ni'ihi 'oku nau feinga ke takiekina e kau fa'u laó (lobbyists). Na'e fokotu'u 'a e nofomalí 'e he 'Otuá!

Na'e ta'ofi 'i he Ngaahi Fekau 'e Hongofulú 'a e tonó pea mo e mānumanú (vakai, 'Ekesōtosi 20:14, 17; Teutalōnome 5:18, 21).

Na'e foaki kimui mai 'a e ngaahi fekau ko ia 'o e kuonga mu'á ki he kakai 'i he kuonga 'o e Fuakava Fo'oú (vakai, Mātiu 5:27–28; 19:18; Loma 13:9) pea 'i he taimi 'o e Tohi 'a Molomoná (vakai, Mōsaia 13:22, 24; 3 Nīfai 12:27). Ne toe fakapapau'i mai 'e he 'Eikí 'i ha fakahā fakaonopooni, "Ke ke 'ofa 'i ho uaifi 'aki ho lotó kotoa, pea pīkitai kiate ia kae 'ikai ki ha toe taha kehe" (T&F 42:22).

Hangē kuo palani 'e hotau Tupu'angá, 'oku fakahoko 'a e feohi fafale mo'oní, 'i he feohi toputapu 'a ha husepāniti mo ha uaifi koe'uhí 'oku fakalahi ia 'e he mo'oní pea fungani 'aki hono faka'apa'apa'i 'o e ngaahi fuakava 'oku fai 'e ha husepāniti mo ha uaifi 'iate kinaua pea mo e 'Otuá. 'Oku mahu'inga ke fakatokanga'i ko e anganofo kakato ki he ngaahi fuakava ko iá 'oku tapui ai 'a e ponokalañi, holi koví, pe ngaohikovia 'i ha fa'ahinga founiga.

'Oku hoko 'a e ngaahi teke fakasōsiale mo fakapolitikale ke liliu e ngaahi laó ke fesitu'a'aki ai e ngaahi me'a 'oku hokó mo e finangalo 'o e 'Otuá 'o kau ki he natula mo e ngaahi taumu'a ta'engata 'o e nofomalí. He 'ikai 'aupito ke lava 'e he tangatá 'o 'ai ke angama'a 'a e me'a kuo fakahā 'e he 'Otuá 'oku anga'ulí. Ko e angahalá, 'o tatau ai pē pe 'oku fakalao'i 'e he tangatá, 'oku kei angahala pē ia 'i he 'ao 'o e 'Otuá.

'E kāinga, fakahā ho'o 'ofa ki he 'Otuá, kuo fakamālohia 'aki ia e mo'oní ta'ele'eia! Fakahā ho'o 'ofa ki he kakai kotoa pē, "o 'ikai tāufehi'a ki ha taha, kae 'ofa faka-Kalaisi ki he kakai kotoa pē."⁴ He ko e fānau kinautolu 'a e 'Otuá pea ko hotau ngaahi tokoua mo e tuofafine. 'Oku tau fakamahu'inga'i 'a 'enau ngaahi totonú mo e ngaahi ongo 'oku nau ma'ú. Ka he 'ikai lava ke tau fakaoleole'i e ngaahi

feinga ke liliu 'a e tokāteline faka-langí. 'Oku 'ikai 'a e tangatá ke liliu ia.

Ko e 'Ofá ko e Talangofua

'Oku 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānau. Pea kapau 'oku nau 'ofa 'iate Ia, te nau fakahā 'a e 'ofa ko iá 'i he'enau tauhi 'Ene ngaahi fekaú (vakai, Sione 14:15, 21; 1 Sione 5:2; T&F 46:9; 124:87), kau ai 'a e angama'a kimu'a he nofomalí mo e anganofo kakato 'i he nofomalí. 'Oku fakatokanga mai 'a e folofolá ko e ngaahi angafai ko ia 'oku fesitu'a'aki mo e ngaahi fekau 'a e 'Eikí, he 'ikai ngata 'i he'ene veteki 'a e ngaahi feohi fafale fakalangí ka te ne 'omi foki mo e fakamaau fefeka 'a e 'Otuá (vakai, Levitiko 26:15–20; Saame 89:31–32; Mātiu 5:19).

Ko e faka'amu faka'e'i'eiki taha 'oku hohoi ki ai e loto 'o e tangatá ko ha nofomalí 'e tu'uloa 'o fakalaka atu 'i he maté. 'E faka'atā 'a e husepāniti mo e uaifi ke na sila fakataha 'i he kotoa 'o e ta'engatá 'i he'ena anganofo kakato ki he ngaahi fuakava na'á na fai 'i he temipale mā'oní'oní (vakai, T&F 132:7, 19).

'Oku mafatukituki e kavenga 'o e tu'unga fakaā-kongá. 'I ho'omou hoko ko e kau ākonga 'a e 'Eikí, te mou tu'u ko e kau taukapo 'o e nofomalí. Pea 'i ho'omou fai-totonu mo faivelengá, he 'ikai

ngata 'i He'ene tokoni'i mo malu'i kimoutolú (vakai, T&F 88), ka te Ne tāpuekina foki 'a homou fāmilí (vakai, 'Isaia 49:25; T&F 98:37).

'Oku mou tofanga he ngaahi monū'ia 'o e Fakalelei ta'efakangatangata 'a e 'Eikí. Koe'uhí ko Ia, 'e fakapale'i kimoutolu 'aki 'a e mo'ui ta'e fa'a maté. Pea koe'uhí ko Ia, te mou fiefia 'i he tāpuaki 'o e mo'ui ta'engata mo Ia pea mo homou fāmilí. ■

Mei ha lea he tānaki tu'unga 'a BYU, "Disciples of Christ—Defenders of Marriage," fakahoko 'i he 'aho 24 'o 'Aokosi, 2014. Ke ma'u kakato e leā 'i he lea faka-Pilitāniā, vakai ki he speeches.byu.edu.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
2. Sheri L. Dew, "Sweet above All That Is Sweet" (Brigham Young University Women's Conference address, May 1, 2014), 7, ce.byu.edu/cw/womensconference/transcripts.php.
3. Howard W. Hunter, "Fear Not, Little Flock" (Brigham Young University devotional, Mar. 14, 1989), 2, speeches.byu.edu.
4. Abraham Lincoln, "Second Inaugural Address," Mar. 4, 1865.

Fai 'e 'Eletā
Allan F. Packer
'O e Kau
Fitungofulú

KO E NGAahi **Tu'unga Mo'ui** PAU 'A E TAMAI HĒVANÍ

'Oku pau 'a e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Otuá, pea 'oku 'ikai lava 'e ha taha ke liliu ia. I he Fakamaau Faka'osi, 'e mo'utāfu'ua lahi ai e ni'ihi fakafo'ituitui 'oku nau faka-kaukau te nau lava iá.

Ko 'eku 'uluaki ngāue 'i he'eku 'osi mei he 'univēsití ko e ngāue ki ha kautaha lahi ngaohi vakapuna. Lolo Tonga 'eku 'i aí, ne u 'ilo ai na'e 'i ai e ngaahi fie ma'u pau 'a e kautahá ki he konga kotoa pē, ke malu e ngaahi vakapuna ne ngaohí. Na'e pau ke fakapapau'i 'oku fenāpasi 'a e ngaahi konga kotoa pē mo e ngaahi tu'unga 'oku fie ma'u, 'o kau ai 'a e fōtungá, lahí, nāunaú, mo e tu'unga mālo hí.

Kapau na'e a'usia 'e ha konga e tu'unga 'oku fie ma'u, 'e fokotu'u ia 'i he lisi 'o e ngaahi kongokonga ki hano ngaohi ha vakapuna. Kapau na'e 'ikai ke ne a'usia 'a e tu'unga pau 'oku fie ma'u, he 'ikai tali 'a e konga ko iá pea 'e fakafoki leva ia ki he kautaha ne fakatau mei aí. Ne tokanga 'a e ngaahi kautaha ne fakatau mei ai 'a e ngaahi kongokongá ke mahino mo nau feau e ngaahi fie ma'u, 'o kau ai mo e tu'unga tolóngá.

Te ke loto fiemālie nai ke ke heka 'i ha vakapuna na'e ngaohi mei ha ngaahi kongokonga ne tu'unga mā'ulalo? 'Ikai 'aupito! Te ke fie ma'u 'a e ngaahi kongokongá ke fakalaka atu 'i he tu'unga 'oku fie ma'u. Neongo iá, 'oku 'i ai e kakai 'e ni'ihi 'oku hā mai 'oku nau loto fiemālie pē ke tali e ngaahi 'ulungaanga mā'ulaló 'i he'enau mo'ui. Te ke toki lava pē 'o ohí mai e 'ulungaanga 'oku fie ma'u ke faka-féunga'i koe ki he hākeaki'i, 'i hono 'ilo, mahino, mo mo'ui 'aki e tokāteline 'a Kalaisí.

Ko e tu'unga tolóngá ko ha fo'i lea ia 'oku toutou fangoa he 'ahó ni 'i he sōsaietí, tautaufitó ki hono matu'uaki pe tali e anga fakafonua pe tō'onga mo'ui 'a e ni'ihi kehé. Taimi 'e ni'ihi 'oku faka'aonga'i ia 'e he kakai 'oku nau fie tali ha me'a ta'e te nau toe fakakaukau ki hono ola 'i he

sosaietí pe ko e ni'ihi kehé. 'Oku 'ikai ko 'eku taumu'á ke lea 'o kau ki he 'uhinga ko iá, ka ke tokanga taha ki hono 'uhinga faka'enisinia 'o e fo'i leá mo hono faka'aonga'i kiate kitautolú.

'Oku faka'aonga'i 'a e tu'unga tolóngá ke fakamatala'i e ngaahi feliliuaki 'oku talí, mei ha tu'unga kuo 'osi fakamahino'i e fie ma'u ki aí. I ha konga kuo ngaohi, 'e lava ke fakamahino'i ko e tu'unga matu'uakí ko e 'inisi 'e nima hono loloá (senitimita 'e 13), tānaki atu pe kole mei ai ha vahe tahaafe 'o e 'inisi (senitimita 'e 0.0025). Mahalo 'e fakamahino'i mai ke ngaohi e konga 'e taha mei ha me'a 'oku peseti 'e 99.9 hono haohaoá, 'o hangé ko e ngaahi pā koulá. Kuo fokotu'u 'e he 'Eiki 'a e kātaki fuoloá ke tokoni ki hono fakafe'unga'i kitautolu ki he hākeaki'i.

Ngaahi Tu'unga Mo'ui mo e Fakamāú

'Oku ui e ngaahi tu'unga mo'ui ki he fakamo'ui ko e ngaahi fekau, 'a ia 'oku foaki mai 'e he'etau Tamai Hēvaní. 'Oku faka'aonga'i 'a e ngaahi tu'unga mo'ui ko 'ení ki he tapa kotoa 'o 'etau mo'ui pea 'i he taimi kotoa pē. 'Oku 'ikai ke filifili hono faka'aonga'i 'i ha taimi pau pe 'i ha tūkunga pau. 'Oku fakamahino 'e he ngaahi fekaú 'a e kātaki fuoloa 'oku fie ma'u ke tau taau ai ki he hākeaki'i.

'Oku 'i ai ha fakamaau, 'oku hangé ia ko e founiga hono fakapapau'i e tu'unga fe'unga ki ha konga 'o e vakapuná. Hangé ko e 'i ai e ngaahi me'asivi ke tala ai e fe'unga 'a ha kongokonga 'o e vakapuná, 'oku 'i ai foki mo ha fakamaau 'etau Tamai Hēvaní ke fakapapau'i pe 'oku tau fe'unga. 'Oku lelei ke tau 'ilo'i mo a'usia e ngaahi tu'unga mo'ui 'i loto 'i he tu'unga tolonga kuo fokotu'u 'e he 'Eiki.

'Oku mou manatu'i 'a e talanoa fakatātā 'a e Fakamo'uí, na'e fakaafe'i e kau tāupo'ou 'e toko hongofulú ki he kā-toanga ta'ané. 'I he taimi na'e a'u mai ai 'a e 'eiki ta'ané, ne 'i ai e lolo 'a e toko nima pea ne nau lava 'o hū. Ne tōmui mai 'a e toko nima kehé pea 'ikai ke nau lava 'o hū. (Vakai, Mātiu 25:1-13.)

Fekau'aki mo e talanoa fakatātā ko 'ení, ne pehē 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Oku fakatupu hoha'a e 'uhinga 'o e talanoa fakatātā ko 'ení. 'Oku mahino 'oku fakaofofonga'i 'e he kau tāupo'ou 'e toko hongofulú 'a e kaingalotu 'o e Siasi 'o Kalaisí, he na'e fakaafe'i kotoa pē ki he kātoanga 'o e ta'ané pea na'e 'ilo'i 'e he taha kotoa e me'a na'e fie ma'u kae hū 'i he ha'u 'a e tangata ta'ané. Ka ko e vaeua pē na'e mateuteu 'i he taimi na'a ne ha'u aí."

Na'e a'usia 'e he 'uluaki kau tāupo'ou 'e toko nimá 'a e ngaahi tu'unga mo'uí, pea 'oku totonu ke pehē foki mo kitautolu.

Na'e fakatupu kitautolu 'e he 'Otuá 'i Hono tataú. Ko e palani ma'atautolu 'i he māmaní ke tau ma'u ha sino, a'usia, ma'u 'a e ngaahi ouaú, mo kātaki ki he ngata'angá. Kuo fokotu'u 'a e ngaahi tu'unga mo'uí mo e kātaki fuoloá 'oku fie ma'u ke tau fe'unga ai ki he hākeaki'i. Kuo tala'ofa mai 'a e 'Otuá 'e lava ke hākeaki'i kitautolu, ka na'a Ne toe folofola 'o pehē, "Ko au, ko e 'Eikí, 'oku ou ha'isia, 'o ka mou ka fai 'a e me'a 'oku ou lea 'akí; ka 'o ka 'ikai te mou fai 'a ia 'oku ou lea 'akí, 'oku 'ikai hamou tala'ofa" (T&F 82:10).

Ngaahi Tu'unga Mo'uí mo e Tau'atāina ke Filí

I he palani 'o e fakamo'uí 'a e 'Otuá, 'oku tuki-mononofo ai kitautolu, mo fakagingila'i ke tau hoko 'o hangē ko Iá. Ko ha me'a ia ke tau takitaha a'usia fakafo'ituitui.

"He vakai, ko 'eku ngāué 'eni mo hoku nāunaú—ke fakahoko 'a e mo'ui ta'e-fa'a-mate mo e mo'ui ta'engata 'a e tangatá" (Mōsese 1:39).

Kuo fokotu'u 'e he 'Otuá 'a e me'a kuo pau ke tau faí mo e ngaahi tu'unga mo'ui kuo pau ke tau feiá. Ko e me'a mātu'aki fakaofó ko 'Ene 'omi kiate kitautolu 'a e tau'atāina ke filí, ke tau fili pe te tau tali mo fakahoko e tu'unga mo'ui ko iá. Ka neongo iá, 'oku 'i ai e ngaahi nunu'a ki he'etau ngaahi filí. 'Okú ne 'omi kiate kitautolu 'a e tau'atāina ke filí, ka 'oku 'ikai te Ne 'omi kiate kitautolu 'a e mafai ke liliu e tu'unga mo'ui pe nunu'a 'o 'etau ngaahi filí.

Koe'uhí 'oku 'i ai 'a e ngaahi tu'unga mo'ui, pea koe'uhí 'oku tau ma'u 'a e tau'atāina ke filí 'oku hoko mai leva ha Fakamaau Faka'osí, he ko e taimi ia 'e vakai'i ai kitautolu pe na'a tau a'usia 'a e tu'unga mo'ui—"i hono fakalea 'e tahá, ke vakai pe na'a tau mo'ui 'i he tu'unga mo'ui mo e kātaki fuoloa ne fakamahino'i mai 'e he 'Otuá. 'E aofangatuku 'Ene fakamáú.

'Oku faka'atā kitautolu 'e he tokāteline 'o e fakatomalá ke fakatonutonu pe fakalelei'i 'a e ngaahi fehalákí, ka 'oku lelei ange ke tokanga taha ki hono a'usia e ngaahi tu'unga

mo'ui 'a e 'Otuá kae 'ikai ko e palani ke toki kumi hūfanga ki he tefito'i mo'oni 'o e fakatomalá kimu'a 'i he Fakamáú. Na'a ku ako 'a e lesoni ko 'ení 'i he'eku kei si'i.

'I he'eku kei ta'u hongofulu tupú ne u ngāue he ngaahi fa'ahita'u māfaná 'i he faama 'eku kui tangatá 'i Uaiōmingi, USA. Ko ha faama sipi ia mo e fanga pulu ne lahi hake 'i ha 'eka 'e 2,000 (810 hekitea), pea 'i ai mo ha toe feitu'u ke fakateka kinautolu ki ai. Na'e fie ma'u ha me'angāue lahi ke fai 'aki e ngāue 'i he fāmá. Ko'euhí ne fu'u mama'o 'a e senitā ngaohi me'alele ofi tahá, ne ako'i kinautolu 'e he'emaú kui tangatá ke tokanga ki hono tauhi e ngaahi me'angāuē pea mau vakai'i e me'a kotoa kimu'a pea mau mavahe mei he fale fāmá. Ka 'i ai ha maumau, ne fā'a lau maile ia mei he fale fāmá, pea ko e fu'u lue ia ka lōloa.

Na'e 'ikai fuoloa ke u ako 'a e lao 'o e ngaahi nunu'a. Na'e lelei ange ma'u pē ke faka'ehi'ehi mei he ngaahi palopalemá 'i ha lue lōloa. 'Oku mo'oni tatau pē ia ki he ngaahi fekau 'a 'etau Tamai Hēvaní. 'Okú Ne lava pē 'o tala e faikehekehe 'o ha taha 'oku feinga mo'oni ke hoko 'o hangē ko Iá mo ha taha 'okú ne teke'i e ngatangata'angá kae nofo pē 'i loto 'i he fakangatangatá.

Ngaahi Tu'unga Mo'uí mo e Fakafepakí

'Oku 'i ai ha ni'ihi 'i he māmaní he 'ahó ni 'oku nau feinga ke li'aki pe liliu e ngaahi tu'unga mo'ui kuo fokotu'u 'e he 'Otuá. 'Oku 'ikai ko ha me'a fo'ou 'ení.

"Mala'ia 'a kinautolu 'oku ui 'a e koví ko e leleí, mo e leleí ko e kovi, mo pehē ko e po'uli 'a e māmá, mo e māmá ko e po'uli, mo fokotu'u 'a e koná ko e melie, mo e melié ko e kona! (2 Nifai 15:20).

Kuo pau ke 'oua na'a kākāa'i kitautolu pe te tau tokanga ki he ni'ihi 'oku feinga ke fakaloto'i kitautolu kuo liliu e tu'unga mo'ui 'a e 'Otuá. 'Oku 'ikai ke nau ma'u ha mafai ke liliu 'a e ngaahi tu'unga mo'ui. Ngata pē 'i he tokotaha na'a ne fokotu'u, 'a ia ko e Tamai Hēvaní, 'okú Ne lava ke liliu e ngaahi tu'unga paú.

Ko kitautolú ni kotoa 'oku tau 'ilongofua 'a e ngalivale ha fanongo ha kautaha ngaohi kongokonga vakapuna ki ha ni'ihi ta'e'ilo 'oku nau poupou'i ha ngaahi liliu ki he ngaahi fie ma'u pau pe tu'unga tolonga 'o ha kongokonga. He 'ikai ha taha 'iate kitautolu 'e fie puna 'i ha vakapuna 'oku fa'u 'aki ha konga pehē.

Ko e me'a tatau pē, mo e 'ikai ha taha te ne tukuaki'i ha kautaha ngaohi vakapuna koe'uhí ko 'enau ta'etokanga pe ta'efaka'atú'i 'i he taimi 'e 'ikai tali ai e ngaahi konga peheé. He 'ikai faka'atá 'e he kautaha ngaohi vakapuná ke fakailifia'i pe fakamālohi'i ke ne tali ha ngaahi kongokonga 'oku 'ikai lava ke fakangofua. Ka fai ia, 'e kau kovi ki he'ene pisinisi mo e mo'ui 'a e kau pāsesē te nau puna 'i he'ene vakapuná.

Ko e me'a tatau pē ki he ngaahi fono mo e ngaahi fekau 'a e 'Otuá. 'Oku pau 'Ene ngaahi tu'unga mo'ui, pea he 'ikai lav a'e ha taha ke liliu ia. 'I he Fakamaau Faka'osí, 'e

mo‘utāfu‘ua lahi ai e nīahi fakafo‘ituitui ‘oku nau fakakau-kau te nau lava iā.

Ko Hono A‘usia e Tu‘unga Mo‘ui

Ko ‘etau Tamai Hēvaní na‘á Ne fa‘u ‘a e palani ‘o e fakamo‘uí. Kuó Ne ‘osi fokotu‘u ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku fie ma‘u ke fakafe‘unga‘i kitautolu ke foki hake ki Hono ‘ao. Kuo ‘osi fokotu‘u ‘a e ngaahi tu‘unga mo‘uí, mahino, pea ‘oku lava ke tau ma‘u ngofua ia.

Kuo ‘osi tala mai ‘e he Fakamo‘uí te tau malava kotoa pē ‘o a‘usia ‘a e ngaahi tu‘unga mo‘uí. ‘Oku fakamo‘oni ‘a e Lea ‘o e Potó ki he me‘á ni, ‘o fakamahino mai “oku foaki ia ko ha tefito‘i mo‘oni mo hano tala‘ofa, ‘a ia ‘oku fakafe‘unga ki he ivi ‘o e vaivaí pea mo kinautolu ‘oku vaivai taha ‘i he kāingalotú *kotoa* pē, ‘a ia ‘oku fa‘a ui pe lava ke ui ko e kau ma‘oni‘oni.” (T&F 89:3; toki tānaki atu e fakamamafá).

‘Oku toe ako‘i mai foki ‘e he Fakamo‘uí ‘e “ikai ‘ahi‘ahi‘i [kitautolu] ‘o lahi hake ‘i he me‘a ‘oku [tau] malava ‘o kā-taki‘i” (T&F 64:20), ka tau kuo pau ke tau “le‘o mo lotu ma‘u ai pē” (Alamā 13:28).

‘Oku mou ma‘u e mālohi: “He ‘oku ‘iate [kimoutolu] ‘a e mālohi, ‘a ia ‘oku [mou] hoko ai ko e nīahi ke fili [ma‘amou-tolu]. Pea kapau ‘e fai ‘e he tangatá ‘a e ngāue leleí, he ‘ikai ke teitei mole ‘a ‘enau totongi” (T&F 58:28).

Te ke lava ‘o a‘usia e tu‘unga mo‘uí mo e kātaki fuoloá. ‘Oku mou ma‘u ‘a e mālohi ke fakafe‘unga‘i kimoutolu ki he hākeaki‘i.

He ‘ikai ke tau loto fiemālie ke puna ‘i ha vakapuna ‘oku fa‘u ‘aki ha ngaahi kongokonga ‘oku ‘i ha tu‘unga mā‘ulalo. ‘Oku ‘ikai foki ke totonu ke tau tali pe fakahoko ha ‘ulungaanga ta‘efe‘unga. ‘E toki lava pē ke tau fe‘unga ki he hākeaki‘i ‘i hono ‘ilo‘i, mahino, mo hono mo‘ui ‘aki e tokāteline ‘a Kalaisí.

Tataki mei he Laumālie Mā‘oni‘oni

‘Oku tau ‘ilo ‘a e ngaahi tu‘unga mo‘uí ‘i he ‘alu ki he lotú pea ‘i hono ako mo muimui ki he ngaahi tokāteline ‘oku ma‘u ‘i he folofolá mo e ngaahi lea ‘a e kau palōfita ‘o onopōní.

Ko e ma‘u‘anga tokoni fakahinohino lelei tahá ko e ngaahi ue‘i ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni ‘a ia te Ne aka‘i kitautolu ‘a e ngaahi me‘a kotoa kuo pau ke tau faí (vakai, 2 Nifai 32:2–3). Te tau lava ‘o ‘ilo ‘a e me‘a ‘oku tonú mo ia ‘oku halá ‘i he tokoni ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oni mo e Maama ‘o Kalaisí (vakai, Molonai 7:16–18). ‘E lava ke tataki kitautolu ‘i he‘etau mo‘uí kotoa. ‘E lava ke tau ongo‘i ‘i hotau lotó mo ma‘u ha ngaahi fakakaukau te ne lava ke ‘omi ‘a e fakafiemālié mo e fakahinohinó. ‘Oku mo‘oni ‘eni foki ‘i he fānaú.

Kuo tala‘ofa ‘a e ‘Otuá te Ne tokoni‘i kitautolu ‘i he‘etau feinga ke a‘usia ‘Ene ngaahi tu‘unga mo‘uí. Hangē ko e ‘ikai ke tau loto fiemālie ke puna ‘i ha vakapuna ‘oku ngaohi ‘aki ha ngaahi kongokonga ‘oku ‘i ha tu‘unga mā‘ulalo, ko ia ‘oku ‘ikai foki totonu ke tau tali pe fakahoko ha to‘onga mo‘ui ‘oku ma‘ulalo. ‘E toki lava pē ke tau fe‘unga ki he hākeaki‘i ‘i hono ‘ilo‘i, mahino, mo hono mo‘ui ‘aki e tokāteline ‘a Kalaisí. ■

Mei ha lea ‘i ha fakataha lotu, “Standards and Tolerance,” na‘e fai ‘i he Brigham Young University–Idaho on November 13, 2012. Ke ma‘u kakato ‘i he lea Faka-Pilitāniā, ‘alu ki he byui.edu.

MA‘UANGA FAKAMATALÁ

1. Dallin H. Oaks, “Preparation for the Second Coming,” *Liahona*, May 2004, 8.

Fai 'e 'Eletā
Bruce C. Hafen

Nāe hoko ko ha
mêmipa 'o e Kau
Fitungofulú mei he
1996 ki he 2010

KOE
Fanongonongo
FEKAU'AKI MOE
Familí: MAHULU HAKE 'I HE PUPUTU'U
‘OETAUFATUNGAMOTU'Á

Ko e 'uluaki 'eni 'o ha ongo fakamatala 'e ua na'e teuteu'i 'e 'Eletā Hafen ke tokoni ki hono fakamanatua 'o e ta'u 'e 20 'o e "Ko e Fāmilí: ko Ha Fanongo-nongo ki Māmaní." E pulusi atu 'a e fakamatala hono uā 'i he makasini Liahona ko ia 'o Septema 2015.

Ne fehu'i 'e ha faiongoongo nusipepa kia Palesiteni Kōtoni B. Hingikeli (1910–2008) 'i Sune 'o e 1995, kimu'a si'i pea hokosia hono ta'u 85, "Ko e hā e ngaahi me'a 'okú ke tokanga lahi taha ki ai?" Na'á ne tali mai: "Oku ou tokanga lahi ki he mo'ui fakafāmilí 'i he Siasí. 'Oku tau ma'u ha kakai lelei, ka 'oku fu'u tokolahī fau 'a kinautolu 'oku movetevete honau fāmilí. . . . 'Oku ou tui ko [eni] 'a e me'a 'oku ou mātu'aki tokanga taha ki ai."¹

Hili ha māhina 'e tolu mei ai, ne lau ai 'e Palesiteni Hingikeli ki he kakai 'a e "Ko e Fāmilí: Ko Ha Fanongo-nongo ki Māmaní."²

Na'e 'ikai tupukoso pē 'a e fanonganongo molumalu ko 'eni ne fakahā tonu mai 'i he taimi na'e ongo'i ai 'e he palōfita 'a e 'Eikí, ko e me'a ne hoha'a lahi taha ki ai 'i he ngaahi kaveinga kotoa 'i he'ene fakakaukaú ko e tu'unga ta'epau 'o e mo'ui fakafāmilí 'i he Siasí. Na'á ne toe pehē kimui ange ko e pole lahi taha 'oku fakatou fehangahangai mo 'Amelika mo e toenga 'o e māmaní, "ko e palopalema 'o e fāmilí, 'oku fakatupunga 'e ha mātu'a kuo takihala'i pea tupu ai hono takihala'i e fānaú."³

Ko e fanonganongó na'e 'ikai ko ha tātānaki pē 'o ha ngaahi taukave fakafāmili. Ko ha fakatokanga mafatukituki fakapalōfita ia fekau'aki mo ha palopalema lahi fakavaha'a-pule'anga. Pea ko 'eni, ko e ta'u 'eni 'e 20 mei ai, 'oku fakautuutu ke kovi ange 'a e palopalemá, 'oku hā mai ai 'a e natula fakaepalōfita 'o e fakatokanga na'e fai 'i he 1995.

Kimu'a pea tau vakavakai pe ko e hā hono 'uhinga kiate kitautolú, tau fakakaukau ki he founa ne iku ai 'a e 'ulu-naanga fakafonua fakaonopōní ki he tu'unga 'oku 'i ai he 'ahó ní.

Talanoa Fakamāmani Lahi 'o e 'Ofá

'Oku 'i ai e fokotu'utu'u angamaheni 'o e talanoa motu'a taha ki he fa'ahinga 'o e tangatá: ko e fetaulaki e tamasi'i mo e ta'ahine, na fe'ofa'aki, mali, ma'u e fānau, pea—'amanaki lelei—mo nofo fiefia 'o laukuonga. 'Oku kaunga tonu 'a e talanoa fakamāmani lahi ko ia 'o e 'ofá ki he palani lahi 'o e fiefiá 'a ia na'e kamata 'ia 'Ātama mo 'Ivi, pea ki he kāingalotu tokolahī 'o e Siasí, 'okú ne kei tataki 'etau mo'ui 'o hangē ko e Fetu'u Noaté.

'Oku 'omi 'e he fiefia fakaetangatá mo e kau ki ha fāmilí ha 'amanaki lelei, taumu'a mo ha holi

*'Oku hangē 'a e ngaahi tukupā tu'uma'u
ki he nofomalí mo e tu'unga fakaemā-
tu'á ha ongo fe'unu pau 'i he kupesi
hotau fala fakasōsialé.*

ke mo'ui lelei ange. 'Okú na ngaohi kitautolu ke fakatu'a-melie ki ha 'aho te tau fepukenima ai mo kinautolu ne nau pukepuke hotau nimá 'o hū fakataha atu ki he 'afio-'anga 'o e 'Eikí. Te tau talitali ai hotau ngaahi 'ofa'angá pea nofo mo kinautolu ma'u ai pē, pea "e 'ikai toe 'alu atu ia" (Fakahā 3:12).

Kuo ta'u lahi hono poupou'i 'e he sosaietí e hohoi fakanatula ko 'eni ke kau ki ha fāmilí. Ko e mo'oni, na'e 'i ai ha ngaahi palopalema 'a e ngaahi fāmilí, ka ko e tokolahī taha 'o e kakaí ne kei tui 'oku hanga 'e he 'ha'i 'o e nofomalí 'o fokotu'u ha 'iuniti fakafāmili tu'uma'u. Pea 'oku pukepuke fakataha 'e he ha'i ko ia 'a e fa'unga 'o e sosaietí, 'i he "taha honau lotó 'i he uouongataha mo e fe'ofo'ofani" (Mōsaia 18:21).

Ka kuo fakautuutu 'i he ngaahi to'u tangata kimui ní, e movete 'a e fa'unga ko ia 'o hangē kuo tau a'usia e me'a 'oku ui he kau fa'u tohí "ko e holofa 'a e nofomalí."⁴ 'Oku tokolahī ha kakai 'i tu'a 'i he Siasí 'oku 'ikai ke nau toe tui ko e nofomalí ko ha kamata'anga 'o ha tukupā taimi lōloa. Ka kuo nau sio 'eni ki he nofomalí kae pehē ki he ma'u fānaú ko ha ngaahi fili fakatāutaha fakataimi. Neongo ia, 'oku hangē 'a e ngaahi tukupā tu'uma'u ki he nofomalí mo e tu'unga fakaemātu'á ha ongo fe'unu pau 'i he kupesi 'o 'etau fala fakasōsialé. 'I he taimi 'oku matanga ai e ongo fe'unu, 'oku movete 'a e falá pea mole ai meiate kitautolu 'a e fa'unga 'o e talanoa faka'univeesi 'o e 'ofá.

Kuó u mātā e movetevete ko ‘ení mei he tafa’aki ‘o ‘eku hoko ko ha tamai, ko ha mēmipa ‘o e Siasí, mo ha faiako ‘o e fono ki he fāmilí. Ne kamata ‘i he 1960, hono fofo-ai ‘e he kautaha ki he totonu fakapule’angá ‘a e ngaahi fakakaukau fakalao fo’ou fekau’aki mo e potupotu tataú (equality), totonu fakafo’ituitui, mo e tau’atāiná. Na’e tokoni ‘a e ngaahi fakakaukau ko ‘ení ke kamata liua ‘aki ‘e he Iunaiteti Siteítí honau hisitōlia fakamā ‘o e laulanú. Ne nau tokoni foki ki he fonuá ke fakasi’isi’i hono fakafaikehe-kehe’i ‘o e kakai fefiné. Ko e ngaahi malu’i ko ‘eni mei he fakafaikehekehe’i, ko e konga ia ‘o e *ngaahi fie ma'u faka-fo’ituitui* ‘a e tangatá’i fonua takitaha.

Neongo iá, ‘oku ‘aonga e fakafaikehekehe’i fakalao ‘e ni’ihi. Hangē ko ‘ení, ‘oku “fakafaikehekehe’i” ‘e he laó ‘o *fakapatonu* ki he fānaú ‘o makatu’unga ‘i honau ta’u motu’á—‘oku ‘ikai lava ke nau fili, faka’uli ‘i ha kā, pe faka-mo’oni hingoa ‘i ha aleapau. Pea nau ako ta’etotongi ‘i ha ngaahi ta’u. ‘Oku malu’i ‘e he ngaahi lao ko ení ‘a e fānaú mo e sosaietí mei he nunu’á ‘o e ta’e malava ko ia ‘a e fānaú ke teuteu’i kinautolu ke nau hoko ko ha kakai lalahi fakapotopoto.

Kuo foaki foki ‘e he ngaahi laó ha tu’unga monū’ia ki he ngaahi vā fetu’utaki ‘oku makatu’unga ‘i he nofomalí mo e kāingá—ke ‘oua na’au nau fakafaikehekehe’i ‘a e kakai tāutahá pe ‘ikai kāingá, ka ke poupou’i ‘a e ongomātu’á totonú ke mali pea ke ohi hake ‘enau fānau lelei, ‘a ia ko e ki kinautolu ki he fakalakalaka ‘a e sosaietí. ‘Oku fakahaa’i mai ‘e he ngaahi lao ko iá ‘a e *ngaahi tokanga fakasōsiale* ‘a e sosaietí ki he longa’i fānaú pea ki hono fakamālohia ‘i he kaha’ú mo hono hokohoko atú.

I he hisitōliá, kuo tauhi ai ‘e he ngaahi laó ha tu’unga hōhoatatau fakangāue ‘i he valha’á ‘o e ngaahi fie ma’u fakasōsialé mo e ngaahi lelei fakafo’ituitui koe’uhí he ‘oku ‘i ai e fatongia mahu’inga ‘o e kupu takitaha ‘i ha sosaieti longomo’ui. Ka neongo iá, ‘i he 1960 mo e 1970 tupú, ne faka’uhinga’i ‘e he ngaahi fakamaau’anga ‘o e Iunaiteti Siteítí ‘a e ngaahi lao ki he fāmilí ‘i ha founiga na’á ne fakamu’omu’á ange e ngaahi lelei ‘a e fakafo’utuitui ‘i he ngaahi lelei fakasōsialé, ‘oku ke tu’unga kehekehe ai ‘a e fa’unga fakalaó mo e fa’unga fakasōsialé. Na’e hoko ‘a e liliu ko ‘ení ko ha konga ia ‘e taha ‘o e liliu ‘o e lao ki he fāmilí ‘i Ameliká—ko e liliu lahi taha ia ‘i he tō’onga fakakaukau ‘o e anga fakafonuá ki he nofomalí mo e mo’ui ‘a e fāmilí ‘i he ta’u ‘e 500 ka hokó. Te u fakamatala’i atu ‘a e liliu ko ‘ení ‘aki ha ngaahi sīpinga mei he lao ‘a e Iunaiteti Siteítí, neongo ‘oku meimeい ke muimui atu he sīpinga tatau e ngaahi lao ‘o e ngaahi fonua langalanga haké.

Ko ha Liliu ‘o e Anga-fakafonuá

Ne kamata ke ngāue ‘aki ‘e he ni’ihi ‘oku nau taukave’i (advocates) ‘a e ngaahi fakakaukau ‘o e tau’atāina fakafo’i-tuitui, ke pole’i ‘aki e ngaahi lao kuó ne poupou’i fuoloa

mai ‘a e ngaahi lelei ‘a e fānaú mo e sosaietí ‘i ha fa’unga ‘o ha fāmili mālohi. Ne tali ‘e he ngaahi fakamaau’angá ia mo e kau fa’u laó ‘a e konga lahi ‘o e ngaahi fakakaukau fakafo’ituitui ko ‘ení, neongo ne hanga ‘e he ngaahi fakakaukau ‘o maumau’i e ngaahi lelei fakasōsiale ‘oku lahi angé. Hangē ko ‘ení, ne fuofua faka’onga’i e vete-mali ta’e-ha-fehālaakí (no-fault divorce) ‘i Kalefōnia ‘i he 1968 pea mafola atu leva ‘i he Iunaiteti Siteítí. Ne liliu ‘aupito hení e anga e fakakaukau ‘a e kakaí fekau’aki mo e nofomalí. ‘I he malumalu ‘o e ngaahi lao motu’á ‘o e vetemalí, ne ‘ikai lava ‘e he ngaahi hoa malí ke fakangata ‘enau nofomalí; kae ‘oua leva, kuo fakamo’oni’i ha ngāue kovi ‘a e hoá, ‘o hangē ko e tonó pe ngaohikoviá. ‘I he ngaahi ‘aho ko iá, ko ha fakamaau pē ‘okú ne fakafofonga’i ‘a e ngaahi lelei ‘a e sosaietí te ne lava ke fakafuofua’i e taimi ‘e fe’unga ai ke fakatonuhia’i ha vete-mali ‘o laka hake ‘i he lelei fakasōsiale ke hoko atu ‘a e nofomalí.

Hangē ko ia ne mu’aki fakatoká, na’e ‘i ai ha ngaahi taumu’á mahu’inga ‘o e vetemali ta’e-ha-fehālaakí. Na’e toe lahi ange ai e moveuveu ‘a e nofomalí, ‘o ‘ikai mahu’inga e fo’ui fakatāutahá, ko ha tu’unga ia ki ha vetemali—na’á ne fakafingofua’i ‘a e founiga vetemalí. ‘I he tefito’i fakakaukaú, ko e fakamaau pē, ‘a ē ‘okú ne kei fakafofonga’i ‘a e ngaahi lelei ‘a e sosaietí, te ne lava ke tu’utu’uni ‘oku ‘ikai toe lava ‘o fakalele’i ha nofomali. Ka ‘i hono fakahokó, ‘oku ofe’i ia ‘e he kau fakamaau ‘o e fakamaau’anga ki he fāmilí ki he fie ma’u fakatāutaha ‘a e ongo hoa-malí pea iku fakatau’atāina’i ai ‘a e hoa ko ia na’á ne fie ma’u ke fakangata e nofomalí.

Ne fakavave’i ‘e he ngaahi liliu fakalao ko ‘ení ha liliu lahi ange ‘o ‘ikai ke kei hoko ‘a e malí ko ha fa’unga fakasōsiale tu’u ma’u kae fakataimi pē, vā fakatāutaha, fakangata ‘i he loto ki ai—ta’e ‘i ai ha fakakaukau fakamātoato ki he maumau ‘oku hoko ki he fānaú ‘i he vetemalí, kae pehē foki ki he’ene maumau’i e sosaietí. Ne ‘ikai fuoloa, kuo hanga ‘e he veiveiu ‘a e kau fakamāú fekau’aki mo e totonu ko ia ‘a e sosaietí ke fusi a’u e ngaahi fuakava ‘o e malí, ‘o ‘oange ‘a e ma’u hala ki he ongome’á malí ‘oku ‘ikai mahu’inga fakasōsiale pe fakaeangama’á ‘a ‘enau ngaahi palōmesi fakatāutahá. ‘I he taimi ní leva, ko e taimi koē

'oku sepaki 'a e ngaahi tukupā 'o e nofomalí mo e ngaahi fie ma'u fakatāutahá, 'e ngali ke mavahe leva ha tokolahi ia. 'Oku nau vakai ki he nofomalí ko ha "tukupā ta'eha'isia," pe ko e hā hano fa'a-hinga faka'uhinga 'o e fo'i lea ko iā.

I hono toe fakakaukau'i e ngaahi tō'onga fakakaukau ko 'ení, ne fakalahi ai 'e he fakamaau'angá 'a e ngaahi totolu 'a e ngaahi tamai te'eki malí pea kamata ke 'orange 'a e ngaahi totolu ko ia 'o e totolu ke tauhi mo ohi ha fānaú, ki ha ni'ihi fakafo'ituitui ta'emali. Ne tā aki fu'u hení 'a e fakakaukau tu'uloa ko ia kuo fuoloa hono fokotu'u 'o foaki 'e he lao ki he fāmili, ki he ni'ihi malí mo e fāmili 'oku 'i ai e ongomātu'a totonú. Kuo fakahaa'i mahino mai 'e he ngaahi a'usiá mo e fakatotolo saienisi faka-sosialé—pea 'oku kei fakahaa'i mai—"oku hoko ma'u pē ha fāmili 'oku 'ulu ai e mātu'a totonu, 'osi malí ko e 'ātakai lelei taha ia ki hono 'ohake 'o e fānaú. Ka 'oku 'alu pē taimí, mo e hanga 'e he ngaahi palopalema 'o e mātu'a ta'emali, 'o fakalahi atu pea fakatupunga e mahiki wave 'a e tokolahi 'o e nonofo te'eki malí mo e fā'ele tu'utamakí.

Ikai ngata aí, 'i he 1973 ne foaki ai 'e he Fakamaau'anga Lahi 'o e 'Iunaiteti Siteití 'a e totolu ki he kakai fefine fakafo'ituitui ke nau fili ke fakatōtama, 'o si'aki ai 'a e ngaahi tui fakafonua fuoloa ko ia fekau'aki mo e ngaahi fie ma'u fakasōsiale 'oku fakafofonga'i 'e he fānaú 'oku kei feitama'i pea mo e kau fa'u lao kuo fili, 'a ē kuo nau tu'utu'uni fakataha ai 'a e fehu'i mahu'inga ko ia pe ko fē taimi 'oku kamata ai 'a e mo'uí.

'Oku iku e talanoa ki he vetemali ta'e-ha-fehalākí, ki ha fakamatala nounou ki he mali pē e tangata mo e tangatá pea mo e fefine mo e fefiné. Kuo hoko 'eni ko ha tefito faingata'a mo fakamamahi ko 'ení, kae fakatokanga'i ange 'i he ta'u 'e 17 kuo hilí, ne te'eki ai ha fonua 'e taha 'i māmani te ne fakalao'i 'a e mali pē tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné. Na'e founa fēfē nai 'a e lava ke mafola fakavaha'apule'anga

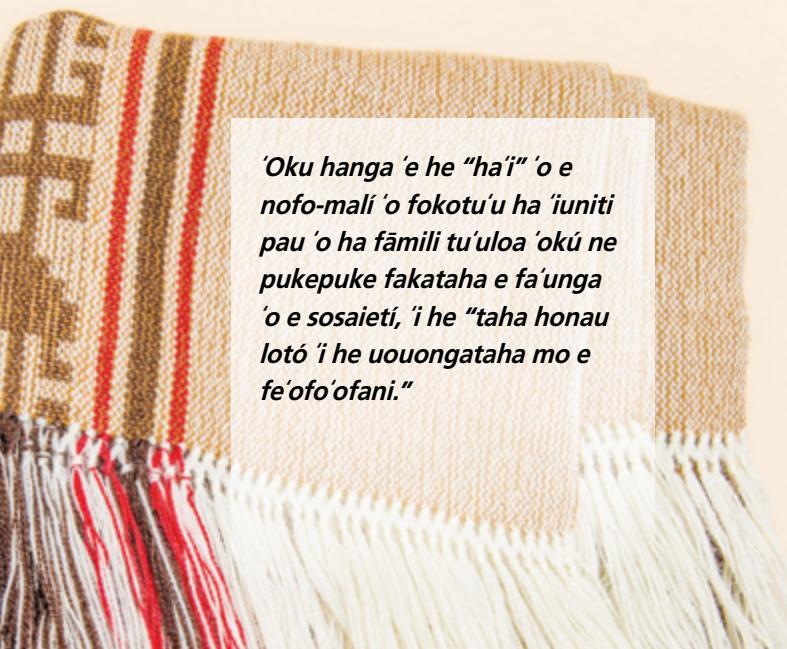
'Oku hanga 'e he "ha'i" 'o e nofo-mali 'o fokotu'u ha 'iuniti pau 'o ha fāmili tu'uloa 'okú ne pukepuke fakataha e fa'unga 'o e sosaietí, 'i he "taha honau lotó 'i he uouongataha mo e fe'ofo'ofani."

atu 'a e fakakaukau ko 'eni 'o e mali pē tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné, tautaufitio ki he mōlia lahi e fakakaukau fakahisitolia 'o e mahu'inga'ia 'a e kakaí 'i he nofomalí 'i he ta'u 'e fā ngofulu kuohilí?

Ko e tali fakaofiofi pē ki aí he na'e hoko e tefito'i fakakaukau 'o e "tau'atāina fakatāutahá" 'i he fuofua feinga 'a e kau poupou ki he mali e tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné 'i he 2001, 'o ne fakalahi ai 'a e tu'unga fakatāutaha fakalao tatau kuó ne fakatupunga 'a e vetemali ta'e-ha-fehālaakí. 'I he taimi 'oku poupou'i ai 'e ha fakamaau'anga ha totolu 'a ha taha fakafo'ituitui ke *fakangata* ha nofomali, 'o tatau ai pē pe ko e hā e ngaahi nunu'a fakasōsiale (hangē ko ia 'oku lava ke hoko 'i he vetemali ta'e-ha-fehalākí), hangē 'oku malava 'e he tefito'i mo'oni ko iā 'o poupou'i ha totolu 'a ha taha ke *kamata* ha nofomali, neongo pe ko e hā hono ngaahi nunu'a fakasōsiale (hangē ko ia 'oku lava ke hoko 'i he mali pē tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné).

I hono toe fakalea 'e tahá, 'i he taimi 'oku sio ai e kakaí ko ha fili fakatāutaha pē nofomali 'a e tangatá mo e fefiné kae 'ikai ko ha fā'unga mahu'inga fakasōsiale 'o e sosaietí, 'e pehē leva 'e he ni'ihi tokolahi 'oku 'ikai ko ha fu'u loko me'a e mali pē 'a e tangata mo e tangatá pe fefine mo e fefiné—tuku pē ki he ni'ihi fakafo'ituitui ke mali 'o fakatatau mo 'ene fili. Ko e me'a ia 'e lava ke hoko 'i he taimi 'oku tau hē ai mei he tokanga ko ia 'a e sosaietí ki he nofomalí mo e fānaú. 'Oku hā mahino 'a e 'ofa 'a e 'Otuá 'i He'ene fānaú kotoa pea 'amanaki mai te tau fai *manava'ofa* ki he tokotaha kotoa pē mo *anga fa'a kātaki*—'o tatau ai pē pe ko e hā e angafai fakatāutaha 'oku tau lava pe 'ikai lava 'o mahino. Ka ko ha me'a kehe 'au-pito ia ke *fakaongoongolelei*'i pe *tu'uaki* 'a e angafai ko iā 'aki hono liliu ha fakakaukau fakalao—'a e nofomalí—'a ē na'e

fatu hono taumu'a talu mei mu'a ke poupou'i 'a e fie ma'u 'a e sosaietí 'i hono tuku ki he ngaahi mātu'a totonú ke nau oh i hake 'enau fānaú 'i ha ngaahi 'api paú.

I he taimi ne tu'utu'uni ai e Fakamaau Lahi 'a 'Ameliká he 'aho 25 'o Sune 2015, ne nau fakafalala pē kinautolu ki he'enau fakakaukau fakatāutahá, kau ai mo ha ngaahi fakakaukau fakalao kehe, ke 'oua na'a hanga 'e he ngaahi lao 'o e ngaahi siteití 'o "ta'ofi e mali 'a ha ongo tangata pe ongo fefine." Kaekehe, kuo fakalao he taimi ni 'i he siteiti kotoa 'o 'Amelika ia e mali fakahomosekisualé.

Ka 'oku mahu'inga hono hanga 'e he konga lahi e tala tu'utu'uni 'a e fakamaau'angá 'o "fakamamafa'i mai ko e ngaahi tui fakalotú mo kinautolu 'oku nau muimui ki ha ngaahi tokāteline fakalotú, te nau lava 'o kei hokohoko atu pē hono taukapo'i 'i he loto fakapapau'i mo'oni, 'a e ngaahi akonaki fakalangi ko ia 'oku 'ikai totonu ke poupou'i e mali 'a ha tangata mo ha tangata pe fefine mo ha fefiné. 'Oku fakapapau'i mai 'e he First Amendment, 'oku malu'i lelei 'a e ngaahi kautaha fakalotú mo e kakai tui fakalotú 'i he'enau feinga ke ako'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'oku fakatupulakí mo uho 'aki 'enau mo'uí mo 'enau tuí, pea 'oku nau feinga mālohi ke hokohoko atu e fa'unga fāmili kuo fuoloa ta'u 'enau mateaki'i. 'Oku tatau pē ia kiate kinautolu 'oku nau fakafepa'ki'i e mali fakahomosekisualé 'i ha ngaahi 'uhinga kehe."⁵

Uesia 'Oku hā 'i he Nofomalí mo e Fānaú

Fakakaukau angé ki he uesia 'e he ngaahi liliu ko 'ení 'a e nofomalí mo e fānaú. Talu mei he 1965 kuo laka hake he liunga uá 'a e vetemalí 'i he 'Iunaiteti Siteití, neongo ne kí'i holo mai 'i ha ngaahi ta'u kimui ní—koe'uhí pē kuo tupu fakautuutu e tokolahi ia 'o e ngaahi hoa te'eki malí 'o meimeei liunga 15, pea 'oku 'ikai fakakau 'enau toutou māvaé 'i he fika 'o e vetemalí. I he 'ahó ni, ko e vaea nai 'o e fuofua malí 'oku iku ki he vetemalí; kae fakafuofua ki he peseti 'e 60 'o e ngaahi mali tu'o uá 'oku iku pehē. Ko e 'Iunaiteti Siteití 'a e fonua 'oku lahi taha ai e vetemalí.⁶

'I he 'ahó ni, ko e peseti 'e 40 'o e fa'ele 'i he 'Iunaiteti Siteití 'oku fa'ele'i ki ha mātu'a te'eki mali. I he 1960 na'e peseti 'e 5 'a e fika ko iá.⁷ 'Oku fakafuofua ki he peseti 'e 50 'o e to'u tupú he ngaahi 'aho ní 'oku nau fakakaukau ko e fa'ele tu'utāmakí ko ha "tō'onga mo'ui 'oku lelei pē"⁸ Ko e peseti 'o e fānau 'i he ngaahi fāmili tāutahá talu mei he 1960 kuo tupulaki 'o liunga fā, mei he peseti 'e 8 ki he peseti 'e 31.⁹ 'Oku laka hake 'i he vaheua 'e taha 'o e nofomalí 'i he 'Iunaiteti Siteití he ngaahi 'aho ni ne tomu'a kamata 'aki 'a e nonofo te'eki mali.¹⁰ Ko e me'a ko ia na'e 'ikai angamaheni ki ai 'i he 1960 kuo hoko ia ko e me'a angamaheni fo'oú.

I 'Iulopé, ko e peseti 'e 80 'o e kakaí he taimi ní 'oku nau poupou'i 'a e nonofo te'eki malí. I ha ngaahi feitu'u 'o Sikenitinēvia, ko e peseti 'e 82 'o e 'uluaki fānaú 'oku fa'ele'i tu'utāmaki.¹¹ I he taimi ne mau nofo ai 'i Siamane kiuú ni maí, ne mau ongo'i pē 'i he ngaahi founa lahi, 'oku 'ikai toe mahu'inga 'a e nofomalí ia 'i he ngaahi fonua 'i 'Iulopé. Hangē ko hono tohi 'e ha tokotaha fa'u tohi Falanisē, ko e nofomalí kuo "mōlia hono faka'ofo'ofa ki he to'u tupú," he kuo nau ongo'i 'e kinautolu ko e "ofá ko ha me'a fakatātaha mahu'inga 'okú ne ta'ofi" e sosaietí mei ha'anau lea noa mai 'o kau ki he'enau nofomalí pe ko 'enau fānaú.¹²

Ka neongo iá, 'oku meimeei *liunga tolu* hono ma'u 'e he fānau ko ia 'a e ngaahi mātu'a vetemalí pe te'eki malí ha ngaahi palopalema lahi fakae'ulungaanga, fakaeloto, mo fakalakalaka 'i he fānau ko ia mei he fāmili 'oku 'i ai e tamai mo e fa'eé. I hono fua ko ia 'o e lelei 'a e fānaú, 'oku kovi ange 'a e fānau ko ení. Pea 'i he taimi 'oku uesia ai e fānaú, 'oku uesia ai 'a e sosaietí. Ko ha ngaahi sīpinga 'ení 'o e uesia ko iá, fakatokanga'i ange 'oku 'i ai e ngaahi me'a 'i he ngaahi ākengá fakalūkufua 'oku ala lahi hono ngaahi tupu'angá. I he ta'u 'e nimangofulu kuo hilí:

- Kuo liunga ono e faihia 'a e fānaú.
- Kuo liunga nima hono li'aki e fānaú mo e ngaahi founa lahi kotoa 'o hono ngaohikovia e fānaú.
- Kuo toe kovi ange 'a e ngaahi faingatā'ia faka'atamai kotoa 'a e fānaú, mei he ngāue hala 'aki e faito'o konatapú ki he fetō'aki e ma'u me'atokoní; kuo tupulaki e loto-mafasia 'a e fānaú 'aki e peseti 'e 1,000.
- Kuo tupulaki hono fakamamahi'i e kakai fefiné 'i 'apí, pea kuo fakautuutu e nga'unu 'a e masivá ki he fānaú.¹³

'Oku mamafa fēfē 'a e ngaahi palopalema ko 'ení? Hangē ko ia ne lea 'aki 'e Palesiteni Hingikeli 'i he 1995, ko 'ene "hoha'a lahi tahá" 'a e ngaahi palopalema ko 'ení. Pea ko e ngaahi ākenga ko ia na'a ne fakahoha'asi iá kuo toe kovi ange ia he taimi ni. Hangē ko hono fakamatala'i 'e ha tokotaha fa'u tohi 'i he makasini *Time*:

"*Oku 'ikai ha mālohi pē 'e taha te ne fakatupunga 'a e ngaahi faingata'a mo e mamahi 'a e fa'ahinga 'o e tangatā 'i he fonuá ni ka ko e holofa 'a e nofomalí.* 'Okú ne

fakamamahi'i e fānaú, 'okú ne fakasi'isi'i 'a e tu'unga malu fakapa'anga 'a e fa'eé, pea 'okú ne 'ohifo ia 'o tautaufito kiate kinautolu 'oku 'ikai ke nau malava 'o kātaki'i: 'a e kau masiva 'ango'ango 'o e fonuá. . . .

"Kuo [vaetu'ua] 'e he masivá 'a e tu'unga fakaemātu'a mei he nofomalí, pea ko e kau ma'ume'á 'oku [takitaha ma'ana] 'ena feohi [fakaekinauá] kapau 'oku 'ikai [ke na] toe ma'u ha fiefia."¹⁴

Liliu 'o Hotau Lotó

'Oku ho'ata mei he ngahomohomo 'a e fe'unu koula 'i he fala fakasōsiale 'oku moveté, 'a e uho 'o e palopalemá: 'a e fānaú—ko e hui 'o hotau ngaahi huí, kakano 'o hotau kakanó. Ko ha me'a mo'oni, mo mā'oni'oni, fekau'aki mo e hakó—'a e fānaú mo e mālohi 'o e fakatupú mo e ngaahi ha'i ta'engata 'o e 'ofá 'okú ne toe fakaongo mai 'i he ngaahi afō fakaofo 'o 'etau tūkunga manatú.

Na'e fekau mai 'e he 'Otuá 'a 'Ilaisiá 'i he 1836 ko e mahu'inga fau 'a e vā 'o e fānaú mo e mātu'a ke "liliu 'a e loto" 'o e ngaahi tamaí ki he fānaú mo e fānaú ki he ngaahi tamaí. Kapau he 'ikai liliu 'a e ngaahi lotó, na'a Ne folofola, "[e] te'i a 'a e māmaní kotoa pē 'aki ha fakamala'ia" mo "faka'auha 'o 'osi'osingamālie" kimu'a pea toe foki mai 'a Kalaisí (T&F 110:15; Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:39; vakai foki, Malakai 4:6). 'I he māmani 'o e 'aho ní, hangē 'oku liliu 'a e ngaahi loto ko iá—ka ko e liliu meiate kinaua kae 'ikai kiate kinaua.

'Oku tau mo'ui nai 'i he kuonga 'o e mala'iá? Mahalo pē. 'Oku "auhia" (ta'emahu'inga, ta'e'aonga, ta'e'aonga, mo li'ekina) mo'oni 'a e fānau 'o e 'aho ní (kae pehē ki he ssaietí—he māmani) koe'uhí ko e palopalema takitaha 'oku fakamatala'i hení.

'Oku mahino 'a e tokāteliné—pea 'oku fakamo'oni'i ia 'e ha ngaahi fakatotolo kuo laui ta'u hono fakahokó. 'Oku 'ikai fie ma'u ke tau toe foki ki he ngaahi lao ki he fāmilí 'o e ngaahi ta'u kuohilí, ka 'o kapau pē te tau lava 'o tokanga lahi ange ki he'etau fānaú mo honau kaha'ú, 'e tomu'a mali 'a e kakaí kimu'a pea nau toki hoko ko ha mātu'a. Te nau feilaulau lahi fau ange ke kei nofomalí. 'E ohi hake 'a e fānaú, kapau 'e lava, 'e he'enau mātu'a

E lava 'e he fakakaukau ta'engata o e ongoongolelei, 'o hangē ko ia 'oku ako'i i he folofolá mo e temipalé, 'o tokoni'i kitautolu ke tau mahulu hake i he moveuveu 'o e nofomalí i onopōnī kae 'oua leva kuo hoko 'etau nofomalí ko e ngaahi a usia fakafiemālie mo mā'oni'oni taha 'o 'etau mo'ui.

totonú. Ngalingali he 'ikai ha fili ke fakatotama pe fā'ele tu'utāmakí. Ko e mo'oni, 'e fie ma'u ha ngaahi faka'ata makehe—'e fakatonuhia'i ha ngaahi vetemali 'e ni'ihi, pea taimi 'e ni'ihi ko e ohí 'oku 'omi fakalangi. Ka 'oku hanga 'e he fanonganongo ki he fāmilí 'o e 1995 'o fakamatala'i haohaoa mai "Oku ma'u ai 'e he fānaú ha totonu ke fāna'u'i kinautolu 'i he ngaahi ha'i 'o e nofomalí, pea ke ohí hake kinautolu 'e ha tamai mo ha fa'ē 'okú na tauhi 'a e ngaahi fuakava 'o e malí 'i he faitōnunga kakato."¹⁵

Ka 'oku tau mo'ua 'i he manatu filifilí. 'Oku 'ikai ke tau fanongo ki he ngaahi afō fakaofo 'o e manatu ki he ta'engatá, pe ko e lolotongá. 'Oku fie ma'u 'e he fili 'o 'etau fiefiá ke fakalotoa kitautolu 'oku fakangatangata 'a e ngaahi ha'i toputapu mo tu'uloa 'o e fe'ofa'aki fakafāmilí, ka ko hono mo'oni 'oku 'ikai ha vā fetu'utaki ia 'e fakatau'atāina mo kakato ange.

'Oku 'ikai faingofua hono langa hake ha nofomalí lelei. Na'e 'ikai 'uhinga ia ke faingofua. Ka 'i hono hanga 'e ha anga fakafonua ta'emahino 'o 'ai ke tau puputu'u fekau'aki mo e 'uhinga 'o e nofomalí, 'e lava ke vave ha'atau felotofo'i'aki mo e ni'ihi kehé pea 'iate kitautolu foki. Ka ko e fakakaukau ta'engata 'o e ongoongolelei, 'o hangē ko ia 'oku ako'i 'i he folofolá mo e temipalé, te ne lava 'o tokoni'i kitautolu ke tau mahulu hake 'i he moveuveu 'o e nofomalí 'i onopōnī kae 'oua kuo hoko 'etau nofomalí ko e ngaahi a usia fakafiemālie mo mā'oni'oni tahá—na'a mo e a'usia vivili taha—'o 'etau mo'ui. ■

To'o mei ha lea ko e, "Marriage, Family Law, and the Temple," ne fai 'i he J. Reuben Clark Law Society Annual Fireside 'i Salt Lake City 'i Sānuali 31, 2014.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. In Dell Van Orden, "Pres. Hinckley Notes His 85th Birthday, Reminiscences about Life," *Church News*, June 24, 1995, 6; toki tānaki atu e fakamamatā.
2. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
3. Gordon B. Hinckley, in Sarah Jane Weaver, "President Hinckley Warns against Family Breakups," *Deseret News*, 'Epeleli 23, 2003, deseretnews.com.
4. Vakai, Caitlin Flanagan, "Why Marriage Matters," *Time*, July 13, 2009, 47.
5. Justice Anthony M. Kennedy, *Obergefell v. Hodges*, 576 U.S. (2015).
6. Vakai, census.gov/compendia/statab/2011/tables/11s1335.pdf; vakai foki ki he Alan J. Hawkins, *The Forever Initiative: A Feasible Public Policy Agenda to Help Couples Form and Sustain Healthy Marriages and Relationships* (2013), 19.
7. Vakai, "Disastrous Illegitimacy Trends," *Washington Times*, Dec. 1, 2006, washingtontimes.com.
8. Vakai, *The State of Our Unions: Marriage in America 2012* (2012), 101, 102.
9. Vakai, "One-Parent and Two-Parent Families 1960–2012," Office of Financial Management, ofm.wa.gov/trends/social/fig204.asp.
10. Vakai, Bruce C. Hafen, *Fuakava 'o e Loto: Why Marriage Matters and How to Make It Last* (2013), 227.
11. Vakai, Noelle Knox, "Nordic Family Ties Don't Mean Tying the Knot," *USA Today*, Dec. 16, 2004, 15, usatoday.com.
12. *Report of the Mission of Inquiry on the Family and the Rights of Children*, a study commission appointed by the National Assembly of France, Jan. 25, 2006, 32.
13. Vakai, Hafen, *Covenant Hearts*, 226–27.
14. Flanagan, "Why Marriage Matters," 47; toki tānaki atu e fakamamatā.
15. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani," 129.

*Ko kinautolu kuo nau vete
malí, kuo nau a'usia e ma-
mahi lahi. 'Oku nau fie ma'u
'a e mālohi fai fakamo'ui mo
e 'amanaki lelei 'oku ma'u i
he Fakalelei 'a Sisū Kalaisí.*

Houeiki Tangata ‘o e Siasí mo e Vetemalí

Fai ‘e Brent Scharman

Tokotaha faifale’i mālōlō, Tafa’aki Tokoni ‘a e Siasí ki he Fāmilí

“**K**o e taumu’ā taupotu taha ‘o e me’ā kotoa pē ‘oku tau ako’i ke fakataha’i ‘a e mātu’ā mo e fānaú ‘i he tui ki he ‘Eiki ko Sīsū Kalaisí, ke nau fiefia ‘i ‘api, pea sila’i kinautolu ‘i he mali ta’engatá.”¹ Neongo ‘a e ngaahi akonaki fakalaumālie ko ‘enī meia Palesiteni Poiti K. Peekā, ko e Palesiteni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apostolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ka ‘oku kei hoko pē e vetemalí. ‘Oku fakamamahī ‘a e vetemalí: ‘Oku lava ke a’usia ‘e kinautolu ‘oku hukitonu aí ‘a e ongo’i ‘ohovale, lavaki’i, puputu’u, loto-ta’ota’omia, mo e ‘ita, kae pehē foki ki ha ngaahi uestia fakatu’asino ‘o hangē ko e ta’emamohé mo e fetō’aki ‘a e kai.

I he’eku a’usia ko ha tokotaha faifale’i, ne u ‘ilo ai, neongo ‘oku tatau e konga lahi e ngaahi me’ā ‘oku a’usia ‘e he tangata mo e fafine ‘i he vetemalí, ‘oku ‘i ai pē ‘a e ngaahi faikehekehe:

- I he lolotonga ‘o e kei nofomalí, ‘oku meimeī ke fakasi’isi’i ‘e he houeiki tangatá ‘a e mafatukituki ‘o e ngaahi palopalema ‘i he nofomalí. ‘Oku lava ke iku ‘enau ‘ohovale ‘i he vetemalí ki ha ongo’i ta’emanonga.
- ‘Oku si’isi’i ange ke vahevahe ‘e he kakai tangatá ‘enau ongō, ko ia ‘e ngali si’isi’i ange ‘enau lava ke ako mei he’enau a’usiá.
- ‘Oku fakahehema ‘a e kakai tangatá ke ngāue ma’u pē, ko ia ‘e si’i ange ha’anau kumi fale’i kae tanu pē ‘enau ongō ‘aki ha’anau ngāue laulau houa pe mātu’āki hanganoa ‘i ha me’ā ‘oku nau sa’ia ai.
- Koé uhí ko e ngaahi hoha’ā fakapa’āngā mo e ngali tukuhifo honau ngeiā, ‘oku fa’ā a’usia ai ‘e ha kakai tangata ha ngaahi pole hangē ko e loto-ta’ota’omiā, sisino angé, ‘ahi’ahi’i e ‘olokaholó, pea faka’au ke māmālohi ‘i he Siasí.

Ko e hala malu pē ‘e taha ‘i ha vetemalí, ko e tu’u ma’u ‘i he ongoongolelei. ‘Oku fie ma’u ‘e he liliu leleí ‘a e malava

Neongo ko e faka’amú ko ha nofomali mālohi, me’apangó he ‘oku iku e ngaahi mali ‘e ni’ihi ki he vetemalí. Kapau ‘okú ke vetemalí, ko ha ngaahi founiga ‘enī ke ke ofi ange ai ki ho’o fānaú mo mālohi ‘i he ongoongolelei.

ke anga’ofa ‘i he taimi ‘oku ‘ikai ke ke ongo’i ke fai peheé, ke tauhi ma’u ‘a e loto falalá mo e mahu’inga fakatāutahá, ke lava ‘o kātakii’i ‘a e ngaahi ongo fakamamahí lolotonga e hokohoko atu ke ngāue, ke fa’ā kātakii’i e ni’ihi kehe ‘oku kau ki aí, ke lelei mo ‘ikai loto sāuni, pea ke tauhi ma’u ha makatu’unga mālohi fakalaumālie, ‘a ia ‘e lava ke ke ‘unu ke ofi ange ki he ‘Eikí, ‘a ia kuó Ne “alu hifo . . . ‘o māulalo ange” ‘i he me’ā kotoa pē pea fe’unga ‘a ‘Ene Fakaleleí ke fakamo’ui pea mo hiki hake koe (T&F 122:8).

‘E tatau ai pē pe ko e fo’ui ‘o hai ‘i ho’o vetemalí, he ‘ikai hoko mai ‘a e fakamo’ui kae ‘oua leva kuo ‘i ai ‘a e fakatomalá mo ha fakamolemolé. Hangē ko e enginaki ‘a Palesiteni Tieta F. ‘Ukitofa, ko e Tokoni Ua ‘i he kau Palesitenisí ‘Uluakí: “kuo pau ke tau si’aki ‘etau loto mamahí. . . . Manatu’i, ‘oku fonu ‘a hēvani ‘i he kakai ‘oku nau faitatau he me’ā ko ‘ení: ‘Oku fakamolemole’i kinautolu. Pea ‘oku nau fa’ā fakamolemole.”²

Tauhi ha vā Fetu’utaki mo Ho’o Fānaú

Mahalo ‘oku ‘ikai ha toe kaveinga ‘e lahi ange ai e fefūsiaki ‘o e mafāi ka ko hono hopo’i pe ko hai te ne tauhi e fānaú. ‘I he taimi ‘oku feohi lahi ai ‘a e fānaú mo ‘enau fa’ee, ‘oku faingofua ke ongo’i ‘e he tamaí kuó ne hangē pē ha tokotaha ‘a’ahi mai ki he’ene fānaú. Mahalo te ne ongo’i ‘oku ‘ikai hano mālohi pea pule’i ia ‘e ha fa’ahinga founiga ngāue. Ka neongo iá, tukukehe kapau ‘oku ngalingali ‘i ai ha ngaohikovia pe ko ha fengāue’aki

KO E 'AMANAKI LELEI KIATE KOE MO HO'O FĀNAÚ

"'Oku mau 'ilo, 'oku fakame'apango'a ha nīhi i he manatu ki he'enau vetemalí, kapau ko honau fo'ui, pe i ai hanau kaunga ki ai. 'Oku 'ilo e taha kotoa kuó ne foua e vetemalí, 'a ene uhú pea mo 'ene fie ma'u a e mālohi fai-fakamo'ui pea mo e 'amanaki 'oku ma'u i he Fakalelei. 'Oku i ai e mālohi fai fakamo'ui pea mo e 'amanaki lelei ko iá, ma'anautolu mo 'enau fānaú foki."

Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kō-lomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Vetemalí," Liahona, Mē 2007, 71.

fakatu'utāmaki kehe, 'oku fai e he fānaú honau lelei tahá i he taimi 'oku nau tauhi ai honau vā fetu'utaki mo e ongomātu'á. Me'a mālié, ko e konga lahi 'o e nīhi ne 'osi mali kumu'á, kuo nau 'osi ako pē ke fengāue'aki ma'a e lelei 'enau fānaú.

'Oku totolu ke ke fakamu'omu'a ma'u pē ho vā fetu'utaki mo ho'o fānaú, neongo e vāmama'ó pe toe malí. Pea tatau ai pē ka 'oku 'ikai fe'unga e ki'i taimi 'oku 'oatú mo ho'o faka'amú, faka'aonga'i lelei ho taimí pea 'oua na'a lea kovi ki he fānaú 'o kau ki he'enau fa'eé. 'Oku fa'a lava pē 'a e fānaú ke feangainga mo e vete 'a e ongo mātu'á i he taimi 'oku loto fiemālie ai 'a e tamaí mo e fa'eé ke fakamu'omu'a e fiefia mo e tu'unga malu 'a e fānaú kae 'ikai ko 'enau ongo'i lotomamahí.

Tu'u Mālohi i he Siasí

Kuo pehē e ha kau tangata e nīhi 'oku 'ikai ha toe me'a te ne hanga 'o uestia 'enau fakamo'oní, e tatau mo e vetemalí. Tautautefito 'eni kapau na'a nau faivelenga i he ekitivití 'a e Siasí mo lotu fakamātoato ki ha fakalelei-'anga 'o e ngaahi palopalema 'o e nofomalí. 'Oku lava e he ongo'i uestia ko ení 'o 'ai ha tangata vetemali ke ta'efiemālie i he 'alu ki he lotú, tautautefito kapau 'okú ne tui 'oku pehē e ha nīhi ia kuó ne kāka'i hono uaifi.

**Ko e hala malu pē e taha i ha
vetemalí, ko e tu'u ma'u i he
ongoongolelei.**

Ka 'oku hanga e he hokohoko atu i he ekitivití faka-Siasí 'o faka'ali'ali kiate kitautolu 'a e ngaahi tefito i mo'oni totonú mo 'ātakai'i kitautolu 'aki e kakai 'ofá. 'Oua na'a ke ita kapau 'oku hangē 'oku 'ikai tokoni atu e kāingalotu 'o e Siasí, 'oua te ke loto mamahi. Mahalo 'oku 'ikai ke nau 'ilo 'a e me'a ke faí pe lea 'akí. Fa'a kātaki peá ke ala atu 'o tokoni. Kumi ha nīhi ke mou fepoupouaki. Talatalaifale mo ho'o palesiteni 'o e kōlomú, písopé pe palesiteni siteikí pea fakakaukau ki he fale'i fakapalōfesinalé, hangē ko e Tafa'aki Tokoni 'a e Siasí ki he Familí, 'o ka faingamālie. E tokoni 'eni ke ke vakai'i ho'o ngaahi tō'ongá mo vakai totonu ki he ngaahi me'a 'oku hokó.

'Oku talitali lelei i he Siasí 'a e kakai tangata vetemalí i he founa tatau pē mo e kau tangata malí. Na'e pehē e Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku tokolahí si'a kāingalotu lelei 'o e Siasí kuo nau vetemalí" peá ne toutou tala mai "Kapau na'e 'ikai fai e ha taha na'e veté ha angahala mamafa, 'e lava pē ke ne ma'u ha lekomeni temipale i he tu'unga mo'ui taau tatau pē 'oku 'ai ki he toenga 'o e kāingalotu kehé."³

Ko e Tupu Hake i he ngaahi Faingata'a

'Oku pehē e ha kau tangata e nīhi ne ongo he 'ikai te nau loto ke toe foua ha me'a pehē, kuo nau ako mei ai. 'Oku nau fakaake-ake mei ai pea laka atu i he'enau mo'uí. Na'e i ai ha tangata ne u fale'i na'a ne pehē: "Oku kei faingata'a ke u tali 'a e fo'i mo'oni ko ia ko ha tangata vetemali au, ka 'oku mo'oni ia. Na'e 'ikai te u teitei 'amanaki ki ai, ka kuo hoko ia, pea 'oku ou tali ia. Ko 'eku taumu'a he taimí ni ke fai 'a e me'a kotoa pē te u lavá kei tui faivelenga kia Kalaisi, langa hake ha nofomalí fo'ou mālohi, pea hoko ko ha sīpinga lelei ki he'eku fānaú pea ki he fānau houmotu'á." ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'ú i Iutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, "The Shield of Faith," *Ensign*, May 1995, 8.
2. Dieter F. Uchtdorf, "'Oku Ma'u 'a e 'Alo'ofá 'e he Kau Manava'ofá," *Liahona*, Mē 2012, 77.
3. Dallin H. Oaks, "Vete-Malí," *Liahona*, Mē 2007, 70.

Ko e Ngaahi Kafo ‘o e Vetemalí

Fai ‘e David Paul

Ko ha tamai vetemali ‘oku ī ai ha‘ane fānau ‘e toko tolu

“**I** he‘eku hoko ko e mēmipa ‘o e Tautahi Fakatu‘i ‘o Kānatá, kuo fakataukei‘i au ki hono fakahoko ha ‘toe vakai‘i ‘o e ngāué” hili ha fepaki mo e filí pe ko ha fakatu‘utāmaki kehe. ‘E lava ‘e hono vakai‘i e founiga ‘e lava ai ‘e he nī ihī ‘oku kau ki aí ‘o fai hano fakalelei‘i ke fakasi‘isi‘i pe faka‘ehi‘ehi ha toe lahi ange e fakalaveá pe fakatu‘utāmaki neongo ‘ene faingata‘á. ‘I he mo‘uí, tautaufitō ‘i he lolotonga e ngaahi ‘ahi‘ahi hangē ko e vetemalí, ‘e lava ‘e hono toe vakai‘i ‘o e ngāué ke ‘omi ha ngaahi founiga lahi ke ako mo tupulaki ai.

‘Oku kamata ‘aki ia hono to‘o totonu ‘a e lahi e fatongia ki he me‘a ne hokó. ‘I he‘etau siofi lelei e fakamatala ‘o ‘etau ngaahi ngāué, kau ai mo ha tokoni ‘a ha tokotaha faifalei‘i, te tau lava ‘o fakatokanga‘i ai ‘a e me‘a te tau lava ‘o liliu ‘iate kitautolú, ‘o ka tau ‘ilo‘i ko fē ne kau ai ‘etau tau‘atāina ke filí mo fē ne kau ai ‘a e tau‘atāina ke fili ‘a e mali kimu‘á. Te tau lava foki ke fakafuofua‘i ‘etau tu‘unga mo‘u faka‘atamaí, fakalaumālié, mo fakaelotó.

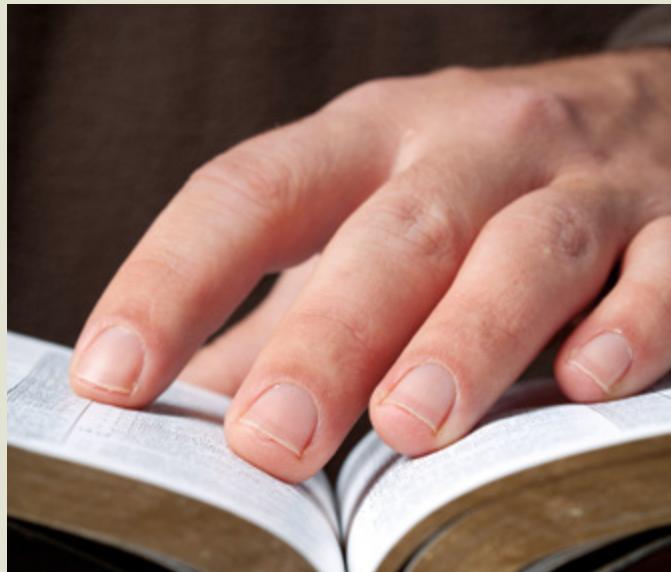
‘I he‘etau faka‘aonga‘i lelei ‘a e ngaahi lēsoni kuo tau akó, ‘oku hanga ‘e he ngaahi feinga ke liliú ‘o pouaki ho‘o fakaakeaké lolotonga hono tofa e hala ki ha kaha‘u lelei ange.

Ma‘u e Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí

‘Oku ‘i ai ma‘u pē ha ngaahi kafo fakalilifu ‘i he taú. ‘E lava ke loloto mo mamahi ‘aupito, ka he ‘ikai lava ke mahino mo‘oni ia kiate kinautolu kuo te‘eki ke nau a‘usia iá. ‘Oku mamahi tatau tofu pē ia mo e ngaahi kafo ‘i hotau lotó mo e laumālié ‘i hono fakatupunga ‘e he vetemalí pea faingata‘a foki ke mahino kiate kinautolu kuo te‘eki ke nau a‘usia ha me‘a tatau mo iá.

Ka ‘oku ‘ikai ke tau tuenoa. ‘Oku mateuteu ‘a e Fakamo‘uí ke tokoni‘i kitautolu. ‘E lava ‘e he mālohi fai fakamo‘ui ‘o ‘ene Fakalelei‘i ‘o haofaki‘i kitautolu. ‘Oua na‘á ke sītu‘a mei he Siasí. Kole ha ngaahi tāpuaki ‘o e lakanga fakataula‘eikí pea ‘alu ki he temipalé ‘i he lahi taha te ke lavá. ‘Oku fa‘a fuoloa ‘a e fakaakeaké, ka ko hono ma‘u ‘o e Laumālié ‘i ho‘o mo‘uí ‘e vave ange ai hono founágá.

‘Oku faingata‘a ‘a e fuofua ta‘u hili e vetemalí. ‘Oku ‘i ai ha founiga ‘o e loto mamahí ‘i ha mole ha vā fetu‘utaki ne hoko ko e uho ‘o ‘etau ‘amanakí. ‘Oku hangē pē ha hake mo e hifo ‘o e ngaahi faingata‘á mo e ongo fakaelotó. ‘Oku tau fakahoko hotau fatongia ‘i he founiga ‘o e mamahí

‘i he taimi fakaakeaké ‘i he‘etau manatu‘i ko e fānau mahu‘inga kitautolu ‘a ‘etau Tamai Hēvaní pea mo ha ngaahi tūkunga fakalangi, ‘aki ‘etau ‘alu ki he ngaahi houalotu ‘a e Siasí, lau ‘etau folofolá, lotu, ngāue, mo ‘alu ki he temipalé. Neongo ‘e ngali lōloa e halá, ka ‘oku pau e tala‘ofá. Muimui ki he Eikí, pea te ke lava ‘o ma‘u ‘a e mo‘u i ta‘engatá mo e ngaahi tāpuaki kotoa kuo tala‘ofa kiate kimoutolú, kau ai ‘a e melino mo e fiefia ‘i ho laumālié.

Fakaofi Atu ke Toe Malí

Tokanga ‘i he taimi ‘okú ke fakakaukau ai ke kamata teití. Fakapapau‘i ‘okú ke ‘ilo‘i pe ko hai koe mo e me‘a ‘okú ke fie ma‘ú. Fiémalie pē ‘i ho‘o nofo tokotahá (mo e Fakamo‘uí). ‘I ho‘o fiefia ‘i ho‘o ‘ilo‘i koé mo e feitu‘u ‘okú ke hu‘u ki aí, ‘oku faingata‘a ange ki he filí ke ofe‘i koe pe ko ha‘o iku fakafalala ki ha taha. Ne taimi lōloa ho‘o fakatupulaki ho vā fetu‘utaki mo ho mali kimu‘á kae toki a‘u ki ha ngaahi makamaile pau fakaeloto mo fe‘ofa‘aki. Pea na‘a mo e ngaahi vā fetu‘utaki ‘oku ‘ikai leleí, ‘oku ‘i ai pē e ngaahi tafa‘aki ai ‘o e fakafiemālie, ko ia ‘e faingofua ke fakahoko vave ia mo ha taha. Tokanga‘i ho‘o laká.

Faitokonia ‘o e Kau Tangata Vetemalí

‘Oku hangē ‘a kinautolu kuo nau fekuki mo ha vetemalí ko ha kau sōtia taukei ‘i he mala‘e tau ‘o e feingatau ko ‘eni ma‘a hotau laumālié. ‘Oku nau fie ma‘u ‘etau faka‘apa‘apá, ‘ofá, mahinó, poupoú, mo ‘etau talí. ‘Oange ha fakahinohino loto‘ofa mo ha fakalotolahi kapau pea ‘i he taimi ‘oku nau fie talanoa ai ki aí. Faka‘aonga‘i ‘a e tui kiate kinautolú pea manatu‘i ‘oku ‘i ai e taimi-tēpile ‘a e Fakamo‘uí ke fakamo‘ui ‘a e ngaahi konga ‘o ha lotó mo ha laumālie ‘oku lavea. ‘E hoko ‘a e fai fakamo‘uí mo e ngaahi maná ‘i hono taimí.

‘Oku nofo ‘a e tokotaha na‘á ne fa‘u ‘i Pilitisi Kolomupia, Kānata.

KO E FĒ HOMOU 'APISIASÍ?

Lolotonga e ngaahi ta'u 'o 'eku ngāue fakakautauú, ne fa'a faingata'a ke u 'ilo ha falelotu 'o e Siasí. Ne faka'oho-vale kuó u 'i ha ki'i kolo fo'ou pe ko ha fonua fo'ou.

I ha Sāpate 'e taha ne u 'i 'Amisitatami, Hōlani ai. Ne ta'e'amanekina hono fanonganongo mai 'e he'emau kēnoló 'i he 8:30 a.m. he 'ikai te mau ngāue he 'aho ko iá. Ne u fakalotoa haku kaungāme'a ke 'ave au ki he lotú, he na'a ku 'osi teunga kakato. Ne ma fakahoko 'a e fepōtalanoa'aki ko 'ení 'i he'ene kā ne nō maí:

Kaungāme'a: "Oku tu'u 'i fē homou 'apisiasi?"

Ko Au: "Oku 'ikai te u 'ilo he kuo te'eki ke u ha'u ki he koló ni. Ka 'o kapaau te ta lava 'o a'u ki loto kolo 'i he toe kuata ki he hivá, 'e lava ke ta 'ilo ia."

Kaungāme'a: "Ko e hā hono 'uhingá? Ko e hā e me'a 'oku hoko 'i he toe kuata ki he hivá?"

Ko Au: "Ko e taimi ia te ta sio ai ki he kau faifekau Māmongá 'oku nau 'alu atu ki he falelotú."

Kaungāme'a: "Pehē 'e au ne ke talamai kuo te'eki ke ke ha'u ki hení?"

Ko Au: "Oku te'eki ai."

Kaungāme'a: "Ka ko e hā ke 'ilo ai 'oku 'i ai ha falelotu hení?"

Ko Au: "Pau pē 'oku 'i ai ha falelotu hení *mo ha* kau faifekau Māmonga."

Kaungāme'a: "SAI, kuó ta a'u mai 'eni ki he loto koló. Ko e toe kuata eni ki he hivá, pea 'oku 'ikai ke u sio au ki ha kau faifekau."

Ko Au: "Ko kinautolu ē."

Kaungāme'a: "I fē? Ko ho'o 'uhinga ki he fanga ki'i kakai 'oku kolosi hake

he halá he mama'ó? 'Oku 'ikai lava ke ta sio mei hení pe ko hai kinautolu."

I he'ema a'u atu ki he kau faifekau, ne u hopo atu kitu'a mei he kaá pea talanoa fiefia mo kinautolu, lulululu, tau'aki hua, kakata mo malimali.

Ko Au: "Fakamālō atu ho'o 'omi aú."

Kaungāme'a: "Pehē 'e au ne ke talamai 'oku 'ikai te ke 'ilo e kau tamá?"

Ko Au: "Oku 'ikai. Ko 'emau tokī fetaulakí pē 'eni."

Kaungāme'a: "Oku 'ikai talanoa pehē e kakaí kapau 'oku 'ikai te nau maheni."

Ko Au: "Te u tokī fakamatala'i atu 'anai."

Kaungāme'a: "Hei'ilo pe te u toe lava 'o 'ilo mai 'a e feitu'ú ni, pea 'oku

KO HA LOTU ‘I HE SENITĀ HISITŌLIA FAKAFAMILÍ

te’eki ai ke ke talamai pe ko e hā e taimi ‘e ‘oange ai koé.”

Ko Au: “E houa ‘e tolu e ngaahi fakatahá. Pea ‘e fakaafe’i au ‘e ha fāmili ki he ma’u me’atokoni efiafi. Hili ‘emau kaí mo mau talanoa taimi sii’ pē, te nau toki fakafoki atu au ki he hetikuotá.”

Kaungāme’ā: “Oku ‘ikai te ke ‘ilo ‘e koe pe ‘e fakaafe’i koe ‘e ha taha ke ma’u me’atokoni efiafi mo fakafoki ange koe.”

Na’á ku fakapapau’i ange ‘e tokanga’i lelei au peá u toe fakamālō ange kiate ia.

Na’e fakalaumālie ‘a e ngaahi fakatahá. Na’á ku tali ‘a e ‘uluaki fakaafe, mei ha fakaafe ‘e tolu, ki ha ma’u me’atokoni efiafi. Lolotonga e ma’u-me’atokoni efiafi ne mau talanoa fiefia ki he tupulaki ‘a e Siasí ‘i Hōlaní.

Kuo faitāpuekina tu’o lahi ‘eku mo’uí ke ‘ilo ha kāingalotu ‘o e Siasí. Kuo mau fakataha ‘i ha ngaahi palasi fakatu’i pea taimi ‘e ni’ihi ‘i ha ngaahi fale fakatōkilalo. Taimi ‘e ni’ihi ne mau fakataha ‘i ha ngaahi falelotu ‘o e falemahakí. Taimi ‘e ni’ihi ne mau fakataha ‘i ha ngaahi tēniti lalahi pe ‘i tu’ā.

Ko e fē pē ha feitu’u ne mau fakataha ai, ‘oku ou fiefia ma’u pē he na’á ku feinga ke ‘ilo e ‘Apisiasí. Hangē ko e folofola ‘a e ‘Eikí, “He ko e potu ko ia ‘oku fakataha ai ‘a e toko ua pe ‘a e toko tolu ‘i hoku huafá, te u ‘i ai au mo kinautolu” (Mātiu 18:20). ■

Dee Jepson, ‘Aitahō, USA

N a’á ku talaange ki hoku kaungāme’ā, “Kapau te ta lava ‘o a’u ki he loto koló ‘i he toe kuata ki he hivá, te ta lava ‘ilo ha falelotu.”

H ili hono ui au ko e tokotaha fai fale’i ki he hisitōlia fakafamilí ‘i homau koló ‘i ‘Usaia, ‘Āsenitiná, ne u ma’u ha ongo vilitaki ke fekumi ki he’eku ngaahi kuí. Na’e faingata’ā ‘a e ngāué, pea tātaitaha ha ‘aho te u ta’ē ‘ahi’ahi’i ai ha founa fo’ou ke ‘ilo ai pe ko hai kinautolu pea na’ā nau ha’ú mei fē ‘i ‘Italí.

Na’e uiui’i au ‘i he 2006 ke u tokanga’i e senitā hisitōlia fakafamilí. Ka neongo iá, na’e hokohoko atu ‘eku ongo’i ta’efiemālié, koe’uhí ko ‘eku ta’ē-malava ke ma’u ha fakamatala fekau’aki mo hoku fāmilí. Na’e fakatuutu ‘eku ta’efiemālié hili e ola lelei e fekumi ia hoku husepānití ki he’ene ngaahi kuí. ‘I he ta’u ko iá, na’e ma’u ‘e Lūpeni ha ngaahi hingoa nai ‘e toko 5,000 ‘o ‘ene ngaahi kuí ‘a ia ne nau nofo ‘i Seni Kinesio, Maselata, ‘Italí.

‘I ha ho’atā ‘e taha ‘i he senitā hisitōlia fakafamilí, ‘i hono toutou ma’u ‘e Lūpeni ‘ene ngaahi kuí ‘i he maikolofilimí, na’á ne fiefia mo ne toutou kalanga, “Toe ma’u e taha!” Ne u ongo’i lotosi’i, peá u tangi ‘i he’eku fakahaa’i ‘eku loto mamahí, tānaki atu ki ai ‘a e ‘ikai ke u ‘ilo e me’ā ke faí ke ma’u ai hoku kāingá. ‘I he’ene vakai mai ki he’eku mamahí, na’á ne fokotu’u mai ke ma lotu. Na’á ma fai ia, ‘o kole ki he Laumālie Mā’oni’oni ke fakamāma’i kimaua ke ma lava ‘o fakavave’i e ngāue ma’ā hoku fāmilí.

Lolotonga ‘ema lotú, ne manatu’i fakafokifā hake ‘e Lūpeni ha fo’i uepisaiti ne ‘asi ai ha ngaahi hingoa fakaiku faka-‘Italí. Hili pē ‘ema lotú, ne ma vakai’i ia. Na’e lau miniti pē kuó

ma ‘ilo ha kakai ‘e toko fā ‘oku fakaiku Kousi, ‘a ia ko hoku hingoa te’eki malí, ‘i he tohi telefoni ‘o e ki’i kolo si’isi’i ‘i ‘Italí ko ‘Itiso, ‘i he feitu’u fakatokelau ‘o ‘Italí.

Na’á ku ‘oatu leva ha ngaahi tohi kiate kinautolu takitaha. Ne tohi mai ha tokotaha, ‘o ne pehē ‘oku ou fakaiku tatau mo hono husepānití, ka ‘oku ‘ikai kau ia ki he fāmilí. Ka, na’á ne ‘ilo’i ha taha ‘o e ngaahi tuofāfine ‘eku kui tangatá ka kuó ne pekia, ‘o ne fakafehokotaki au mo ha taha hoku kāingá, ‘oku kei mo’ui.

Hili ha ngaahi māhina si’i, ‘i Tisema 2006, ne ma ma’u ha fetu’utaki telefoni mei ha feitu’u mama’o.

Na’e ‘eke mai ‘e ha le’o tangata, “Ko Sūsana Kousi ‘eni?”

Ne u tali ange, “Io.”

Na’á ne pehē mai “Ko ho kāinga ‘eni mei ‘Italí.”

Ko e tokotaha na’e tā maí ko Soivani Patisitā Tūpolā, ko e foha ia ‘o Malia ko e tuofefine ‘eku kui tangatá!

‘I Mā’asi 2008, ne ‘āahi mai ai ‘a Siovani mo hono uaifi ko Meliamé kiate kinautolu ‘i ‘Āsenitina. Ne ma fakafe’iloaki kinaua ki he ongoongoleí mo e hisitōlia fakafamilí, pea na’á mau talanoa ai ‘i ha ngaahi ‘aho fekau’aki mo kinautolu na’e mu’o-mu’ā atu ‘iate kinautolú. Ko ‘eni kuo ‘i ai ha tā mo ha hisitōlia ‘o e ngaahi hingoa takitaha ‘o a’u ki he to’u tangata onó.

Kuo faka’atā au ‘e he hisitōlia fakafamilí ke u tokoni ki ha konga mahu’inga ‘o e ngāue ‘a e ‘Eikí. Kuó ne ‘omi foki ke u toe vāofi ange mo ‘eku ngaahi kuí—ka ko e fānau ‘a ‘etau Tamai Hēvaní ‘a ia ne ‘ikai ke u mei ‘ilo ia ka ne ta’ē ‘oua ha lotu ‘i he tuí ‘i he senitā hisitōlia fakafamilí. ■

Susana Magdalena Gos de Morresi,
Tierra del Fuego, ‘Āsenitina

'AVE IA KI FALEMAHAKI!

Ihe taimi ne u kau fo'ou ai ki he Siasí, ne te'eki ke u mali pea ne u ngāue pē ma'aku, ko ia ne 'i ai ha ngaahi 'aho ne u 'ata'atā ai. I he taha 'o e ngaahi 'aho ko iá ne u tā ai ki he palesiteni 'o e Fine'ofá 'o 'eke pe 'oku 'i ai ha taha 'okú ne fie ma'u ha tokoni 'i he ho'atā ko iá. Na'a ne talamai 'oku 'i ai ha fefine toulekeleka ko hono hingoá ko 'Ānita (kuo liliu e hingoá) ne toki 'atā mai pē ki 'api mei he falemahakí, pea 'okú ne ta'elata. Ne u 'osi fe'i loaki mo 'Ānita kimu'a pea ne u fiefia ke u 'a'ahi ki ai.

Na'a ku tā ki ai peá u 'alu leva ki hono 'api nofo'angá. Na'a ne kole mai ke u ngaohi mu'a ha me'atokoni ho'atā ma'ana, hili iá ne ma ma'u ha

taimi faka'ofa'ofa 'aupito. Na'a ne poto he fakakatá mo manako ke kata mo talanoa fekau'aki mo 'ene mo'uí.

Hili e ma'u me'atokoni ho'ataá na'a ne talamai 'okú ne hela'ia peá ne kole mai ke u tokoni'i ia meí hono salioté ki he mohengá. Taimi si'i pē kuo fakamohemohe ia. Fakafokifá pē kuo lea mai 'a e kihí'i le'o si'i ne u fa'a fanongo tā tu'o lahi 'o kau ki aí: "Ave ia ki falemahaki he taimí ni!"

Na'e fehi'a 'a 'Ānita he falemahakí pea ko 'ene toki foki mai pē 'eni ki 'api. Na'a ku fehu'i ange pe 'okú ne ongo'i SAI PĒ. Na'a ne pehē 'okú ne sai pē ka 'okú ne ongo'i hela'ia.

Ne u 'unu mai mei hono ve'e mohengá 'o u tū'ulutui hifo. I he taimi

na'e kamata ai ke u lotú, na'e toe pehē mai 'a e le'ó, "Ave ia ki falemahaki pea 'ave ia he taimí ni pē!"

Na'a ku ki'i momou, 'o u fehu'i kiate au, "Ko e hā te u talaange ki he toketaá 'i he falemahakí?"

Na'a ku telefoni ki haku kaungāme'a, na'e kau mo ia he lotu maí 'o ne talamai ke u muimui ki he ue'i ne u ma'u.

Na'e 'ita 'a 'Ānita 'i he'eku talaange 'e 'ave ia ki falemahakí, ka ne u tā pē au ki he me'alele 'a e falemahakí. I he taimi ne a'u mai aí, ne hū ange ha ongo fakahaofi mo'uí 'o vaka'i hono ngaahi faka'ilonga mahu'ingá. Na'e 'ikai ke na toe fai ha fehu'i, na'a na hiki ia ki ha mohenga teketekeké 'o leleakii fakavave 'i he me'alele 'a e falemahakí.

Na'a ku muimui atu 'i he'eku véní. Hili 'eku a'u atu ki falemahakí, ne u tangutu pē 'o tatali. Taimi si'i pē kuo hū mai ha toketā ki tu'a. Na'a ne fehu'i mai, "Na'a ne tala atu kiate koe na'e tō kimu'a peá ke toki 'alu atu ki hono fale nofo'angá?"

Ne u tali ange, "Ikai."

Na'a ne talamai na'e lavea e 'atepili 'o 'Ānita 'o fānoa e totó 'i loto. Na'a ne pehē, kapau na'e 'ikai vave e tokoni fakafaito'ó, mahalo ne 'osi mālōlō ia.

Ne u ongo'i ha loto tautea mo ha fiefia—ko e tautea he'eku toe momou pea fiefia lahi he'eku fakafanongo ki he Laumālie Mā'oni'oní. Ko hono fakakātoá, ne u ongo'i hounga'ia 'i he'eku 'ilo na'e falala mai 'a e Tamai Hēvaní kiate au ke u tokoni ki he fefine kafo ko 'ení peá mo e ue'i fakalaumālie 'a 'eku palesiteni Fine'ofá ke 'ave au ki ai.

Talu mei ai mo e hōloa 'eku tu'unga mo'ui leleí, ka 'oku kei ue'i fakalaumālie pē au 'e he 'Eikí. 'Oku ou lotua ma'u pē ha mālohi ke u muimui ki he ngaahi ue'i ko iá. ■

Gayle Y. Brandvold, Kalefōnia, USA

'E LAVA KE U MA'U HA TOHI 'A MOLOMONA?

I he'eku hū atu ki he mala'e vaka-puná he'eku foki ki 'api mei ha 'a'ahi ki haku kaungāme'a fuoloa, ne u ongo'i loto-fo'i 'i he 'ikai ke u vahe-vahé 'a e ongoongoleleí 'i he'eku folau ko 'ení. Na'á ku fa'o ma'u pē ha Tohi 'a Molomona 'i he'eku kato pa'angá ke fakamanatu kiate au ke u lotua ha taha 'e lava ke u foaki ia ki ai, ka 'oku fa'a lahi 'ene mo'utukua 'i he'eku kato pa'angá. Ne 'ikai ola lelei mo e folau ko 'ení.

Na'á ku fakatau 'eku mānavá peá u lotua fakalongongo ha kole fakamolemole. Na'á ku ongo'i hangē ha mēmipa ngāue fakafafelekau ta'e'aongá.

'I he'eku lue atu he laine sivi malu'i (security line), na'e ue'i au ke lea ki he gefine 'i mu'a 'iate aú. Ne ma talanoa fekau'aki mo e feitu'u 'okú ma folau ki aí peá ma māvahevahé leva ki ha laine kehekehe. Ka 'i he'eku 'alu atu ki he'eku hū'angá, na'á ku mamaata ki he gefine tatau. Na'á ne pehē mai. "Oiauē, mālō e lelei." "Fakafiefia ke sio atu kiate koe."

Na'á ku fehu'i ange pe 'oku mavahé fakakū 'ene vaká. "Oku kei toe ha ha ngaahi houa ia—'oku vave 'eku ha'ú"

"Pe'i, ha'u 'o tangutu fakataha mo au!" ko au atu ia.

Ne toe ha miniti 'e 45 pea toki fakahekeheka 'eku vaká, ko ia ne ma tangutu 'i he'eku matapaá 'o talanoa fekau'aki mo 'ema ngāué. Ne u talanoa ki he nī'ihi 'o e ngaahi me'a kuó u tohi ma'á e Siasí, pea fakafokifá kuó ne malimali.

Na'á ne fehu'i mai, "Ko e Māmonga koe?" "Kuo fuoloa 'eku fie 'ilo lahi ange fekau'aki mo e kau Māmongá. 'E founiga fēfē ha'aku ma'u ha tatau 'o e Tohi 'a Molomoná?"

Na'á ku pehē ange mo fakaava 'eku kato pa'angá, "Sai, 'oku ou ma'u hení ha tohi 'e taha."

Na'á ne pehē mai, "Mālō mu'a." "Oku ou tui mahalo ne pau pē ke ta fetaulaki he 'ahó ni."

Ne fonu hoku lotó 'i he hounga'iá. 'I he taimi na'á ne 'eke mai ai pe ko e hā 'oku kehe ai e Siasí mei he toenga 'o e ngaahi tui fakalotu kehé, ne u ongo'i ne tākiekina au 'i he me'a ke lea 'akí.

Na'e fanonganongo mai e faka-hekeheka homau vaká pea na'á ku talaange te u kole ki ha kau faisekaú ke nau fetu'utaki atu ki ai. Ne u faka-ava hake 'eku kato pa'angá ke to'o

hake 'eku paasi fakahekeheká kuo 'ikai 'ilo ia. Ne u 'a'au hake 'eku kato pa'angá. Ne u sio hifo ki lalo fakataha mo 'eku paasí, ki ha tatau 'o e makasini *Ensign* 'o e konifelenisi lahí! Ne u 'oange ia ki ai peá u fakamālō ki he 'Eikí 'i he pau ke u fekumi ki he'eku paasi fakahekeheká. Na'á ne talamai 'okú ne fa'a ha'u mo ha nāunau ke ne lau ka na'á ne ongo'i 'oku totonu ke 'oua te ne fai ia.

Na'áne pehē mai, "Mahalo ko e 'ai pē ka u lava 'o lau 'eni." Na'á ku fā'ofua ki ai lolotonga 'oku ou puke 'eku paasi fakahekeheká mo u lea fakamāvae kiate ia.

'Okú ma talanoa 'eni he uike kotoa pē, pea 'okú ne talamai 'a e fa'a 'a'ahi ange 'a e ongo faifekau fefiné. Ko e ta'u eni 'e taha, pea 'oku ou 'amanaki pē te u mamata ki hano papitaiso ia 'i ha 'aho. 'Oku 'ikai te u 'ilo pe 'e hoko ia, ka 'oku ou kei ofo pē 'i he ngaahi fokotu'utu'u 'a e Tamai Hēvaní kae lava ke fekolosi'aki homa halá. 'Oku ou fakamālō kiate Ia 'i He'ene fanongo ki he'eku lotú pea foaki kiate au 'a e faingamālie faingofua ke vahe-vahé 'a e Tohi 'a Molomoná. ■

Soni Hilitoni, Kaledōnia, USA

Ne u 'a'au hake 'eku kato pa'angá, pea ne 'i lalo fakataha mo 'eku paasí, ha tatau 'o e makasini *Ensign* 'o e konifelenisi lahí!

FA'A KĀTAKÍ:

Mahulu Hake 'i he Tatalí

Fai 'e Hillary Olsen

Sisitā 'Oloseni, 'oku mau tāpue-kina koe 'aki 'a e fa'a kātakí." Ko ha ngaahi kupu'i lea ia ne 'ikai te u fie fanongo ki ai. Ne u lotua he 'ahó kakato ke u ma'u ha tui fe-'unga ke fakamo'ui au. Ne tala'ofa mai kiate au 'i he tāpuakí, te u faka'au ke sai, ka ne fakapapau'i mai kiate au 'e ki'i fuofuoloa sii.

Na'á ku māpuhoi 'i he 'osi e fai-ngāue 'a e ongo 'eletaá. Ne toe pē ha māhina 'e tolu pea 'osi 'eku ngāue fakafaifekaú, pea ne u fie ma'u ke u ngāue mo e kakaí—kae 'ikai ko e tokoto ko e puke. Na'á ku loto ke tali 'a e finangalo 'o e 'Eikí, ka ko hono mo'oni na'e 'ikai ke mahino kiate au te Ne tuku ai au ke u tatalí.

Na'e 'osi ha ngaahi 'aho pea toki mahino kiate au hoku tūkungá. Ne mahino kiate au he 'ikai leva ke u sai

'Oku 'ikai ko ha lēsoni faingofua ke ako 'a e fa'a kātakí, ka 'oku mahu'inga pē ia.

he taimi pē ko iá, ka ne u fu'u loto-mamahi ai—kae me ta'e'oua 'eku fekumi 'i he folofolá 'i ha 'aho 'e taha. Ne faifai peá u ma'u 'a e nonga ne u fie ma'u 'i he Sēmisi 1. Na'e ma'u 'e Siosefa Sāmita 'a 'ene talí 'i he veesi 5—ko au 'i he veesi 2–4:

"E hoku kāinga, 'o ka mou ka tō ki he ngaahi 'ahi'ahi kehekehé, ui ia kotoa pē ko e me'a fakafiefia [na'e liliu 'e he Liliu 'a Siosefa Sāmita e "ngaahi 'ahi'ahi kehekehé" ki he "ngaahi fain-gata'a ia lahi"];

"O 'ilo, ko hono 'ahi'ahi'i 'o ho'o-mou tuí 'okú ne fakatupu 'a e kātakí.

"Kae tuku 'a e kātakí ke ngāue ki he haohaoá, koe'uhí ke mou hao-haoa mo mā'opo'opo, 'o ta'emaisiva 'i ha me'a."

I he'eku lau 'a e ngaahi veesi ko iá, he 'ikai lava ke u pehē ne fakafokifā leva ha'aku ui 'eku puké "ko e me'a fakafiefia," ka na'a ku ako ha ngaahi me'a ai 'a ia na'a ne tokoni'i au ke sīsi'i ange 'eku loto-mamahí.

Na'e 'ikai 'uhinga 'a e te'eki ai ke fakamo'ui aú na'e 'ikai ke u tui, pea na'e 'ikai 'uhinga ia ne 'ikai ke tokanga mai 'a e 'Eikí ki he tūkunga ne u 'i aí—ko hono fehangahangai mo'oni ne hokó. Na'e tokangaekina au 'e he 'Eikí 'aki 'i he 'ikai ke ne fakamo'ui au he taimi pē ko iá ka ne sivi'i 'eku tuí ke u lava 'o fakatupulaki 'a e fa'a kātakí.

Ne u 'ilo'i 'oku fie ma'u 'e he 'Eikí ke u fakatupulaki 'a e fa'a kātakí koe'uhí ko ha 'ulungaanga mahu'inga ia. 'Oku sivi'i kitautolu 'e he fa'a kātakí. 'Oku tokoni 'a e fa'a kātakí ke tau hoko 'o hangē ko e Fakamo'ui. Ne u ma'u ha ngaahi fatongia mahu'inga 'i he'eku hoko ko e faifekau

taimi kakató, ka ne u fakatokanga'i ko e taimi koē 'oku fai ai ha ngāue ma'a e 'Eikí, 'okú Ne tokanga tatau pē ki he tokotaha ngāue 'o hangē ko 'Ene tokanga ki he ngāue 'oku lolotonga fakahokó. Na'e ako'i mai 'e he 'Eikí 'a e fa'a kātakí kiate au koe'uhí ke u hoko ai ko ha faifekau lelei mo lavame'a ange 'i he ngaahi māhina faka'osi osi ko ia 'o 'eku ngāue fakafaifekau.

Na'e faifai pea hoko mai e tala'ofa 'o e fakamo'ui, ka na'e 'ikai ngata ai 'a e lēsoni ne u ako 'i he fa'a kātakí. 'Oku 'ikai ke hoko mai 'a e ngaahi tāpuaki lahi 'i he'etau mo'u hangē ko e—nofomalí, ngāue pa'angá, fānaú, mo'ui lelei fakaesinó pe fakaelotó, tali ki he ngaahi lotú—"i he taimi pē 'oku tau fakatetu'a ke hoko aí. I he taimi 'okú ke a'usia ai hano fakatoloi e ngaahi tali ki ho'o ngaahi lotú, pea hangehangē kuo hoko pe 'e hoko ia, fakatupaa'i koe ke fa'a kātakí 'aki ho'o falala ki he 'Eikí mo 'Ene taimí. 'E faitapuekina ai ho'o mo'u.

Fakakaukau ki he Fa'a Kātakí

Ko ha ongo ia ne fehālaaki he'eku foki mai mei he'eku ngāue fakafafekaú 'o pehē te u lava 'o to'o 'a e fa'a kātakí mei he'eku lisi 'o e ngaahi lēsoni ke akó. Kae pangó, ko e fa'a kātakí 'oku 'ikai ko ha lēsoni ia 'oku tau ako tu'o taha pē. Na'e fai 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele (1926–2004) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ha lea 'i he fa'a kātakí, pea na'a ku fuofua lau ia hili ia ha taimi faka-fo'i 'o 'eku 'osi mo ha taha ne u teiti mo ia. Ne u ongo'i loto-mamahi mo siva e 'amanakí, pea

'i he taimi ko iá, ko e me'a fakamuitaha ne u pehē na'a ku fie ma'u ko ha fakamanatu ke u fa'a kātakí. Kae faka'ohovalé, ne ako'i mai 'e he ngaahi fakakaukau 'a 'Eletā Mekisuele ki he fa'a kātakí ha ngaahi fakakaukau mālohi 'aupito kiate au 'o ne (toe) liliu ai 'eku fakakaukau pea mo tokoni ke u toe fakatukupaa'i au ke fa'a kātakí.

Oku 'Ikai ko e Fa'a Kātakí a e Fakafisi

Hangē ko 'ení, ne u 'ilo'i koe tukupā ke fa'a kātakí 'oku 'ikai ke 'uhinga ia ke tukulolo pea siva e 'amanakí. Na'e akonaki 'a 'Eletā Mekisuele 'o pehē: "Oku 'ikai ko e fa'a kātakí ko e fakata'eta'etokanga. Ko hono mo'oní, 'oku 'uhinga ia ki he tokanga lahi kae loto fiemālie, kae ke fakavaivai ki he 'Eikí pea mo e me'a 'oku ui 'e he folofolá ko e 'ta'au 'o e taimí."¹ Na'a ku fakakaukau ma'u pē ko e fa'a kātakí ko hano talia pē 'a e ngaahi a'usia 'o e mo'u, hangē ha fakavaivai koví. Ka 'oku 'ikai ko e fa'a kātakí 'a e fakavaivai koví. Ko e fa'a kātakí ko hano fakahaa'i 'o e mālohi 'i loto mo e mateaki ki he 'Eikí.

Ko e Fa'a kātakí ko e Loto Falala, 'Ikai ko e Hoha'a

Na'e toe akonaki foki 'a 'Eletā Mekisuele 'o pehē: "Ko e fa'a kātakí ko ha loto fiemālie, ke vakai ki he ngaahi taumu'a mata'ā 'a e 'Otuá 'aki e ongo'i fifili, ofo mo e tailiili, kae 'ikai ko e laka atu pea toe holomui 'i he tūkunga 'oku tau 'i aí. Ko hono toe 'ai 'e tahá, ko e fu'u lahi koē 'a e hoha'a ki hono fakaava e matapā e 'ōvaní pea mo e holo e fo'i keké 'o 'ikai ke tupu. 'Oku pehē pē mo kitautolu. Kapau 'oku tau fuatautau siokita ma'u pē hotau tu'ungá ke vakai pe 'oku tau fiefia,

he ‘ikai ke tau fiefia.”² Na‘e toe fakaongo mai ‘a e fakakaukau ko ení kiate au (‘o ‘ikai ‘uhinga pē ko ha tokotaha ta‘ome‘a kātakī sī‘isi‘i au). ‘Oku fakalotosi‘i e taimi ‘oku ‘ikai tonu ai e ngaahi palani pe ‘ikai hoko ‘o hangē ko e ‘amanakí. Ki hotau ‘atamai fakamatelié, ‘oku fa‘a faingata‘a ke mahino kiate kitautolu ‘a e taimi ‘a e ‘Otuá. Ka ko e me‘a ‘oku lava ke mahino kiate aú, ko e ‘Otuá ko ha Tamai ‘ofa, ‘oku ‘i ai ‘Ene palani ‘okú ne fakapapau‘i mai ‘etau fiefiá ‘o ka taú ka faivelenga, pea ‘oku ou ako ke tali ‘Ene taimí ‘aki ‘a e loto falala—kae ‘ikai ko e hoha‘a.

‘Oku ‘Ikai Fakataumu‘a e Me‘a Kotoa Pē Kiate Kitautolu

Koe‘uhí ‘oku sivi‘i kitautolu ‘e he fa‘a kātakí ‘i ha tu‘unga fakatāutaha, ‘oku tau fa‘a tokanga pē kiate kitautolu. Ka na‘e ako‘i ‘e ‘Eletā Mekisuele “‘oku tokoni foki ‘a e fa‘a kātakí ke tau ‘ilo neongo ‘oku tau ngali mateuteu ke tau situ‘a mei ha me‘a koe‘uhí ko ha‘atau pāhia he fekuki mo ha fa‘ahinga a‘usia, ‘oku fa‘a fie ma‘u ‘e hotau tūkunga lolotongá ko ha konga ‘o e ‘ātakai ke ako ai e ni‘ihī kehé.”³ ‘Oku ‘ikai ngata pē ‘i he‘etau fie ma‘u ‘a e fa‘a kātakí, ka ‘oku fie ma‘u foki ‘e he ni‘ihī kehé ‘etau fa‘a kātakí pe ko e

sīpinga ‘o ‘etau fa‘a kātakí. Ne te‘eki ke u fakakaukau ki he me‘á ni, pea na‘e tokoni ia kiate au ke u vakai ki he fa‘a kātakí ko ha ‘ulungaanga faka‘ei‘eiki, ‘oku fetaiaki mo e manava‘ofá, mo e ‘ofa haohaoa ‘a Kalaisí, ‘a ia ‘oku “‘ikai faka‘au ‘o ngatá” (Molonai 7:46).

Mahulu Hake ‘i he Tatalí

Na‘a mo e taimi ‘oku tau ma‘u ai e fakakaukau totonú, ‘oku lava ke faingata‘a ‘a e tatalí. Ka kuó u aka ai ‘oku mahulu hake ‘a e fa‘a kātakí ‘i he tatalí pē. Kuó u aka ‘eni mei hoku tuonga‘ané ko ‘Anitelú mo hono uaifí ko Piliana, ‘i he‘ena fāinga mo e ‘ikai ke na lava ‘o fanaú. Neongo ne siva ‘ena ‘amanakí ‘i he‘ena ‘ilo he ‘ikai te na fanaú, na‘á na toe ma‘u ha ‘amanaki lelei ‘o fakafou ‘i he fakakaukau ke ohi ha fānaú—ka na‘e kei ‘uhinga pē ia te na kei tatali.

‘Oku ou momou ke ngāue ‘aki ‘a e fo‘i lea ko e *tatalí* ‘i he taimi ‘oku ou talanoa ai ‘o kau kiate kinauá he ‘oku fa‘a pelepelengesi e fo‘i lea ko iá. Na‘e ‘ikai ‘uhinga ‘a e tatalí kiate kinaua ke fakafiefiemālie pē kae ‘oua kuo ma‘u ha fānaú—‘oku mahulu hake fa‘a kātakí ia ‘i ai.

Na‘e pehē ‘e ‘Anitelū, “Ko e lahi taha ‘o e ohí, ‘oku ‘i he to‘ukupu ia

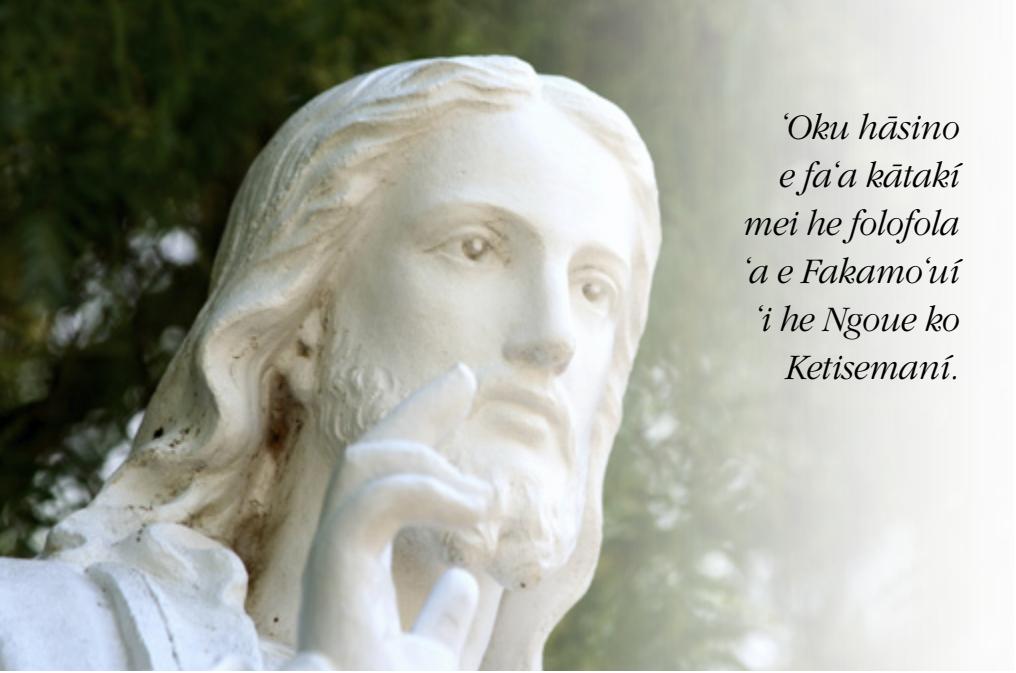
‘o e ‘Eikí, kae ‘ikai ko kimaua. Ka ‘okú ne ngaahi kimaua ke ma ongo‘i lelei ke ‘i ai ha me‘a te ma lava ‘o ngāue ki he‘ema taumu‘á ke ‘i ai ha‘ama fānau ‘i homa fāmilí.” Tatau ai pē pe ko e fakafou ‘i he peesi ‘initanetí (blogging), vahevahe ‘ena fakamatala fetu‘utakí mo e kaungāme‘á mo e fāmilí, pe kau atu mo ha ngaahi kulupu fakalotofonua ‘o e ngaahi mātu‘a ohí, ne na feinga ke “fai ‘a e ngaahi me‘a kotoa pē ‘oku [na] ma‘u ‘a e mālohi ke faf” (T&F 123:17), pea na‘á na tuku leva ‘ena falalá ki he ‘Eikí.

Hili ha ngaahi ta‘u ‘o e tatalí mo e lotú, na‘e lava ke na ohi ha ki‘i pēpē fefine faka‘ofo‘ofa ko hono hingoá ko Sēsika. ‘I he‘ena fuofua iá, na‘e mōlia atu e ngaahi ta‘u ‘o e loto-mamahí mo e loto-fo‘i. Na‘á ne hoko ko ha mana kiate kinaua.

Kuo lava ‘eni ha ta‘u ‘e nima mei he taimi na‘á na ohi ai ‘a Sesiká, pea ‘i he ta‘u ‘e fā kuo ‘osí, na‘a na feinga ai ke toe ohi mai mo ha toe toko taha. Kuo toe kamata fo‘ou ‘a e tatalí. Na‘e talamai ‘e Piliana kiate au, “‘Oku fa‘a fakamanatu mai ‘e he kakaí kiate kimaua ko fē pē taimi kuo kotofa ke ‘omi ai ha fānau ki homa fāmilí, ‘e hoko ia. ‘Oku ma ‘ilo ‘oku nau mo‘oni, ka he ‘ikai ke ma tangutu pē lolotonga ‘ema tatalí. Kuo pau ke tau tui ‘e hoko ia ka ke tau laka foki ki mu‘a, ngāue‘i ‘etau mo‘u, palani hotau kaha‘ú, fiefia, pea fiefia fakataha.”

‘Oku faingata‘a ‘a e tatalí, ka kuo aka‘i au ‘e ‘Anitelū mo Piliana ke fili ke u fiefia he ‘ahó ni. ‘Oku faingofua ‘aupito ke fakakaukau, “Te u fiefia ‘i he taimi ‘e _____,” ka ‘oku tau tō ‘i he ngaahi me‘a lahi ‘o e mo‘u ko ‘etau

*'Oku hāsino
e fa'a kātakí
mei he folofola
'a e Fakamo'uí
'i he Ngoue ko
Ketisemaní.*

fakatoloi 'etau fiefiá. Neongo ko e taimi 'e niihi kuo pau ke tuku 'a e ngaahi holi hotau lotó ki he tafa'akí kae talangofua ki he finangalo 'o 'etau Tamaí, 'oku 'ikai 'uhinga ia kuo pau ke tau toe tuku ai 'etau fiefiá ki he tafa'akí. 'E lava ke 'omi 'e He'ene 'ofá ha ivi, fakafonu, pea tōkaki 'a e 'amanaki leleí.

Ko e Sipingo 'a e Falamo'uí 'o e Fa'a Kātakí

Ko hotau fa'ifa'itaki'anga taupotu tahá 'a e fa'a kātakí 'a e Fakamo'uí. Kiate au, 'oku hāsino 'a 'Ene fa'a kātakí 'i He'ene ngaahi folofola 'i he Ngoue ko Ketisemaní. I he uhouhonga 'o 'ene faingatá'iá mo e feilaulaú, na'á Ne tautapa ai, kapau 'e lava, ke fakalaka 'a e ipu 'o 'Ene mamahí meiate Ia. Na'á Ne folofola, "Kapau 'oku fa'a fai . . . kae 'oua na'a fa'iteliha pē au, ka ko koe pē" (Matiu 26:39). 'Oku 'omi 'e he fo'i lea ko e *ka neongo iá* ha pōpoaki mālohi.

Neongo pe ko e hā 'a e fie ma'u mo'oni 'a e Fakamo'uí 'i he momeniti ko iá, na'á Ne fakahaa'i 'a 'Ene loto fiemālie ke tali 'a e finangalo 'o 'Ene Tamaí pea ke kātekina.

'E fie ma'u ke tau tali kotoa ki ha me'a 'i he'etau mo'uí—na'a mo e ngaahi taimi 'oku tau ma'u ai e ngaahi holi mā'oni'oni taha hotau lotó. Ka 'e lava 'e Sisū Kalaisi, ko "[hotau] Kaungāme'a fakalangi lelei tahá,"⁴ 'o fakafiemālie'i mo fakapapau'i mai kiate kitautolu 'a e ngaahi me'a lelei 'e hokó. Pea 'okú Ne fa'a kātaki mo 'ofeina kitautolu 'i he'etau ako ke hangē ko Iá, 'i he'etau ako ke fehangahangai mo e ngaahi me'a 'amanekina mo ta'e'amanekina 'o e mo'ui fakamatelié pea pehē ki he'etau Tamaí, "Kapau 'oku fa'a fai . . . kae 'oua na'a fa'iteliha pē au, ka ko koe pē."

Kuo mātu'aki liliu e anga 'eku fakakaukau ki he fa'a kātakí 'i he'eku

matu'otu'a angé. Ko ha founiga e fa'a kātakí, pea te u ako ma'u ai pē. Neongo 'oku faingata'a 'a e tatalí, 'oku ou ako ke "ui ia 'a e me'a kotoa pē ko e me'a fakafiefia" 'i he taimi 'oku 'ahi-'ahi'i ai 'eku fa'a kātakí—'o 'ikai koe'uhí 'oku ou fiefia 'i hono faingata'a, ka koe'uhí he 'oku ou 'ilo 'oku 'i ai hano taumu'a nāunau'ia. 'Oku ou 'ilo ko hono "tuku 'a e kātakí ke ngāue ki he haohaoá" ko e konga ia 'o hono fakahoko 'eku taumu'a 'i he māmaní ki ha 'aho te u hoko ai 'o "haohaoa mo mā'opo'opo, 'o ta'emasiwa 'i ha me'a" (Sēmisi 1:4). ■

*'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú
'i Iutā, USA.*

MA'UANGA FAKAMATALÁ

1. Neal A. Maxwell, "Patience" (Brigham Young University devotional, Nov. 27, 1979), 1, speeches.byu.edu.
2. Neal A. Maxwell, "Patience," 2.
3. Neal A. Maxwell, "Patience," 3.
4. "Be Still, My Soul," *Hymns*, no. 124.

FAKAFETA'I KIATE IA KOE 'UHÍ KO E FA'A KĀTAKÍ

"Kapau 'okú ke lotu, kapau te ke fefololai mo e 'Otuá, pea kapau te ke kole 'a e tokoni 'okú ke fie ma'u, pea kapau 'okú ke fakamālō kiate ia 'o 'ikai ngata pē 'i he tokoní, ka ko e fa'a kātaki mo e angavaivai 'oku ma'u mei he 'ikai ma'u 'a e me'a kotoa pē 'okú ke fie ma'u 'i he taimi pē ko iá pe 'ikai 'aupito ke hoko, pea 'oku ou palōmesi atu leva te ke ofi ange kiate la."

President Henry B. Eyring, Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palestenisi 'Uluaki, "Waiting upon the Lord," (Brigham Young University devotional, Sept. 30, 1990), 4, speeches.byu.edu.

Ngāue Fakafaifekaú pe ko e Paangá?

Gelzcke Felix Nogueira

Hili ha ta'u 'e taha 'eku hoko ko ha mēmipa 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Māoni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, na'a ku fakahū ai 'eku 'ū pepa ke ngāue fakafaifekau taimi kakatō. Ne fakafepaki'i kakato 'e hoku fāmilí 'eku 'alu 'o ngāue fakafaifekaú pea nau fakakaukau 'oku totolu ke hoku atu ke ma'u hoku mata'itohi M.A. Ne toki ma'u 'eni hoku mata'itohi B.A, pea na'a ku faka'amu ma'u pē ke ma'u hoku mata'itohi M.A. he'eku 'osí. Na'e loto lelei 'eku kau palofesá ke tokoni'i au koe'uhí ne u hoko ko ha tokotaha ako lelei.

I he'eku teuteu atu ke 'alu 'o ngāue fakafaifekaú, ne fu'u faingata'ia faka-pa'anga hoku fāmilí. Ne mole e ngāue 'a hoku ta'okete lahi tahá. Hili ha taimi nounou mei ai ne tō lalo fakapa'anga e kautaha ne ngāue ta'u lahi ai 'eku tamaí, pea ne tuku fakataimi ia ki tu'a. Na'e iku faka'aonga'i kotoa ai 'e he'eku tamaí 'ene ngaahi monū'ia he pule'angá ke tokoni'i 'eku kui fefiné, pea 'i ha pō 'e taha ne u sio ai 'okú ne

**'Oku 'ikai ha pa'anga
te ne fakatataua
'a e tāpuaki 'o 'ete
sio ki he teuteu
'a e ngaahi fāmilí
ke ō 'o sila 'i he
tempalé.**

tangi koe'uhí na'e 'ikai ke ne 'ilo pe 'e founa fēfē hano tauhi e fāmilí.

I he taimi ko iá, ne u ma'u ai ha sikolasipi mei ha 'univēsiti ne fe'unga hono mahu'ingá mo e vaeua 'o e vāhenga si'isi'i tahá (minimum wage salary). I he'eku ma'u 'eku 'ū vahé, na'a ku 'uluaki totongi ma'u pē 'eku vahehongofulú. Ka 'i he'eku ma'u 'eku vahé fakamuimui tahá hili e mole e ngāue 'a 'eku tamaí, ne kole mai 'e he'eku fine'eikí ke 'oua mu'a te u foaki

ha pa'anga ki he Siasí koe'uhí 'oku mau fie ma'u ia 'i 'api. Na'a ku fakamatala ange ki ai e vahehongofulú mo hono mahu'ingá peá u faka'ali'ali ange 'a e tala'ofa na'e fai 'e he 'Eikí 'i he Malakai 3:10. Neongo na'e 'ikai ke ne fiefia, ka na'a ku totongi 'eku vahehongofulú pea na'a ku 'ilo 'oku totolu ia.

Lolotonga e hokohoko atu 'eku teuteu ki he ngāue fakafaifekaú, ne u kau ki ha fe'auhi 'i ha 'univēsiti fakalotofonua ke u ki'i 'aliaki pē. Ne u lava pea ne foaki mai mo ha tu'unga te u lava ai 'o ma'u 'a e pa'anga meimeei lahi tatau ne ma'u 'e he'eku tamaí 'i he'ene ngāue. E lahi fe'unga ia ke tokanga'i 'aki hoku fāmilí kae 'oua kuo ma'u vāhenga mālōlō 'eku tamaí. Na'e faka'amu hoku fāmilí ke u tali 'a e ngāue.

Na'a ku lotu lahi, pea na'e tali mai 'e he 'Eikí 'oku fie ma'u ke u 'alu ki he mala'e ngāue fakafaifekaú. Na'a ku falala kiate Ia pea ne u tali hoku uiui'i ki he Misiona Palāsila Sanita Maliá.

Na'e tāpuekina 'e he 'Eikí hoku fāmilí lolotonga 'eku 'alu 'o ngāue fakafai-fekaú. 'Oku ou 'ilo'i na'e fakaava mai 'a e ngaahi matapā 'o e langí (vakai, Malakai 3:10). Na'e toe ma'u e ngāue 'eku tamaí mo hoku tokouá, pea ne lava hoku fāmilí ke tauhi ha fanga pulu ke ma'u ai ha pa'anga hū mai lahi ange.

Kuo tupulaki 'a 'eku fakamo'oni kia Sīsū Kalaisi mo 'Ene ngāué, pea ko ha me'a mātu'aki mahu'inga kiate au 'eku sio ki he ngaahi fofonga fiefia mo e liliu 'a e ngaahi loto 'o kinautolu ne u ngāue ki aí. 'Oku 'ikai ha pa'anga te ne fakatataua 'a e tāpuaki 'o 'ete sio ki he teuteu 'a e ngaahi fāmilí ke 'alu pea ke sila'i 'i he tempalé. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Seala, Palāsila.

VAHEHONGOFULÚ: KO HA SIVI'I O'ETAU TUÍ

"Sīoku kāinga 'ofeina, 'oku mo'oni 'a e ngaahi tāpuaki ta'engata 'o e vahehongofulú. Kuó u a'usia kinautolu i he'eku mo'ui pea i he mo'ui a hoku fāmilí. Ko e sivi'i o'etau tuí pe te tau tauhi e fono 'o e vahehongofulú 'aki 'etau talangofua mo e feilaulau. He, 'oku i he ngaahi lea 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá, 'he 'ikai 'aupito ke ma'u e ha tui fakalotu 'oku 'ikai fie ma'u ai 'a e feilaulau'i 'o e ngaahi me'a kotoa pē 'a e mālohi fe'unga ke ma'u 'a e tui 'oku fie ma'u ki he mo'ui mo e fakamo'ui" (Joseph Smith, *Lectures on Faith* [1985], 69)."

*Eletā Robert D. Hales 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Tithing: A Test of Faith with Eternal Blessings," *Liahona*, Nov. 2002, 29.*

Lōmaki'i 'ā e māmaní 'aki e ngaahi pōpoaki 'oku fonu 'i he anga māoni'oni mo e mo'oni.

Fai 'e 'Eletā
David A. Bednar
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Apostolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

LŌMAKI'I 'A MĀMANI

Fakafou 'i he Mītia Fakasōsialé

Oku tau mo'ui 'i ha kuonga fakakosipeli makehe mo'oni.

Ko e kuonga fakakosipelí ko ha vaha'ataimi 'oku ma'u ai 'i he māmaní e mafai 'o e lakanga fakataula'eiki 'oku fie ma'u, ngaahi ouaú pea 'ilo 'i he māmaní 'a e 'ilo fakatokāteliné ke fakahoko e palani 'o e fakamo'u 'a e Tamaí ma'a 'Ene fānaú. Ke fokotu'u ha kuonga fakakosipeli, 'oku mātu'aki mahu'inga ke 'i ai ha tamaio'eiki 'a e 'Otuá kuo fakamafa'i, ko ha 'ulu 'o e kuonga fakakosipelí, 'okú ne ma'u mo ngāue 'aki 'a e mafai mo e ngaahi kī 'o e lakanga fakataula'eiki mā'oni'oní. Na'e fokotu'u 'a e ngaahi kuonga fakakosipelí 'o fakafou 'ia 'Ātama, 'Inoke, Noa, 'Ēpalahame, Mōsese, Sīsū Kalaisi, Siosefa Sāmitá, mo ha nī'ihi kehe. 'I he kuonga fakakosipeli kotoa pē 'oku fakahā fo'ou mai ai—pe tufaki e ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleleí—koe'uhí he 'oku 'ikai ke fakafalala kakato 'a e kakai 'o e kuonga ko iá ki he ngaahi kuonga 'i he kuohilí ki he 'ilo 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní.

Na'e hoko 'a e hē mei he mo'oni 'i he kuonga fakakosipeli takitaha kimu'á. Ka ko e ngāue ko ia 'o e fakamo'uí ne kamata'i kae 'ikai kakato 'i he ngaahi kuonga kimu'á 'oku kei hokohoko pē ki he kuonga fakakosipeli faka'osí. Na'e fakamatala'i 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'i he 'uhinga ko 'ení, ko e laka ki mu'a 'o e nāunau 'i he ngaahi 'aho kimui ní, pea na'a mo e kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá, "ko ha ngāue 'oku mahu'inga'ia ai 'a e kakai 'o e 'Otuá 'i he kuonga kotoa pē; ko ha taumu'a kuo fakamatala'i 'e he kau palōfitá, kau taula'eikí mo e ha'a tu'i 'i ha fiefia makehe; na'a nau sioloto mai 'i he fiefia ki he 'aho 'oku tau mo'ui aí; pea 'i hono fakalotomāfana'i 'e he nofo 'amanaki mo e fiefia fakalangi, ne nau hiva mo hiki ai 'a e ngaahi kikite ki hotau kuongá."¹

'Oku totonu ke hoko 'i he kuonga fakakosipeli ma'ongo-ongā taha mo faka'osi ko 'eni 'o e kuonga fakakosipelí kotoa ko "hano fakataha'i kakato mo fakakātoa mo hao-haoa pea mo hano fakama'u fakataha 'o e ngaahi kuonga fakakōsipelí mo e ngaahi kī, mo e ngaahi mālohi, mo e ngaahi nāunau, pea ke fakahā mai ia talu mei he ngaahi 'aho 'o 'Ātamá 'o a'u mai ki he taimi lolotonga ní. Pea 'ikai ngata ai, ka ko e ngaahi me'a kuo te'eki ai fakahā talu mei hono 'ai 'a e tu'unga 'o māmaní, ka kuo tauhi fūfū'u'i mei he kau potó mo e kau 'ilo'iló, 'e fakahā mai ia ki he fānau valevalé mo kinautolu 'oku kei huhú 'i he kuongá ni, 'a ia ko e kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá." (T&F 128:18).

Ko e Kuonga Fakakosipeli 'o e Kakato 'o e Ngaahi Kuongá mo e Tekinolosiá

'Oku tāpuekina kitautolu ke mo'ui, ako, mo ngāue 'i he kuonga fakafo taha ko 'ení. Ko e tafa'aki mahu'ingataha 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá 'oku lava ke tau ma'u 'i he fa'ahita'u mahu'inga ko 'ení ko ha tupulaki vave 'o e ngaahi 'ilo fo'oú mo e fakakaukau fo'oú 'o ne faka'atā ai kitautolu mo fakavave'i 'a e ngāue 'o e fakamo'uí: mei he lēlué ki he mākoní ki he letioó ki he ngaahi me'alelé ki he ngaahi vakapuná ki he ngaahi telefoní ki he tulenisisitoá (transistors) ki he televīsoné ki he ngaahi komipiutá ki he ngaahi fetu'utaki fakasatelaité ki he 'initanetí—pea mo ha ngaahi lisi ta'efakangatangata 'o e ngaahi tekinolesiá mo e ngaahi me'angāue 'okú ne faitāpuekina 'etau mo'uí. Ko e kotoa 'o e ngaahi fakalakalaka mā'olunga ko 'ení, ko e konga ia hono fakavavevave'i 'e he 'Eikí 'Ene ngāue 'i he ngaahi 'aho kimui ní.

'I he 1862 ne pehē ai 'e Palesiteni Pilikihami 'Iongi (1801–77): "Ko e ngaahi 'ilo kotoa pē 'i he saienisí mo e 'āti 'oku mo'oni pea 'aonga ki he fa'ahinga 'o e tangatá, ko

ha fakahā fakahangatonu ia mei he ‘Otuá, neongo ko e ki‘i tokosi‘i pē ‘oku nau fie fakahā iá. Kuo ‘omi ia ke teu‘i ai ‘a e halá ki he ikuna kāfakafa ‘a e mo‘oní, pea mo hono hahu‘i ‘o e māmaní mei he mālohi ‘o e angahalá mo Sētané.”²

Fakakaukau ange mu‘a ki ngaahi lea ne lea ‘aki ‘e Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985), i he 1974, i he‘ene fakamatala‘i ‘a e kaha‘u ‘o e ngāue fakafafeikaú:

“Oku ou tui ‘oku vēkeveke ‘a e ‘Eikí ke tuku ki homou nimá ha ngaahi ‘ilo fakatekinolosia fo‘ou ‘oku ‘ikai ha misi ki ai ‘a kitautolu ‘oku ‘ikai mataotaó. . . .

“I hono tuku mai ‘e he ‘Eikí ‘a e ngaahi mana ko ‘eni ‘o e founa fetu‘utakí, pea mo e ngaahi ngāue lahi ange mo mateaki ‘a ‘etau kau faifekaú mo kitautolu hono kotoa, mo e ni‘ihi kehe kotoa kuo ‘fekau‘i, kuo pau ke hoko mai ‘a e fekau fakalangi ‘a e ‘Otuá: ‘He ko e mo‘oní, ‘oku totonu ke ongo atu ‘a e ongoongo mei he potú ni ki māmani kotoa pē, pea ki he ngaahi potu mama‘o taha ‘o māmaní—‘oku totonu ke malanga ‘aki ‘a e ongoongoleleí ki he kakai filipé” (T&F 58:64).³

Pea na‘e ako‘i ‘e Palesiteni Kötöni B. Hingikeli (1910–2008) i he 1981: “Oku tau tui ‘i hono fakalahi ‘a e ngāue ‘a e ‘Eikí, te Ne ue‘i ‘a e kakaí ke fakatupulaki ‘a e ngaahi founa ‘e lava ai ke akonekina ‘a e kāngalotu ‘o e Siasí, ‘i ha feitu‘u pē ‘oku nau ‘i ai, ‘i ha founa pelepelengesi mo fakatāutaha ‘e he palōfita kuo filí.”⁴

Ko e ngaahi pōpoaki mo e ngaahi fakatātā ko ia ne fa‘a‘osi e ngaahi ‘aho, uike, mo e ngaahi māhina ke faka‘āú ‘oku malava pē ia ke a‘utaki ki he tapa kehekehe ‘o e māmaní ‘i ha lau sekoni. ‘Oku tau fakamālō ki ho‘o ‘Afió, ‘e ‘Otuá, ko e kau palōfita kuo nau ako‘i mo teuteu‘i kimautolu ki he taimi ‘oku mau mo‘ui aí—pea mo na‘ina‘i mai kiate kimautolu ke mau faka‘aonga‘i ‘a e ngaahi fakalakala fakatekinolosia ki hono poupou‘i atu ‘a e hokohoko ‘a e misiona ‘o e Siasi ‘o Sisū Kalaisí ‘o e Kau Mā‘oni‘oni i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní.⁵

‘Oku fakavave‘i ‘e he ‘Eikí ‘a ‘Ene ngāue, pea ‘oku ‘ikai hoko noa pē ‘a e ngaahi ‘ilo mo e ngaahi fakakaukau fo‘ou fakafetu‘utaki mālohi ko ia ‘oku hoko ‘i he kuonga ‘o e kakato ‘o e ngaahi kuongá. Ko ha me‘angāue fakamāmani lahi ‘a e ngaahi sēnolo mītia fakasōsialé okú ne langaki fakatāutaha mo lelei ha mo‘ui ‘o ha ni‘ihi fakafo‘ituitui tokolahi mo ha ngaahi fāmili. Pea ‘oku ou tui kuo hokosia e taimi kiate kitautolu ko e kau ākonga ‘a Kalaisí ke tau faka‘aonga‘i lelei ‘a e ngaahi me‘angāue fakalaumālie ko ‘ení ‘i hono founa totonú kae mahu‘inga ange ke fakamo‘oni ki he ‘Otuá ko e Tamai Ta‘engatá, ‘Ene palani ‘o e fiefiā Ma‘a

‘Ene fānaú, mo Hono ‘Alo ko Sisū Kalaisí, ko e Fakamo‘ui ‘o e māmaní; ke malanga ‘aki ‘a hono mo‘oni ‘o hono Fakafoki mai ‘o e ongoongoleleí ‘i he ngaahi ‘aho kimui ní; mo fakahoko ‘a e ngāue ‘a e ‘Eikí.

‘Oku totonu ke muimui ki ha ngaahi tefito‘i fakahino-hino ‘i he‘etau ngāue ‘aki ‘a e mītia fakasōsialé ki hono fakafea‘utaki ‘a e ngaahi pōpoaki ‘o e ongoongoleleí:

1. Faitotonu pea Tu‘u Ma‘u

‘Uluakí, ko e ākonga kitautolu pea ‘oku totonu ke fai-totonu ‘etau pōpoakí. ‘Oku hala, loi, mo anga kākā ha taha pe koloa ‘oku ‘ikai faitotonu. ‘Oku totonu ke mo‘oni, faitotonu, mo tonu ‘etau pōpoakí. “Oku ‘ikai totonu ke tau ‘afa‘i, fakalahi, pe fakangalingali ke tau hangē ko ha taha kehé, pe ko ha me‘a ‘oku ‘ikai ko hotau anga totonú. ‘Oku totonu ke falala‘anga pea ‘aonga ‘etau fakafōtungá. Pea ‘oku ‘ikai ko ha ngofua ia ki he ta‘efaitotonú ‘a ‘ete fakapuli ‘i he‘initanetí.

‘Oku fakamālohia ‘a e faitotonu fakafou ‘i he tu‘u ma‘ú. ‘E tali ngofua ange ho‘o vahevahe e ngaahi pōpoaki ‘o e ongoongoleleí ‘o kapau ‘oku ho‘ata mai ‘a e sīpinga faka-Kalaisí ‘i ho‘o ngaahi fakamatalá (posts).

Ko ha fa‘ifa‘itaki‘anga mālohi ‘a Sisitā Pooni L. ‘Osikāsoni, ‘o e mālohi ‘o e tu‘u ma‘u ‘i he mītia fakasōsialé. ‘I he taimi na‘e ui ai ko e Palesiteni Lahi ‘o e Kau Finemuí ‘i ‘Epeleli 2013, na‘e liunga ua ‘ene kau muimui ‘i he Pinterest ‘i ha pō pē ‘e taha. ‘Oku ‘omi ‘e he fakamatala kumu‘a ‘a Sisitā ‘Osikāsoni ha fakamo‘oni lahi fau ‘o ‘ene angatonú, ‘o ue‘i ai ha taha ‘o e kau fa‘u peesi (blogger) ke ne fehu‘i ‘o pehē, “E lava nai ho‘o peesi Pinterest ‘i he sivi ‘a Poini ‘Osikāsoni? . . . Ko hai nai ‘e fakatatau koe ki ai ‘e he kakaí kapau ko e me‘a pē ‘oku nau ‘ilo‘i ko e ngaahi me‘a ‘oku hā ‘i ho‘o peesi mītia fakasōsialé?”⁶

2. Fakamāma‘i mo Langaki Hake

Uá, ‘oku totonu ke tau feinga mo ‘etau pōpoakí ke fakamāma‘i mo langaki hake, kae ‘ikai ke fakafekiki, fakakikihi, fakahalaia‘i, pe tukuhifo.

Vahevahe ‘a e ongoongoleleí ‘aki ha ‘ofa mo e tokanga mo‘oni ki he ni‘ihi kehé. Loto-to‘a mo loto-lahi, kae ‘oua ‘e fakamālohi, ‘i hono poupou‘i mo taukapo‘i ‘etau tu‘i, pea faka‘ehi‘ehi mei he fakakikihi. ‘I he‘etau hoko ko e kau ākonga, ko ‘etau taumu‘á ke faka‘aonga‘i ‘e mītia fakasōsialé ko ha founa ia ki hono vahevahe ‘a e maama mo e mo‘oni ‘o e ongoongolelei ‘a Sisū Kalaisí kuo fakafoki maí ki ha māmani ‘oku fakautuutu ai ‘a e fakapo‘ulí mo e puputu‘ú.

'Oku fakavave'i 'e he 'Eikí
'a 'Ene ngāué, pea 'oku 'ikai
hoko noa pē 'a e ngaahi 'ilo
mo e ngaahi fakakaukau
fo'ou fakafetu'utaki mālohi
ko ia 'oku hoko 'i he kuonga
'o e kakato 'o e ngaahi
kuongá.

NGAAHI SÍPINGA 'O E NGAAHI NGĀUE 'I HE MĪTIA FAKASŌSIALÉ

Ko e ni'ihi 'eni 'o ha ngaahi sīpinga 'o e ngaahi pōpoaki 'o e ongoongo-leleí mo e ngaahi 'ata kuo fa'u 'e he Siasí pea mo hono kau mēmipá 'o fakaa'u ki he māmaní fakafou 'i he mitia fakasōsialé.

1. **Koe'uhi ko Ia.** Ko ha vitiō nounou ne fa'u 'e he Siasí ki hono fakalāngilangi'i 'a e 'uhinga mo'oni 'o e Toetu'u. Na'e laka hake 'i he tu'o nima milioná hono mama-ta'i 'i he ngaahi fonua mo e vahefonua 'e 191 lolotonga 'a e uike Toetu'u 'i he ta'u kuo 'osí. 'I hono faka'aonga'i 'o e hashtag #BecauseofHim (ko ha me'a 'oku faka'aonga'i ki hono 'ilo'i ha ngaahi pōpoaki mītia fakasōsiale 'oku fekau'aki), ne fakaa'u ai 'e he kāngalotú mo ha ni'ihi kehe 'a e konga lahi 'o 'enau ngaahi fakakaukaú mo e ngaahi 'ata fekau'aki mo e Fakamo'uí mo 'Ene Toetu'u 'i he ngaahi sēnolo fakasōsialé mo e feitu'u lahi, kau ai 'a e Facebook, Twitter, mo e Instagram. Sio ki ai 'i he lds.org/media-library/video/topics/easter.

2. **Natá ke Fakakaukau ke Lotu?** Ne tuku atu 'e he kāngalotú mo ha ni'ihi kehe ha ngaahi 'ata 'o kinautolu ne lahi hake he 300 'i he Instagram, Facebook, Twitter, mo e ngaahi sēnolo faksōsialé mo e ngaahi faka'ilonga na'a ne fakakakato 'a e kupu'i lea ko e "'Oku ou lotu 'i he taimi 'oku..." 'Ikai ko ia pē, ka ne faka'aonga'i 'e he kakai 'e lauiafe e hashtag #DidYouThinktoPray ke vahevahe 'enau ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e taimi mo e 'uhinga 'oku nau fetu'utaki ai mo 'enau Tamai Hēvaní. Na'e fakaiku 'a e fanga kī'i ngāue faingofua ko 'ení ki ha ngaahi fepōtalanoa'aki 'e 40,000 tupu fekau'aki mo e fie ma'u ke lotú. Vakai, mormonchannel.org/watch/collection/mormon-channel-videos/i-pray-when-didyouthinktopray.

3. **Tohi 'a Molomoná 365.** Ne 'i ai ha 'akauni Instagram ne fa'u 'e ha ongome'a mali mei 'Alesona, USA, 'a ia ne na fokotu'u (post) ha taimitēpile ki hono lau 'o e Tohi 'a Molomoná 'i he 'aho kotoa pē. 'Oku vahevahe 'a e taimitēpilé ki ha konga 'e 365—o fe'unga mālie pē ke lau kakato 'e hono kau muimui e Tohi 'a Molomoná 'i ha ta'u 'e taha. Kuo laka hake he kakai 'e toko 45,000 nai 'oku nau muimui 'i he 'akauni ko 'ení, pea ko honau tokolahí 'oku nau fevahevahe'aki 'enau ngaahi fakakaukaú mo 'enau ngaahi ongó 'i he'enau lau fakataha 'a e Tohi 'a Molomoná.

4. Ngaahi 'Akauni Mítia Fakasōsiale

'a e Kau Taki 'o e Siasí. Ne fokotu'u 'e he Siasí 'i he fa'ahita'u māfana 'o e ta'u kuo 'osí ha 'akauni Instagram faka'ofisiale. 'Oku filifili pē 'e he kau mēmipa 'o e Kau Palesitenisī

'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá honau ngaahi tā ke toki tuku atú. Ko e niihi 'o e kau Taki Mā'olungá kuo 'i ai he taimí ni ha'anau 'akauni Twitter. 'Oku 'i ai foki mo e peesi Facebook 'a e Kau Taki Mā'olungá kotoa 'a ia 'oku nau 'oatu ai 'a e ngaahi pōpoaki mahu'inga 'o e ongoongoleleí. Ma'u 'enau pēsí 'i he lds.org/media-library/social.

5. #LDSconf. Lolotonga hono fakamafola atu 'o e konifelenisi lahí, 'oku hā atu 'i he tuliki to'ohema ki lalo 'o e screen 'a e hashtag #LDSconf, na'e fa'u ia 'i 'Oktapa 2008 'e ha mēmipa faivelenga na'a

ne fekumi ki ha faingamālie ke muimui ai mo vahevahe 'i he twitter 'a e ngaahi me'a ne ma'u mei he konifelenisi –fuoloa pē ia pea toki kamata faka'aonga' i he Siasí. Ne lauiafe e kāngalotu ne nau kau 'i he fetalanoa-'aki hashtag #LDSconf fekau'aki mo e akonaki mei he kau palofita mo'ui mo e kau 'apostoló, pea 'oku fakafou ai hono fakamāma'i e kakai 'e lauimiliona 'i he māmaní 'aki e ngaahi pōpoaki 'o e konifelenisi lahí.

6. Fe'iiloaki mo e Kau Māmongá. Ko ha faiva ia ne fa'u 'e he Siasí ke tokoni'i 'a kinautolu 'oku 'ikai te nau kau ki he Siasí ke nau mahino lelei ange pe ko e kakai fefē kitautolu. 'Oku fakamatala e

faivá ni ki he ngaahi tefito'i ma'u hala fekau'aki mo 'etau tuí mo fakamamafa'i 'a e ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei hono mo'ui 'aki e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku lava ke mamata'i 'a e faivá ni 'i ha fo'i DVD, 'i he ngaahi senitā taki matatá, 'i he ngaahi sēnolo faiva 'Initanetí, pea 'i he ngaahi sēnolo mítia fakasōsialé. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'a'ahi ki he meetthemormons.com. Ko e faiva ko 'ení ko ha toe founa ia 'e taha 'e lava ai e kāngalotu 'o vahevahe 'enau tuí mo honau fāmilí mo e kaungāme'a 'i ha founa faingofua mo ola lelei.

'Oku ou na'ina'i kiate
kimoutolu ke lōmaki'i
'a māmani 'aki e ngaahi
pōpoaki 'oku fonu 'i he
mā'oni'oní mo e mo'oni—
ko e ngaahi pōpoaki 'oku
totonu, langaki mo'ui,
mo vīkiviki'i.

3. Faka'apa'apa'i 'a e Koloa 'a e Kakai

Tolú, 'oku totonu ke tau hanga mo 'etau pōpoakí 'o faka'apa'apa'i 'a e koloa 'a e kakai kehé mo e ngaahi kau-tahá. 'Oku 'uhinga 'eni 'oku 'ikai totonu ke ke fa'u ha'o fa'ahinga me'a 'o faka'aonga'i ha 'aati, hingoa, 'ū tā, fasi, vitiō, pe ha toe me'a kehe 'a ha taha kehe ta'e ma'u ha ngofua. Ko e ngaahi me'a 'i he Media Library 'i he LDS.org kuo 'osi faka'atā tuku kehe ka toki fakahaa'i, ke ngāue 'aki 'e he kāingalotú ta'e ma'u ha ngofua mei he Siasí. 'E lava ke ma'u ha fakamatala lahi ange kau ki hono faka'aonga'i 'o e mītiá 'a e Siasí 'i he social.lds.org.

'I he taimi 'okú ke vahevahe ai ha ngaahi pōpoakí 'i he 'initanetí, fakapapau'i 'oku mahino ki he nī'ihi kehé 'okú ke vahevahe pē ho'o ngaahi fakakaukau mo e ngaahi ongo fakatāutahá. Kātaki 'o 'oua na'a faka'aonga'i 'a e faka'ilonga (logo) 'o e Siasí pe 'ai ke pehē 'okú ke lea ma'a e pe faka-fofonga'i 'a e Siasí.

4. Fakapotopoto pea Tokanga

Faá, 'ai ke ke fakapotopoto mo tokanga ki hono malu'i koe pea mo kinautolu 'okú ke 'ofa aí. 'Oku totonu ke tau manatu'i 'oku 'ikai ngalo ha me'a 'i he 'Initanetí. 'Ilonga ha me'a 'oku tau fakafetu'utaki 'i he mītiā fakasōsialé 'e tu'u ia ai 'o ta'engata—'o tatau ai pē kapau 'e talaatu 'e he app pe polokalamá ha me'a kehe. Toki lea 'aki pē pe 'ohake ia kapau 'okú ke fie ma'u 'a e māmaní hono kotoa ke nau hū ki ho'o ngaahi pōpoakí pe taá he taimi kotoa.

'E malava e kāingalotu 'o e Siasí 'i he māmaní 'i he'enau muimui ki he ngaahi fakahinohino faingofua ko 'ení 'o fa'ufa'u mo vahevahe 'a e ngaahi pōpoaki 'o e ongoongo-leleí ke hoko ko ha maama ke "ulo atu mei he fakapo'ulf" (Molomona 8:16).

Ko ha Fakaafe Fakae-'Aposetolo

Ko ha kamata lelei hono fakahoko 'i he kuongá ni 'a hono fevahevahe 'aki 'o e pōpoaki 'o e ongoongoleí 'o fakafou 'i he ngaahi mītiā fakasōsialé—ka ko ha ki'i tulutā si'isi'i pē ia. 'Oku ou 'oatu he taimí ni 'a e fakaafe ke mou tokoni ke liliu 'a e tulutā ko iá ko ha lōmaki. Kamata he 'ahó ni, 'oku ou na'ina'i kiate kimoutolu ke fakafonu 'a māmaní 'aki e ngaahi pōpoaki 'oku fonu 'i he mā'oni'oní mo e mo'oní—ko e ngaahi pōpoaki 'oku mo'oni, langaki mo'ui, mo taau mo hono vikiviki'i—pea ke tafi'i 'a māmaní 'o hangē ko ha lōmaki (vakai ki he Mōsese 7:59–62).

'Oku ou lotua ke 'oua na'a tau kau pē 'i ha lōmaki fakofikā 'oku vave 'ene hu'a maí pea tuaiekemo 'ene mātuku

atú. 'Oku 'ikai ke u fokotu'u atu ha polokalama ke fai tu'o taha pē pea tau hiki fakavave atu ki he ngafa hono hokó 'i he'etau lisi lōloa 'o e ngaahi me'a ke fai he ongoongoleí. 'Oku 'ikai fie ma'u ke tau hoko ko ha kau taukei pe matao-tao fakamītia. Pea 'oku 'ikai fie ma'u ke tau faka'aonga'i ha fu'u taimi lahi ki hono fa'u pea mo hono fakamafola 'o e ngaahi pōpoakí.

Fakakaukau angé ki he ola 'e lava ke tau ma'u 'i he tokoni 'a e lau kilu mo laui miliona 'o e kāingalotu 'o e Siasi 'o e 'Eikí kuo fakafoki maí 'i ha fanga ki'i founiga iiki ki hono fakalahi ki he lōmakí. Fakatauange ke hanga 'e he'etau fanga ki'i ngāue fakafo'iituitui 'o fakatupu ha 'uha tu'u pau 'o e mā'oni'oní mo e mo'oní 'o ne fakatupulaki māmālie pē ha ngaahi vai mo ha ngaahi vaitafe—pea fai ange pē 'o hoko ko ha lōmaki ke ne tafi'i 'a e māmaní. "Ko ia, 'oua na'a mo fiu 'i he faileleí, he 'okú mo 'ai 'a e tu'unga 'o ha ngāue lahi. Pea 'oku tupu mei he ngaahi me'a ikí 'a e ngaahi fu'u me'a lalahí" (T&F 64:33).

Kuo faitāpuekina pea 'oku tapuekina kitautolu 'i ha ngaahi founiga lahi; pea ko ia 'oku foaki ki ai 'a e me'a lahi 'oku 'eke'i meiate ia 'a e me'a lahi. 'Oku ou lotua ke mou lava 'o ma'u ha mahino kakato ange ki he mahu'inga faka-laumālie mo e tāpuaki 'o e mo'ui 'i he kuonga 'o e kakato 'o e ngaahi kuongá, ke mou lava 'o ma'u ha mata ke sio fakatou'osi ki he ngaahi faingamālie mo e tauhele 'o e ngaahi tekinolosia faka'oso'ofa 'oku lava ke tau ma'u 'i he 'ahó ní, ke mou lava 'o fakatupulaki ho'omou 'ilo ki hono faka'aonga'i totonu e ngaahi me'angāue fakalangi ko 'ení, pea ke mou ma'u ha ue'i mo e tataki fakalaumālie fekau'aki mo ho fatongia 'i hono tokoni'i ke tafi'i 'a māmaní 'o hangē ha lōmaki 'aki e mo'oní mo e angatonú. 'I ho'omou vilitaki atu ki mu'a 'i he ngāue mā'oni'oní ni, 'oku ou palōmesi atu 'e faitāpuekina kimoutolu 'i he mo'ui fakamatelé 'i he ngaahi founiga fakafo'iituitui, pau, mo fie ma'u 'a ia te ne teuteu'i kimoutolu ki he ta'engatá. ■

Mei ha lea na'e fai 'i he 'aho 19 'o Aokosi 2014, lolotonga e Uike Ako 'a e 'Univēsiti 'Univēsiti Pilikihami Tongi.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Siosefa Sāmita* (2007), 212–13.
2. *Discourses of Brigham Young*, sel. John A. Widtsoe (1954), 18–19.
3. Spencer W. Kimball, "When the World Will Be Converted," *Ensign*, Oct. 1974, 10–11.
4. Gordon B. Hinckley, "Faith: The Essence of True Religion," *Ensign*, Nov. 1981, 5.
5. Vakai, "Fakamālō ki he 'Otua," *Ngaahi Himi*, fika 10.
6. "E Lava Nai Ho'o Peesi Pinterest 'i he Sivi 'a Poini 'Osikāsoni?" latterdaysaintwoman.com.

“Na‘e mali ‘eku ongomātu‘á ‘i he temipalé, ka ko ‘eni kuó na vetemali. ‘Oku ou ‘ita he kuó na veuki homau fāmilí. ‘E founa fēfē ha‘aku fakamolemole‘i kinua?”

Oku fakamamahi mo faingata‘a ‘a e vetemalí ki he mēmipa kotoa ‘o e famili. ‘Oku angamaheni ‘a e ngaahi ongo‘i ‘itá, molé mo e loto mamañi. Ka neongo ia, ‘oku hanga ‘e he fakakaukau ki he ngaahi ongo fakamamahi ‘o ta‘ofi koe mei he nongá mo e fakamo‘uí. Lotu ki he Tamai Hēvaní ke tokoni‘i koe ke teke‘i ‘a e ngaahi ongo ta‘efakafiemālié pea ke mahino ho‘o mātu‘á. ‘Ilo‘i ‘oku mamahi foki mo kinua.

Manatu‘i ko Sisú Kalaisí—‘a ia na‘á Ne mamahi koe‘uhí ko ‘etau ngaahi mamahí mo ‘etau ngaahi angahala kotoa pē—na‘e loto fiemālié ke fakamolemole‘i kitautolu. ‘Oku totonus ke tau fakamolemole‘i ‘a e ni‘ihí kehé. (Vakai, talanoa fakatātā ‘o e tamaio‘eiki fakamo‘uá ‘i he Mātiu 18:23–35.) ‘E hounga‘ia ho‘o ongomātu‘á ‘i ho‘o ma‘u e me‘a-foaki ta‘e-siokita ‘o e fakamolemolé. ‘I ho‘o tukuange mo e toenga e kau mēmipa ho fāmilí e ‘itá mo e tukuaki‘i, ‘e fakamāloha kotoa ho fāmilí pea lava lelei ange ke fai ha liliu. Ko kinautolu ‘oku fa‘a fakamolemolé ‘oku nau “mahiki hake ki ha tu‘unga mā‘olunga ange ‘o e ngeiá mo e mo‘ui kakató” (James E. Faust, “Ko e Mālohi Faifakamo‘uí ‘o e Loto Fakamolemolé”, *Liahona*, Mē 2007, 68).

‘Oku mahu‘inga ‘i he taimi faingata‘a ko ‘ení ke langa hake ho ngaahi vā fetu‘utaki fakafāmilí, kae tautaufitio mo ho‘o mātu‘á. ‘E lava ke ke fakafalala mo mata‘ikoloa‘aki ‘a e vā fetu‘utaki ko iá ‘i he ngaahi ta‘u ka hoko maí. ‘Oua na‘a tuku ke hanga ‘e he ongo‘i ‘itá ‘o ta‘ofi hono fakatupulaki ‘a e ngaahi vā fetu‘utaki mahu‘inga ko ‘ení.

Tui ki he palani ‘a e Tamai Hēvaní ma‘au mo ho fāmilí. Tui ko e “ngaahi me‘á ni kotoa pē . . . ‘e hoko ia ‘o ‘aonga kiate koe” (T&F 122:7). Tui te Ne kei tākiekina mo faitāpuekina ho‘o mo‘uí. Tui te ke lava ‘o ma‘u ha nofomali faka‘ofa‘ofa ‘i ha ‘aho pea ‘e tokoni e ‘Otuá ki ho fāmilí ‘i he mo‘uí ni pea ‘i he nofo ta‘engatá.

Ko e fakamolemolé ko ha founa pea ‘oku fie ma‘u ki ai ha taimi lahi. Fa‘a kātaki ‘i ho‘o feinga ke ‘ofa‘i, fakamolemole‘i, mo mahino ho‘o ongo mātu‘á. Hanganaki atu ki he melino mo e fiefia ‘oku ma‘u mei he fa‘a fakamolemolé.

Lotu ke Mahino

‘I he taimi na‘e vetemali ai ‘eku ongomātu‘á, na‘e faingata‘a kiate au mo hoku ngaahi tokouá mo e tuofāfiné. Na‘e ‘osi ha ngaahi ta‘u lahi peá u toki fakamolemole‘i ‘a ‘eku tamaí. Ne pau ke u ako e folofolá mo lotu ‘aki hoku lotó kotoa. Ne u talanoa foki ki ha tokotaha faifale‘i. Na‘á ku lotu leva ke mahino ‘eku tamaí. Na‘e faka‘ā hoku matá, pea ne u mahino ia, pea na‘e tokoni ia ke fakafiemālié‘i au. Ne u lava ke fakamolemole‘i, peá ne fakatau‘atāina‘i au mei he ngaahi seini kuó ne puketu‘u fuoloa aú. ‘Oku ou ‘ilo ‘oku mo‘oni ‘a e Fakalelei ‘a e Fakamo‘uí. ‘Oku ‘ofa ‘a e ‘Eikí ‘iate kitautolu pea he ‘ikai ke Ne teitei tuku ke tau ta‘efiemālié.

Ikai fakahā e hingoá

Falala ki he Tamai
Hēvaní pea
Fakamolemole‘i

Ne u fou mai he tū-kunga tatau ko ‘ení, pea ‘oku ou ‘ilo ko ha me‘a faingata‘a ia. ‘Oku mahu‘inga ke ‘ilo neongo ‘oku ‘ikai ke kei fe‘ofa‘aki ho‘o ongomātu‘á, ‘okú na kei ‘ofa‘iate koe he ko ‘ena fānau koe. Falala foki ki he Tamai Hēvaní. Kuó Ne fekau mai ke tau fakamolemole‘i ‘a e tokotaha kotoa pē. ‘Okú ne ‘afio‘i koe pea ‘oku ‘i ai Ha‘ane palani ma‘au. Kapau ‘e hokohoko atu ‘etau mo‘ui tāú, ‘oku ou ‘ilo ‘e lava ke tau ma‘u ‘a e tala‘ofa ‘o e ma‘u ha fāmili ta‘engatá, neongo ‘e ‘i ai ha ki‘i fetō‘aki ‘i hotau fāmili ‘i he māmaní.

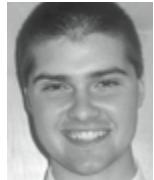
Esili M., ta‘u 17, Tekisisi, USA

Fakahaa'i Ho'o 'Ofá

Fakakaukau ki he lahi ho'o 'ofa 'i ho'o ongomātu'á. Manatu'í 'a e fiefia kotoa pē ne ke a'usia mo kinaua kumu'a pea toki hoko e me'a ni. Talanoa mo kinaua 'o kau ki he ngaahi taimi ko iá pea palani ha ngaahi 'ekitivití fakafo'iutuiti mo ho'o fa'eé mo e tamaí. Va'inga mo kinaua pea fakahaa'i ho'o 'ofa kiate kinauá.

Sielo J., ta'u 15, 'Aitahō, USA

Feinga ke Mahino

Fokotu'u koe 'i hona tu'ungá. 'E 'ikai fainogofua ke fakamole-mole'i kinaua kapau he 'ikai ke ke feinga ke mahino hona tükungá. Falala 'oku 'i ai ha palani 'a e 'Otuá ma'au mo ho fāmilí pea 'oku tau ma'u ha ngaahi 'ahi-'ahi 'i he mo'uí ni koe'uhí ke tau lava 'o ako mo fakalakalaka ai. Ko e taimi 'e n'ihi he 'ikai ke tau lava 'o mapule'i hotau ngaahi tükungá, ka te tau lava 'o mapule'i 'etau tō'onga fakakaukaú. Neongo 'e faingata'a, feinga ke fekumi ma'u pē ki he lelei 'i ho'o ongomātu'á mo fakakaukau ki ha founiga 'e lava ke ke tokoni ai.

Eletā Keiteni, ta'u 20, Misiona 'Āsenitina Kōtopá

Ma'u ha Tokoni mei he Ni'ihi Kehé

Ne u lava 'o matatali e vetemali 'eku ongomātu'á mo fakamole-mole'i kinaua 'i he tokoni 'a e kakai ne mau feohí. Ne tokoni'i au 'e hoku kaungāme'a, kau takí, ngaahi tokoua mo e tuonga'ané, mo e kau mēmipa 'o e fāmilí 'i he me'a kotoa pē. Na'á ku lava 'o hoko atu 'eku

mo'uí tupu mei he tokoni 'a e toko-taha kotoa pē.

Siina C., ta'u 18, Niu Mekisikou, USA

Tukuange 'a e Loto 'Itá
 'Oku fakatu'utāmaki 'a e loto 'itá pea fepaki mo e ngaahi akonaki 'a e Siasí. Lotu ki he Tamai Hēvaní, 'aukai, pea lau e folofolá ke kumi ha ngaahi tali. Kapau te ke pīkitai ki he loto 'itá, 'okú ke faka'atā 'a Sētane ke hū atu mo faka'auha ho fāmilí koe'uhí he 'okú ne 'ilo'i 'a e mahu'inga 'o e fāmilí 'i he palani 'a 'etau Tamai Hēvaní.
Kālo P., ta'u 14, Honitulasi

Fekumi ki he Laumālie Mā'oni'oni
 'Uluakí, 'oku 'ikai ha taha 'iate kitau-tolu 'oku haohaoa, tuku kehe pē 'a hotau 'Eiki ko Sīsū Kalaisí. Te u feinga ke vakai ki he tükunga ko 'ení mei he tafa'aki ho'o ongomātu'á. Fili ha taimi lelei pea 'alu 'o talanoa mo kinaua. 'Oua te ke fakaanga'i ho'o ongomātu'á he me'a ne na faí. Uá, 'oku tokolahie e

'OKU FAKAMOLE-MOLÉ

"I he ngaahi fāmili lahi, 'oku 'i ai e loto mamahí mo e ta'e-fie-fakamolemolé. 'Oku 'ikai mahu'inga pe ko e hā e palopalemá. 'Oku 'ikai lava pe totonu ke tuku ke fakalavea'i. 'Oku hanga 'e he tukuaki'i 'o kei fakaava e ngaahi matakafó. Ko e fa'a fakamolemolé pē okú ne fakamo'u í."

*Palesiteni Thomas S. Monson, "Hidden Wedges," *Liahona*, July 2002, 20-21*

kakai 'oku nau 'ita lolotonga e ngaahi taimi faingata'a pehení, ko ia feinga ke ke ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni. Fai ho'o ako folofola fakatāutahá mo e lotu faka'ahó.

Esilī P., ta'u 15, Tutā, USA

FEHU'I KA HOKO MAÍ

"'Oku 'i ai haku kau-ngāme'a 'okú ne ongo'i hangē 'oku 'ikai hano toe kaungāme'a 'i he Siasí tuku kehe pē au. Ko e hā te u lava 'o fai ke tokoni kiate ia?"

'Omai ho'o talí, pea kapau 'e fie ma'u, mo ha la'i tā 'ata lelei kumu'a he 'aho 1 'o Septema 2015 ki he liahona.lds.org, 'imeili ki he liahona@ldschurch.org, pe meili (vakai ki he tu'asila 'i he peesi 3).

Kuo pau ke fakakau mai 'i ho'o 'imeilí pe tohí 'a e ngaahi fakamatala ko 'ení mo e fakangofoúá: (1) hingoa kakató, (2) 'aho fa'ele'i, (3) uōtí pe koló, (4) siteikí pe vahefonuá, (5) ho'o tohi fakangofoúá, mo e fakamo'oni hingoa 'a ho'o matú'á kapau 'okú ke si'i hifo 'i he ta'u 18, ('e tali pē 'a e 'imeilí) kae pulusi ho'o talí mo e taá.

'E lava ke 'ētitā'i 'a e ngaahi talí koe'uhí ke lōloa fe'unga pe mahino.

NGAAHI LÉSONI
‘O E SĀPATÉ
Tefito ‘o e Māhina Ni:
Nofomalí mo
e Fāmilí

FAKA‘UTO‘UTA‘ANGA

ki ha Fāmili Fiefiá

Ko e founiga ‘eni ‘e hiva te ke lava ai ‘o fakamālohia ho fāmilí.

Fai ‘e Mindy Anne Leavitt

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

He ngaahi tokāteline mahu‘inga ‘i he ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí, ‘oku mātu‘aki mahu‘inga ‘a e fāmilí ‘i he lisí. Ko kimoutolu kau finemuí ‘oku mou lau ma‘u pē ho‘omou tukupá ke “fakamālohia ‘a e ‘apí mo e fāmilí,”¹ ‘oku fakaafe‘i kimoutolu ‘a e kau talavoú ke “ai ha lisi ‘o ha ngaahi founiga ‘e lava ai ke ke tokoni ki hono langa ‘o ha ‘api fiefiá,”² pea ‘oku fakamanatu ki he kau talavoú mo e kau finemuí: “e tāpuekina ho fāmilí ‘e hoko ‘i ho‘o fai ho fatongiá ke fakamālohia ia.”³

Ko ia ko e hā e founiga lelei taha ke fakamālohia ‘aki ho fāmilí mo tokoni ke fa‘u ha ‘api fiefiá? ‘Oku ‘i he “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmaní” ‘a e talí! ‘Oku fakamatala‘i ‘e he fakamatala mahu‘inga ko ‘ení ‘a e ‘uhinga ‘oku mahu‘inga ai ‘a e fāmilí ‘i he palani ‘a e Tamai Hēvaní mo e me‘a pau ke tau fai ke fakamālohia ai hotau ngaahi vā fetu‘utaki fakafāmilí. ‘Okú ne fakamatala‘i foki

‘a e founiga te tau lava ai ‘o fiefiā ange ‘i hotau fāmilí. ‘Oku ‘ikai ha founiga fakapulipuli—ko e ngaahi tefito‘i mo‘oni pē ‘o e ongoongolelei kuo tau toutou ako‘í: “Ko e fiefiā ko ia ‘i he mo‘ui fakafāmilí ‘oku meimeī ke toki a‘usia pē ia ‘i he taimi kuo langa ai ‘a e fāmilí ‘i he ngaahi akonaki ‘a e ‘Eiki ki Sisū Kalaisí. ‘Oku fa‘u mo pukepuke ‘a e nofomalí mo e ngaahi fāmilí ‘oku fiefiá ‘i he ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘o e tuí, lotú, fakatomalá, fa‘a fakamolemolé, faka‘apa‘apá, ‘ofá, manava‘ofá, ngāué, pea mo e ngaahi ‘ekitiviti ‘oku fakatupulakí.”⁴

Ko ‘ena kuó ke ma‘u ia—ko e founiga faingofua ki hono fa‘u ‘o ha fāmilí fiefiā pea toe lelei ange ai ho ngaahi vā fetu‘utaki fakafāmilí ta‘engatá. Ka ‘oku ‘ikai ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke ke ngāué‘i mo feinga. Ka ko e ngāué kotoa pē ‘okú ke fai ke fakamālohia ho fāmilí, te ne ngaohi koe—mo kinautolu—ke fiefiā ange.

Ko 'eni ha ngaahi fakakaukau ki he anga
'o e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'o ka fakahoko.

TUÍ

- Kau 'i he ako folofola fakafāmili mo fakatāutahá mo e efiafi fakafāmili 'i 'apí.
- Fokotu'u ha taumu'a mo ho fāmilí ke tauhi lelei ange ha fekau, 'o hangē ko e fono 'o e 'aukaí pe ko e fono 'o e vahehongofulú.
- Fa'u ha palani ke fanongo ki he konifelenisi lahi hono hokó pe ako fakafāmili 'a e konifelenisi lahi ne toki 'osí.

LOTÚ

- Kau 'i he lotu fakafāmili
- 'I ho'o ngaahi lotu fakatāutahá, lotua e mēmipa pau takitaha 'o e fāmilí, 'aki honau hingoá. Fakakaukau ki he'enau ngaahi fie ma'u 'i ho'o lotua 'a kinautolú.

FAKATOMALÁ

- Kole fakamolemole; fa'a lea 'aki ia.
Peá ke loto 'aki.
- Ako fakataha ki hono mahu'inga 'o e Fakalelei 'a Kalaisí mo e sākalamēnítí mo mo hona fatonga 'i he founiga 'o e fakatomalá.

FAKAMOLEMOLÉ

- Loto-fakatōkilalo mo fakatokanga'i ko e tokataha kotoa pē, na'a mo e mātu'á, 'oku 'i ai pē 'enau ngaahi fehālaaki.
- Manatu'i e ngaahi me'a 'okú ke 'ofa ai 'iate kinautolu kuo nau fakamamahi'i pe fakalotomamahi'i koé.
- Lotua ha tokoni 'i hono fakamolemole'i e ni'ihi kehé.

NGAAHI A'USIA 'A E TO'U TUPÚ

Ne mau 'eke ki ha ni'ihi 'o e to'u tupu pe 'oku nau faka'aonga'i fēfē 'a e ngaahi tefito'i mo'oni ko 'ení 'i honau fāmilí. Ko e me'a eni ne nau talamai ne nau a'usiá:

TUÍ

Na'a ku fili ke u fokotu'utu'u 'emau efiafi fakafāmili 'e ua hono hokó, 'o fakatefito 'i he tuí. Ne u kamata 'aki hono teuteu 'a e lēsoní mo feinga ke ako e ngaahi kī 'o e ngaahi hiva te mau hivá 'i he kītaá.

Ko e lēsoni 'uluakí ne fekau'aki mo e tuí. Na'a ku 'eke pe ko e hā 'e lava ke mau fai ko ha fāmili ke fakatupulaki 'emau tuí. Na'a nau tali mai, "Ko e lotu, aka folofola, 'aukai, 'alu ki he lotú," mo e ngaahi me'a pehē. Ne mau tui tatau 'oku lahi e ngaahi me'a te lava ai 'o fakatupulaki 'ete tuí, ka ko e me'a mahu'inga tahá ko hono fakahoko kinautolu. 'Oku mahu'inga ke ke ngāue kae lava ke fakamāloha ho'o tuí.

Ko e lēsoni hono uá ko e ngaahi me'afoaki fakalaumālié. Na'a mau talanoa kau ki he fekau'aki 'a e tuí mo e ngaahi me'afoaki fakalaumālié.

Ne faka'ofo'ofa 'aupito 'emau efiafi fakafāmili ne fakatefito 'i he tuí. Ne mau fakalelei'i ha ngaahi me'a 'i homau fāmilí; ne mau fiefia mo feinga ke 'oua na'a mau feinga pē ke fai mo 'osi. Na'a mau ongo'i fakataha e Laumālié ko ha fāmili.

Lisa S., ta'u 16, Losikilite, Tenima'ake

LOTÚ

Ne u fakakaukau ke u ngāue'i 'eku tuí 'aki ha'aku lotu 'o kole ha tokoni mo ha fakahinohino mei he 'Otuá. Na'e 'ikai ke u fakatokanga'i 'a e ola 'o 'eku ngaahi lotú 'i he kamata'angá, ka 'i he hili ha ngaahi 'aho si'i ne u 'ilo ne mau ma'u ha melino lahi ange 'i 'api.

Ka na'e 'ahi'ahi'i 'eku tuí. Na'e lavea hoku ki'i tuonga'ané sii'si'i pea na'e pau ke fai hano tafa fakavavevave, ne lavea lahi foki mo e taha hoku kaungāme'a, pea na'e mamahi e monga 'eku fa'eé mo mofi lahi 'aupito. Na'e tafi'i 'e he ngaahi tūkunga ta'emanonga ko 'ení 'a e ongo'i nonga ne 'iate aú. Na'a ku loto mamahi 'aupito ka ne hokohoko atu pē 'eku lotú. Ne u fakakaukau ai ki he fo'i maau ne sa'iia taha ai 'a 'eku kuifefiné, 'a ia 'oku pehē 'oku 'afio'i lelei ange 'e he 'Otuá 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'iate kitautolu

pea 'oku totonu ke tau falala kiate Ia. Ko ia na'á ku kamata faka'aonga'i 'eku tuí mo fai e me'a kotoa pē te u lavá. Ne 'ikai fuoloa mei ai kuo 'atā hoku tuonga'ané mei fale-mahaki. Ne 'ikai lahi e lavea hoku kaungāme'a 'o hangē ko 'ene fuofua 'así. Na'e fakaakeake mai 'eku fa'eé.

'I he taimí ni, 'i he'eku lotua e ní'ihi kehé, 'oku ou lotu mo e taumu'a mo e tui lahi ange 'i ha toe taimi kimu'á. 'Oku totonu ke tau tui ki he 'Otuá, tautaufitó ki he taimi 'oku faingata'a ai ke tui kiate Ia mo 'ene ngaahi palaní, pea "oua 'e láunga he 'okú Ne 'afio'i 'a e lelei tahá.

Seilomi K., ta'u 18, Kalasi, 'Ositilia

FAKATOMALÁ

Kuó u 'ilo'i 'a e lahi e ola 'o e fakatomalá 'i he me'a kotoa pē. Hangē ko 'ení, ne 'i ai ha ngaahi māhina lahi ne u fai ai ha ngaahi angahala pea 'ikai te u fakatomala'i kinautolu, pea ne faingata'a kiate au ke motuhi e siakale ko 'ení. Kae hili 'eku talanoa mo e písopé mo e kaungāme'a ofi kehe, na'á ku lava 'o faka'aonga'i e founiga 'o e fakatomalá mo ongo'i fiefia mo toe ofi ange ki he 'Otuá. I he lotu mālohi mo tuku ha taimi lahi ki hono lau 'eku folofolá, ne u 'ilo'i ne pau ke liliu 'a e anga 'eku mo'uí 'i ha ngaahi tafa'aki lahi. 'Oku ou 'ilo he taimí ni 'a e lahi 'eku tupulakí koe'uhí ko e me'a ni. Ne u lava 'i he a'usia ko 'ení ke toe vāofi ange mo 'eku fa'eé kae tautaufitó ki he'eku tamaí.

Neongo 'oku ou kei ma'u pē e ngaahi 'ahi'ahi mo kei fai angahala, 'oku ou lava 'o faka'aonga'i 'a e Fakalelei 'a e Fakamo'uí ke fakatomala pea toe vakai'i 'a 'eku faka-feangai 'i he 'aho kotoa pē mo feinga ma'u pē ke laka ki

mu'a. Te u hounga'ia 'o ta'engata koe'uhí ko e Fakalelei 'i he'eku mo'uí.

Pili P., ta'u 17, Ipusuisi, Ingilani

NGĀUÉ

Koe'uhí 'oku ou pehē ko ha fa'ahinga ngāue 'a e hisitōlia fakafāmilí, ne u fakakaukau ke 'ai há'aku tohi hisitōlia fakafāmili pē 'a'aku. Ko ia ne u fakatahataha'i ha ngaahi tā 'o e kau mēmipa hoku fāmilí. Ne u fai ia koe'uhí ke lava 'eku fānaú mo hoku makapuna uá 'o sio ki he ngaahi fofonga 'o 'enau ngaahi kuí. Lolotonga 'eku fai iá, na'á ku ongo'i ha nonga mo'oni he na'á ku 'ilo'i na'e 'ikai ke u fai ia ma'aku pē, ka ne u fai foki ia ma'a e to'u tangata ka hoko maí.

Kolōlia S., ta'u 18, Siohanesipeeki, 'Afilika Tonga

Na'e fa'u 'e he to'u tupu 'i Saute 'Afiliká ha vitiō fekau'aki mo e founiga 'enau faka'aonga'i e tefito'i mo'oni 'o e ngāue 'i honau fāmilí. Ke sio he'enau vitioó, vakai ki he fakamatatala ko 'ení 'i he liahona.lds.org.

NGAAHI 'EKITIVITÍ FAKATUPULAKÍ

Na'e faingata'a 'eku fuofua feinga ke fakahoko ha ngaahi 'ekitivití fakafiefia mo hoku ngaahi tokouá mo e tuonga'ané. Ka na'e hoko ko ha liliu'anga kiate au ha 'a'ahi ki he 'Otu Mo'unga Pulū Lisí (Blue Ridge). Na'e fakalanulanu 'a e ngaahi laú, pea na'e fakafiefia 'a e pa'aké, ka na'e to'o atu mo maumau'i 'e he ngaahi lea ta'efe'ungá, tō'onga siokitá, mo e fakamatatalilí 'a e fo'i ongo ko iá. Kimu'a pea mau mavahé, ne u kaka hake mo hoku tokouá ki ha kii fo'i tafungofunga 'o tangutu

FAKA'APA'APÁ

- Talangofua ki ho'omou mātu'a.
- 'Oua na'a ke lea kovi pe ta'e'ofa ki ha taha 'i ho fāmilí.
- Fekumi ki he ngaahi 'ulungaanga lelei 'okú ke sio 'i he mēmipa takitaha 'o e fāmilí. Vahevahe mo kinautolu 'a e me'a 'okú ke sai'ia ai 'iate kinautolú.

'OFÁ

- Lotu ke ma'u ha 'ofa faka-Kalaisi—'a e 'ofa 'a e Fakamo'u—ki he kau mēmipa ho fāmilí.
- Kumi ha ngaahi founa ke tokoni'i ai ho fāmilí.
- Fai ha fanga ki'i tohi fakalotolahi mo e 'ofa. Fūfuu'i kinautolu 'i he ngaahi puha ma'u me'a-tokoni ho'ataá, kato pa'angá, pe uāletí ke ma'u 'e he kau mēmipa ho fāmilí kimui ange.

MANAVA'OPA

- Poupu'i e kau mēmipa 'o e fāmilí ke vahevahé 'enau ngaahi ongó pea feinga ke nau femahino'aki.
- Fefakafiemālie'aki 'i he'enau foua e ngaahi taimi faingata'a pea feinga ke fefua'aki ho'omou ngaahi kavengá (vakai ki he Mōsaia 18:8-9).

NGĀUÉ

- Lotofiemālie ke teuteu'i ha me'atokoni ma'a e fāmilí.
- Tokoni 'i he ngaahi ngāue 'i 'apí, hangē ko e kosi e musié, huo e ngoué, pe fakama'a 'o e ngaahi matapā sio'atá.
- Tokoni'i e ngāue fakaako mei 'api ho ngaahi tokouá pe tuofefiné.

NGAAHI 'EKITIVITÍ FAKATUPULAKÍ

- Tokoni 'i hono palani ha 'eve'eva fakafāmili, mā-lōlō 'eve'eva, pe ngaahi 'ekitivití 'e fiefia fakataha ai ho fāmilí 'i hono fai.
- Fakasi'iisi'i ange hono ngāue 'aki e ngaahi me'a faka'ilekitulōniká. Tāmate'i e TV mo e ngaahi me'a faka'ilekitulōnika kehé lolotonga ho'o feohi mo ho fāmilí.

fakalongolongo pē 'o fakafanongo ki natula. Ko e fuofua taimi ia 'i ha taimi fuoloa kuó ma tangutu ai 'o 'ikai kē, 'o ale'a'i fakalongolongo 'a e ngaahi 'aho ka hoko maí pea mo e ngaahi faingata'a 'oku mau lolotonga fekuki mo ía. Na'e 'i ai 'a e Laumālié, 'o ne 'omi 'a e nonga ne ngalo 'iate aú.

Ne kamata ke u feinga leva ke talanoa ki hoku ngaahi tokouá mo e tuonga'ané, 'eke ange fekau'aki mo honau 'ahó, fā'ofua kiate kinautolu—kehe pē ke u kau 'i he'enau mo'u. Na'a ku tokoni'i ki hoku ki'i tuonga'ane faingatá'ia fakae'atamaí si'isi'i tahá, 'i he'ene ngāue fakaako mei 'apí. Ne u tokoni ki hoku ki'i tokoua si'isi'i tahá ke ngaohi 'ene fanga ki'i kaati ako kalamá mo fa'u ha ngaahi fo'i lea ongo tatau faingofua ke ne ako ma'uloto e tu'unga fakakalamá. 'I he'ene siví hono hokó na'a ne fakalaka 'aki e fo'i poini 'e 20 pea ma'u ai 'ene maaka mā'olunga taha 'i he siví. Na'e kehe mo fakafiefa ange 'a e ongo ne u ma'u he mōmeniti ko ía 'i he me'a ne u 'amanaki ki aí.

'Oku fa'a faingata'a 'ete kau ki ha fāmili, ka 'i he taimi peheeé 'oku fe'unga ē ia. 'Oku tākiekina 'e he fanga ki'i mōmeniti iiki peheeé ki ha ngaahi taimi 'o e fiefia, va'inga, mo e kakata; pea kuó u ongo'i ha uouangataha fo'ou 'i hoku fāmilí. ■

Emeli C., ta'u 17, Kalolaina Tokelau, USA

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "Kaveinga 'o e Kau Finemuí," *Fakalakalaka Fakatāutaha 'a e Kau Finemuí* (ki'i tohi, 2009), 3.
2. *Fatongia ki he 'Otuá* (ki'i tohi, 2010), 80.
3. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* (ki'i tohi, 2011), 14.
4. "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanonganongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.

'OKU FAKAFIEFIA 'A E 'AHO SĀPATÉ

Ko ha founга 'e nima ke toe mahу'ingamālie ange ai ho ngaahi 'aho Sāpaté.

Ihe ngaahi faingata'a 'oku tau fekuki mo iá, 'oku 'i ai hono mahu'inga ma-kehe 'o hono faka'apa'apa'i 'o e Sāpaté he te ne tokoni'i kitautolu ke tau mālohi fakalaumālie. 'Oku vahevahe 'e he to'u tupu ko 'eni mei 'Iulope Hahake 'enau ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e founга 'oku fakamālohia ai kinautolu 'e he 'aho Sāpaté—mo e founга 'e lava ke fakamālohia mo koe foki.

TOE OFI ANGE KI HE 'EIKÍ

Ko e 'aho Sāpaté ko ha 'aho ia 'oku ou lava ke foaki kakato ai au ki he 'Eikí. 'Oku ou feinga ke 'oua te u maumau'i e taimí kae faka'aonga'i ia ke u hoko 'o lelei ange pea ke u toe ofi ange ai ki he Tamai Hēvaní. 'I he 'aho Sāpaté 'oku ou fiefia 'aupito ke tokoni ki he kāngalotu 'o e Siasí 'aki 'eku tangutu ofi kiate kinautolu ke fakahaa'i kiate kinautolu 'oku 'ikai te nau li'ekina. 'Oku 'omi 'e he tokoni ki he ni'ihi kehé 'a e fiefia kiate au.

Kiate au, ko e 'aho Sāpaté ko ha 'aho 'o e ako, fiefia, mo e nēkeneka 'i he'eku ako ke ngāue ma'á e 'Eikí. 'Oku ou tauhi e 'aho Sāpaté ki he mā'oni'oni taha te u ala lavá. 'Oku 'omi 'e he falala ki he Tamai Hēvaní 'i he me'a kotoa pē 'a e nēkeneka mo e fiefia 'i he māmaní pea 'i he langí mo Ia mo Hono 'Alo, ko Sisū Kalaisí.

Āvisi B., ta'u 18, Latvia

MA'U E SĀKALAMĒNITÍ

Ko e 'aho kotoa pē 'oku ou 'ama-naki atu ki ha 'aho te u lava ai 'o 'alu ki he lotú 'o ma'u 'a e sākalamēniti. 'Oku 'ikai ke u fa'a tatali ke tui hoku vala lotú, teuteu'i au, 'alu ki he lotú, pea toe fakafo'ou 'a 'eku ngaahi fuakava mo e 'Otuá.

'Oku ou fa'a 'ite'ita, he taimi 'e ni'ihi 'i he'eku fa'a 'ā hake he pongipongí. Ka 'i he taimi 'oku ou 'alu ai ki he lotú pea ma'u 'a e sākalamēniti, 'alu ki he'eku ngaahi fakatahá, mo ako e folofolá, 'oku ou ongo'i 'a e Laumālie Mā'oni'oní, pea 'okú ne langaki hake hoku laumālié. 'Oku mahu'inga ke ma'u 'a e sākalamēniti he uike kotoa pē, he kuo fakahā tonu mai 'e hotau Fakamo'uí 'a e me'a 'oku fie ma'u ke tau faí.

Taiana D., ta'u 14, Latvia

AKO E FOLOFOLÁ MO E NI'IHI KEHÉ

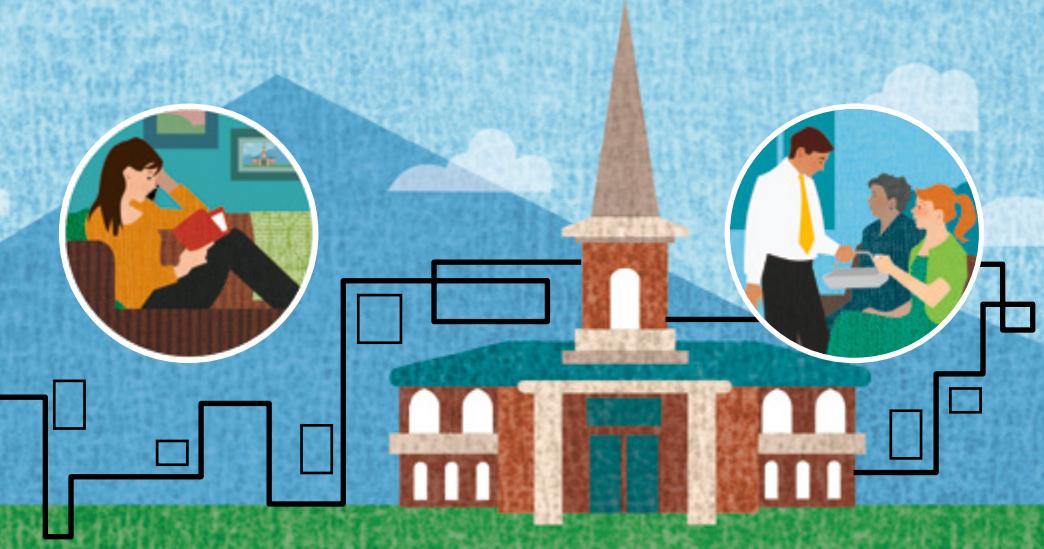
Oku hanga 'e he 'alu ki he lotú 'o e sākalamēniti 'o fakafonu kitautolu 'aki 'a e Laumālié 'i he uiké kotoa. 'Oku tau ma'u ha fakamatata lahi ange meí he folofolá, mo tokoni'i kitautolu 'e he ngaahi a'usia 'a 'etau kau faiakó ke mahino lelei ange 'a e folofolá. 'I he taimi 'oku tau aka fakataha ai e folofolá, 'oku tau lava 'o ma'u ha ngaahi fakakaukau fo'ou mo feako'aki.

Antonina B., ta'u 18, Vahefonua Fetulolo Lotolotó, Lūisia

TAUHI KE MA'A

"Pea ko e me'a ke tauhi ai koe ke ma'a ange mei māmaní, ke ke 'alu ki he fale 'o e lotú pea 'ohake ho'o ngaahi ouau toputapú 'i hoku 'aho tapú; "He ko e mo'oni ko e 'aho 'eni kuo tu'utu'uni kiate koe ke ke mālōlō ai mei ho'o ngaahi ngāue, pea fai ho'o ngaahi huú ki he Fungani Mā'olungá"

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59.9-10

FILI 'A E NGAahi 'EKITIVITÍ KE PAOTOLOAKI 'A E LAUMĀLIÉ

Na'e ongo ki hoku lotó 'a e kole 'a Sisū ke nofo mo le'o mo Iá (vakai, Mātiu 26:38) peá ne tākiekina au ki he 'ilo ko e 'aho Sāpaté ko ha 'aho ia te tau lava ai 'o ma'u 'a e sākalamēnití ko ha fakamanatu 'o 'Ene ngāue ma'atautolú.

Ko e lahi ange 'eku fakakaukau ki he me'a ni, ko e lahi ange ia 'eku fie 'ilo kiate Iá. 'Oku tokoni 'a e fa'ahinga vilitaki ko 'ení ke u fili ki he ngaahi me'a 'oku totonú 'i he 'aho 'oku tau-'atāina mei he ngaahi hoha'a kotoa pē 'o e māmaní: 'a e 'aho Sāpaté. 'Oku kau 'i he ngaahi me'a ni 'a hono lau mo ako e folofolá, tokoni ki hoku fāmilí, sio he ngaahi faiva langaki mo'uí, vahevahe 'o e ngaahi 'ilo fakalaumālié mo e kaungāme'a, mo e fa'a lotu. Ko e lahi ange 'a e tafoki hoku lotó kia Sisuú, ko e lahi ange ia 'eku 'ilo mo toe ofi ange kiate Iá. 'Oku 'ikai ke u 'ilo ha toe tāpuaki 'e faka'ofo'ofa ange ka ko 'eni.

Sisitā 'Alekisanitatovina C., ta'u 25,
Misiona Lūsia Novosipēki

LANGAKI HAKE KOE 'E HE LAUMĀLIÉ

Kiate au, ko e 'aho Sāpaté ko ha faingamālie ke ako lahi ange ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'Oku 'ikai ha toe veiveiu, 'oku ma'u 'e ha tokotaha 'oku ha'u mateuteu ki he lotú mo holi ke ma'u 'a e sākalamēnití mo feinga ke akó 'a e ngaahi tāpuakí pea mo langaki hake 'e he Laumālié, 'o 'ikai 'i he 'aho Sāpaté pē ka 'i he toenga 'o e uiké.

'Oku lahi ha ngaahi faingamālie 'i tu'a 'o mavahé meí he ngaahi holisi 'o e falelotú te tau lava ai 'o tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oníoní: feohi mo e fāmilí, tokoni'i e kau faifekaú, tokoni 'i he uōtí, mo hono lau e ngaahi tohi 'a e Siasí. Ko e 'aho Sāpaté ko ha taimi ia ke mahino 'a e ngaahi fono 'a e 'Otuá. 'I he taimi 'oku fakatokanga'i ai 'ení mo e fakafeta'i ki he 'Otuá ko e faingamālie ko 'ení, he 'ikai ke tau faingatā'ia 'i hono tauhi e 'aho Sāpaté ke mā'oníoní.

*'Eletā Valatimia 'Ālekitānitolovisi Z.,
ta'u 18, Misiona Lūsia Novosipēki*

KO HA 'AHO KE MĀLŌLŌ AI

"Na'e foaki mai 'e he 'Otuá 'a e 'aho makehé ni 'o 'ikai ki he fakafiefiá pe ngāue faka'aho ka ke mālōlō ai meí he ngāue, ko ha tokoni faka-tu'asino mo fakalaumālie."

*'Eletā Russell M. Nelson 'O e Kōlomu 'e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku Fakafiefia 'a e 'Aho Sāpaté",
Liahona, Mē 2015, 129.*

"Kapau te ke ta'ofi ho va'é 'i he 'aho tapú, pea 'oua na'a fai ki ho lotó 'i hoku 'aho mā'onioní; peá ke ui 'a e 'aho tapú ko e fakafiefia, ko e 'aho mā'onioní 'o [e 'Eiki], ko e ongoongolelei; pea faka'apa'apa ki ai, 'o ta'e fai ki ho ngaahi halá, 'o ta'e fai ki ho lotó, pea ta'e lea 'aki 'a e ngaahi lea 'aaú:

"Pea te ke toki fiefia koe 'i [he 'Eiki]."

'Isaia 58:13-14

TALITALI 'I HE TUÍ

Ne u tatali 'i ha ngaahi
ta'u ka na'e 'ikai siva
ai 'eku 'amanaki' e
kau 'eku ongomātu'a
ki he Siasi.

Fai 'e Mikaeli Duarte da Silva

Na'e fakafe'i loaki au ki he Siasí 'e hoku mehikitangá mo hono malí, ne na nofo ofi ki hoku 'apí. Na'a ku ta'u fitu pē he taimi ko iá, pea na'a ku sa'iia he 'alu ki he lotú ke feohi mo e fānau kehé. Na'e 'ikai siasi 'eku ongomātu'á, ka na'e 'ikai te na tokanga ki he'eku 'alu ki he lotú he Sāpate kotoa pē mo hoku mehikitangá mo hono malí. Na'e pehē 'e he'eku ongomātu'á 'oku lelei ange ke u kau ki ha siasi 'oku ako'i ai 'a Sisū Kalaisi 'i ha fakakina holo he ngaahi hala pule'angá.

Na'e fa'a ha'u e onto faifekaú ki homau 'apí ke ako'i kimautolu. Na'e sa'iia 'aupito 'eku ongomātu'á 'i he ngaahi lēsoní, ka na'e 'ikai te na loto ke tali 'a e ongoongoleleí. Na'a na pehē 'oku te'eki ke na mateuteu koe'uhí ko ha tukupá mamafa 'a e fou he vai 'o e papitaisó. Ne hokohoko atu pē 'a e ha'u 'a e kau faifekaú ki homau 'apí, ka na'a nau foki lotomamahi koe'uhí ko e tali ne 'orange 'e he'eku ongomātu'á. Ka neongo iá, na'a ku 'ilo'i, 'e 'i ai pē ha 'aho 'e taha te na papitaiso ai.

'I hoku ta'u valú, na'a ku mateuteu ai ke fai 'a e fuakava 'o e papitaisó. Na'e fehu'i mai 'e he'eku fa'eé pe ko e me'a ia 'oku ou fu'u fie ma'u. Na'a ne talamai ko e taimi pē te u papitaiso aí, he 'ikai ke u toe lava 'o liliu 'eku fakakaukaú, pea 'e liliu 'e he papitaisó 'eku mo'uí kotoa. Na'a ku talaange ko e papitaisó ko ha me'a ia ne u faka'ānaua ki aí, 'o talu mei he'eku fuofua 'alu ki he Palaimelí.

Hili hono papitaiso mo hilifakinima aú, ne hokohoko atu 'eku 'alu ki he lotú, ka na'e tātāitaha ke ha'u 'eku

ongomātu'á ki he'emau ngaahi 'ekitivití 'a e Palaimelí. Na'e fakamamahi ke u sio ki he toenga 'o e fānau mo 'enau mātu'á. Ka na'a ku faka'amu 'e 'i ai ha 'aho te na papitaiso ai pea mau sila 'i he temipalé, pea hoko 'o mo'oni 'a 'eku faka'ānaua lahi tahá.

'I he'eku kei ta'u hongofulu tupú, ne hokohoko atu hono ako'i 'e he kau faifekaú 'eku ongomātu'á, ka na'e 'ikai pē ke na loto ke papitaiso. Ka neongo iá, ne na fa'a ha'u pē ki he lotú, 'o ne 'omi ha ki'i 'amanaki lelei kiate au. Na'a ku kei faka'ānaua pē 'e kau 'eku ongomātu'á ki he Siasí, ka na'e kamata ke u fakakaukaú he 'ikai pē ke hoko ia 'i he mo'uí ni.

Ka 'i ha pongipongi Sāpate faka'ofa'ofa 'e taha 'i hoku ta'u 17, na'a ku 'alu ai mo 'eku fa'eé ki he lotú. 'I he'ema foki ki 'apí na'a ne talamai kiate au ha me'a 'oku ou kei lava pē 'o fanongo ki ai 'i he'eku fakakaukaú, pea 'i hoku lotó. Na'a ne pehē kuó ne fakakau ke papitaiso. Na'a ku 'ohovale! Hili ha tatali fuoloa, ne u fifili pe 'oku mo'oni nai 'eni. 'I Mē 2010, na'e fou ai 'eku fa'eé 'i he vai 'o e papitaisó. Ko ha 'aho fakafiefia ia.

Hili e papitaisó ne u sio ki he'eku tamaí 'o u pehē ange, "Ko koe tokotaha pē 'oku toe he taimí ní." Na'a ne tali mai he 'ikai ke vave ia koe'uhí 'oku te'eki ke ne onto'i 'e ia 'a e holi ke papitaisó. Na'a ku toe loto mamahi ai—he kuo hoko 'o mo'oni e konga 'o 'eku misí, ka 'oku hangē 'oku taumama'ó e toengá. Neongo na'e faingata'á, na'a ku fakapapau'i 'e 'i ai e liliu. Ne hulu 'eku fiefia, he na'e toe tali 'eku ngaahi lotú hili pē ha māhina 'e ua mei ai kuo toe fou

'eku tamaí 'i he vai 'o e papitaisó. Ko e taimi fakafiefia taha ia 'o 'eku mo'uí. Na'a ku onto'i 'o hangē 'oku hiva mai 'a e ngaahi langí.

Hili e kau mai 'eku ongomātu'á ki he Siasí, ne u 'ilo'i kuo hoko 'o mo'oni e konga 'e taha 'o 'eku misí ka na'e toe ke sila'i kimautolu ki he ta'engatá 'i he fale 'o e 'Eikí. Na'e talamai 'e he'eku ongomātu'á 'oku te'eki ai ke na onto'i kuó na mateuteu, he 'oku te'eki ai ke na ma'u ha pa'anga fe'unga ki he fononga lōloa ki he Temipale Lesifi Palāsilá, pea 'ikai ha taha ke le'o homau 'apí lolotonga 'emau 'alú. Ne u loto mamahi, ka ne u kei lotua e tāpuaki ko iá, 'o u 'ilo'i 'e tali 'e he 'Eikí 'a 'eku ngaahi lotú.

Ne a'u ki ha taimi kuo onto'i 'e he'eku fa'eé ha holi lahi ke 'alu ki he temipalé, neongo hono toutou fakatoloi 'e he'eku tamaí. Hili ha ngaahi fepotatalanoa'aki lahi mo e pīsopé, na'a na fakakaukaú ke mau 'alu. Na'a ku onto'i ha fiefia lahi ta'ehanotatau!

'I Sepitema 2011, ko e fuofua taimi ia 'i he'ema mo'uí ke u 'alu ai, mo 'eku fa'eé, mo 'eku tamaí, ki he temipalé. Ne u sila ai ki he'eku ongomātu'á 'i he 'aho hono hokó, pea 'e lava ke pehē, hili ha ta'u 'e 11 'o e talitalí, ko e 'aho fakafiefia taha ia 'o 'eku mo'uí.

'Oku ou fakamālō ki he Tamai Hēvaní he me'a kotoa pē kuó Ne foaki mai kiate aú, tautautefito ki hono tali 'eku ngaahi lotú mo hono fakahoko 'eku faka'ānaua lahi tahá: 'a e faka'ānaua ke u mamata ki hoku fāmilí kotoa 'i he fale 'o e 'Eikí. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fa'u 'i Seala, Palāsilá.

Ko e Lova 'a Selí

Fai 'e Jan Pinborough

Ngaahi Makasini 'a e Siasi
Makatu'unga i ha talanoa mo'oni

"Oua na'á ke manavahē; he 'oku ou 'iate koe; 'oua e loto vaivai; he ko au ko ho 'Otuā: te u fakamālohaia koe; 'io, te u tokoni'i koe" (*Isaia 41:10*).

“E Seli!” Na'e sio hake 'a Seli mei he E, nono'o hono sū lele motu'á 'oku ta'ata'alo ange 'a Losa mei he laini lová. Ne ui mai 'a Losa, “Ha'u.” “Te tau lakasi 'etau taimi lelei tahá he 'ahó ni!”

Ne mamali hake pē 'a Seli. Ko e lea ma'u ia 'a Losa he fakamālohisino kotoa.

Na'e 'i ai ha me'a 'e ua ne sai'ia ai 'a Seli 'i he'ene 'apiako lotoloto fo'oú. Ko e 'ulu-akí, ko 'ene kau he timi lelé. 'I he taimi na'á ne lele aí, na'á ne ongo'i ma'ama'a 'i loto, 'o hangē 'oku 'ikai ha fa'ahinga me'a ke tokanga ki aí.

Ko e me'a hono ua na'á ne sai'ia aí ko e 'ikai ha taha te ne 'ilo kuo vetemali 'ene ongomātu'á.

Ne nono'o faka'osi 'e Seli e tepi hono suú pea mavahe atu leva ke kau fakataha mo e

*Kimuí ni maí, ne hangē he
'ikai pē ha taha ia te ne fie
'oange kia Seli 'a e tokoni
'okú ne fie ma'ú.*

tamaiki fefine kehe 'i he timi lele fuká. 'Oiaue! Na'á ne mata mamahi he mau'u hono louhi'i va'é 'i hono mui'i suú. 'E founa fēfē nai ha'ane talaange ki he'ene tangata'eikí 'okú ne toe fie ma'u ha sū fo'ou?

Hili e lová, na'e fakafiefia'i 'e Seli, Losa, Peki, mo Tiana 'enau taimi fo'ou lelei taha he lele fuká. "Ne u talaatu te tau lava'i ia he 'ahó ni!" Ko Losa mai ia.

Ne kata pē 'a Seli. Na'á ne 'oange e peitoní ki he'eneau faiakó peá ne punou hifo ke vete 'a e tepi hono suú.

"Tō atu, tamaiki" Ko Misi Kolotimani mai ia. "Oku mou fāi-taha lelei 'aupito. Manatu'i ke totongi ho'omou totongi lelē 'apongipongi."

Na'e 'ikai toe malimali 'a Seli. Na'e mātu'aki ngalo 'aupito ia 'iate ia!

'I he'ene foki he pasí ki 'apí, ko e me'a pē ne fakakaukau ki ai

'a Selí ko hono suú mo e totongi lelē. Na'e 'ikai te ne loto ke toe fakahoha'asi 'ene fine'eikí 'aki ha toe me'a. Pea ko e taimi fakamuimui taha na'á ne tā ai 'o kole pa'anga ki he Tangata'eikí, hangē na'á ne 'itá. Kimuí ni maí, ne hangē 'e 'ikai pē ha taha ia te ne fie tokoni ange kiate ia 'i he me'a 'okú ne fie ma'ú.

'I he taimi na'á ne a'u ai ki 'apí, na'e hangatonu 'a Seli ki hono lokí. 'I he kai eifiafí, ne talanoa mo fakakata hono ngaahi tokouá mo e ngaahi tuonga'áné, ka na'á ne teke-teke'i pē 'ene me'akaí he'ene peletí.

Hili e kai eifiafí ne tokoni 'a e fine'eikí kia Seli 'i hono fakama'a e tēpilé. Ne pehē ange 'e he fine'eikí, "Oku ou fakataha mo Pisope Paaka he pooni. Te ke fie ha'u ke ma'u ha tāpuaki lakanga fakataula'eiki?"

Ne kamo atu 'a Seli. Na'á ne manatu'i 'a e ngaahi tāpuaki ne fa'a tuku ange 'e he Tangata'eikí he taimi na'á ne fa'a hoha'a pe puke aí.

'I ha taimi si'i mei ai, 'i hono foaki age 'e Pisope Paaka ha tāpuaki kiate ia, ne ongo'i 'e Seli ha nonga 'i hono lotó. Na'á ne pehē 'i he'ene tāpuakí, "Seli, neongo 'oku 'ikai 'i 'api ho'o tangata'eikí ke tokoni'i koe he taimí ni," "Ka 'oku 'i ai ma'u pē ho'o Tamai Hēvaní. 'Oku ou tāpuaki'i koe ke ke lava 'o talanoa ki Ai 'o hangē pē ha'o talanoa ki ho'o tangata'eikí, pea 'e tokoni atu ma'u pē 'a e Tamai Hēvaní."

Na'e ongo'i ma'ama'a ange 'a Seli 'i ha taimi fuoloa 'eni. Na'á ne ma'u ha ongo māfana na'á ne talaange kiate ia 'oku mo'oni 'a e ngaahi lea

"I ho'o tauhi 'a e ngaahi fekaú pea lotu 'i he tui ke mamata ki he to'ukupu 'o e Eikí 'i ho'o mo'ú, 'oku ou palomesi atu te Ne faka'a lelei hake ho mata fakalaumālié, ke ke vakai lelei ange 'oku 'ikai te ke tuenoa."

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ke Hoko Mai Ho Pule'angá," Liahona, Mē 2015, 121-22.

'a e pīsopé. 'Oku 'ofeina ia 'e he Tamai hēvaní pea te Ne fanongo kiate ia. 'I He'ene tokoní, mahalo pē te ne lava 'o ma'u ai e loto-to'a ke talanoa ki he'ene ongomātú'a.

'I he'ena foki ki 'apí, na'á ne talaange ki he'ene Fa'eé fekau'aki mo e suú pea mo e totongi lelē. Na'á ne tū'ulutui he pō ko iá 'o kole ki he Tamai Hēvaní ke tokoni'i ia ke ne ma'u e loto-to'a ke talanoa ki he'ene tangata'eikí. Na'á ne toe lotua ia 'i he'ene heka he pasí ki he akó he pongipongi hono hokó. 'I he a'u ki he taimi na'á ne foki ai ki 'api mei he akó, na'á ne ongo'i loto-to'a fe'unga ke tā ki he'ene tamaí. Na'e 'ikai te ne ongo 'ita pe kātaki si'isi'i 'i he taimi na'á ne talaange ai 'a e me'a na'á ne fie ma'ú. Kuo tali 'ene ngaahi lotú.

Hili ha ngaahi uiike si'i mei ai, ne nono'o 'e Seli e tepi hono sū lele fo'oú peá ne lele atu ke kau fakataha mo Losa mo e tamaiki fefine kehé. Ko ha ongo fakafiefia ke 'ilo'i 'okú ne ma'u ha timi lelei ke pou-pou'i ia. Na'e 'ikai ke fie ma'u ke ne tuenoa 'i he'ene lová. ■

Ha Tokoni!

‘Oku Teu Ke Vetemali ha Taha

Fai ‘e Katherine Nelson

Ihe taimi ‘oku vetemali ai ‘a e ongomātu‘á, ‘oku fa‘a ongo‘í ilifia, hoha‘a, halaia, ‘ita, puputu‘u, fiemālie, pe mamahi ‘a e fānaú—ko e taimi ‘e nīhi ‘oku nau ongo‘í kotoa ‘eni he taimi pē ‘e taha. Kapau kuo hoko ia kiate koe pe ko e taha ‘o ho kaungāme‘á, ko ‘eni ha ngaahi fakakaukau ‘e ala tokoni.

‘Oku ou ongo‘í tuenoa. Hangē ‘oku ma‘u ‘e he tokotaha kotoa pē ha fāmili haohaoa tukukehe pē au.

‘Oku ‘ikai ha fāmili ia ‘e haohaoa, neongo ‘oku ngali pehē.

Manatu‘i ‘oku ‘ofa kotoa ‘a ho‘o mātu‘á, pīsopé, kau faiako Palai-melí, kaungā‘apí, mo e kaungā-me‘a ‘i he uootí ‘iate koe.

Ko e taimi ‘e nīhi ‘e lea ‘aki ‘e he kakaí ha ngaahi me‘a te ne fakalavea‘í ho lotó ka na‘e ‘ikai te nau ‘uhinga pehē. ‘I he‘ene hoko ha me‘a pehē, ‘oua na‘á ke manavahē ke talaange kiate kinautolu ‘a e me‘a ‘okú ke ongo‘í pea tokoni ke nau sio ki ha founga lelei ange ke talanoa atu ai kiate koe fekau‘aki mo e vetemalí.

**'Oku ou loto mamahi
ki he'eku fine'eikí mo 'eku
tangata'eikí.**

'Oku faingofua ke ongo'i 'ita 'i he taimi 'oku 'ikai ai ha me'a te ke lava 'o fai 'i he tūkunga ko iá. 'E ala tō ho'o loto mamahí 'au ki he ni'ihi kehé. Neongo pē 'e faingata'a, feinga pē ke fakaha'a'i 'a e 'ofa ki ho fāmilí. Lotua ha tokoni ke ke sio ki ho'o mātu'á 'o hangē ko e 'afio hifo 'a Sisú kiate kinauá. 'Okú Ne 'ofa 'iate kinaua, mo koe, mo e tokotaha kotoa pē 'i ho fāmilí.

Kapau 'oku 'ikai ke ke lava 'o ta'ofi ho'o ongo'i 'itá, talanoa ki ho'o fine'eikí pe tangata'eikí pe ko ha taha kehe 'okú ke falala ki ai. Te nau lava 'o tokoni koe ke kumi ha founa lelei ke ke ongo'i lelei ange ai, hangē ko e fakamālohisinó pe 'atí.

**Te u nofo fakataha
nai mo 'eku ongomātu'á
'i langí?**

Koe'uhí ko e Fakalelei 'a Sisuú, 'e lelei 'a e me'a kotoa pē hili 'etau maté. 'Oku 'ikai totonu ke ke ho-ha'a. Tatau ai pē pe ko e hā, te ke kei hoko ma'u ai pē ko e konga 'o e fāmili ho'o ongomātu'a fakalangí. Kapau te ke feinga ai pē ke fili ki he totonú, te ke ma'u 'a e ngaahi tāpu-aki kotoa pē kuo palani 'e he Tamai Hēvaní ma'aú.

**Ko hoku fo'ui nai e
vetemali 'eku ongomātu'á?**

Mahalo te ke fakakaukau na'a ke mei lava 'o tokoni'i ho'o ongomātu'á ke na kei fakataha. Ka ko hono

mo'oní 'oku 'ikai ko ha fo'ui ia 'o'ou. Ko kinaua pē ia ne na fai 'a e fili ke vetemalí. 'Oku 'ikai ko ha fo'ui ia 'o e fānaú e vetemali 'oku hoko 'i he fāmilí.

**'Oku ou ilifia ki he
me'a 'e hoko maí.**

'Oku fakanatula pē 'a e hoha'a ki he kaha'u, 'i he taimi 'oku hoko ai 'a e ngaahi liliu lalahí. Talanoa ki ho'o fa'eé mo e tamaí. 'Okú na fie ma'u ke na 'ilo e taimi 'okú ke loto-mamahí aí, pea te na lava 'o tokoni atu ki ho'o ngaahi hoha'á mo ho'o ngaahi fehu'i. Fakapapau'i 'okú ke lotu ke ma'u ha fakafiemálie.

**'Oku ou ongo'i mātu'aki
loto mamahi he taimi
kotoa pē.**

'Oku sai pē ke ongo'i loto mamahi. Ko e ongo'i loto mamahi 'i ha fu'u liliu lahi peheé ko ha sitepu mahu'inga ia ki ha ongo'i lelei ange 'amui. Neongo pē te ke ngali ongo'i loto-mamahi he taimi 'e ni'ihi, hoko-hoko atu ho'o fai 'a e ngaahi me'a 'okú ke sai'ia hono faí. Fakamoleki ha taimi 'i tu'a. Lau ha tohi lelei. Fanongo ki he mūsika fakafiefiá. Feinga mālohi 'i he akó. Fiefia fakataha mo ho kaungāme'a. Lotu ki he Tamai Hēvaní.

Kapau 'e tolonga 'o fuoloa 'aupito ho'o ongo'i loto-mamahí pea faingata'a ai ke ke mohe, kai, tokanga taha ki he akó, pe fai e ngaahi me'a 'okú ke angamaheni ke sai'ia hono faí, talanoa ki ha taha lahi 'okú ke falala ki ai koe'uhí ke ne lava 'o tokoni atu ke ke toe ongo'i lelei ange.

"'Oku tau tui ne tau hoko, pea 'oku tau kei hoko pē, ko ha mēmipa 'o e fāmili 'o e [Tamai Hēvaní]."

'Eletā L. Tom Perry (1922–2015) 'o e Kōlomu 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Uhinga 'Oku Mahu'inga ai e Malí mo e Fāmili-He Feitu'u Kotoa pē 'o e Māmaní," *Liahona*, Mē 2015, 41.

**'E faka'au ke lelei ange
'a e ngaahi me'a ni.**

Tatau ai pē pe ko e hā 'okú ke ongo'i he taimí ni, 'e faka'au pē ke ke ongo'i lelei ange. Lolotonga 'ení, lotu ma'u pē ki he Tamai Hēvaní ki ha fakafiemálie. Manatu'i 'oku 'afio mai 'a e Tamai Hēvaní mo Sisú kiate koe ma'u ai pē pea he 'ikai te Na teitei tuku koe ke tuenoa. 'Okú Na 'ofa 'iate koe mo ho'o mātu'á pea te Na tokoni'i 'a kimoutolu kotoa. Te Na 'oatu 'a e mālohi ke ke ongo'i nonga mo fiefia. ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai e talanoá 'i Iutā, U.S.A.

Ko e hā e me'a kuó ne tokoni'i koe ke ke matuuaki ha taimi faingata'a hangē ko e vetemali? 'E founa fefé ha'o tokoni'i e ni'ihi kehé 'i he ngaahi taimi faingata'a?

Fai 'e Amie Jane Leavitt

Makatu'unga i ha talanoa mo'oni

"Oku ou fie anga'o fa ki he taha kotoa, he ko hono totonū ia"
(Tohi Hiva 'a e Fānaú, 83).

““**Oku** ou fiefia lahi i he taimi mālōlō si'i!” Ne talange 'e 'Eli kia Lōleni he'ena tuku 'ena puha kai ho'ataá ki he funga laupapa i he'enau lokiakó. “Ne talamai 'e Tami te tau langatoi kotoa i he mala'e va'ingá he 'ahó ni.”

“Fakafiefia!” Ko Lōleni ia.

“Oku ou sai'ia i he langatoi.”

Na'e fiefia 'a Lōleni mo 'ohovale i hono fakaafe'i 'e Tami 'a 'Eli ke va'ingá. Ne fa'a angakovi ma'u pē 'a Tami ia kia 'Eli. Na'e fiefia 'a Lōleni he faifai ange kuó ne feinga ke angalelei.

“Oku fie ma'u ke u tomu'a 'alu 'o 'ave ha tohi ki he laipelí, ko ia fakapapau'i he 'ikai te nau kamata kimu'a peá u a'u atu.” Ne malimali 'a 'Eli mo ne lele atu he holó ki he laipelí.

Ne fakato'oto'o atu 'a Lōleni ki he mala'e va'ingá. 'I he taimi na'a ne a'u atu aí, ne 'osi tānaki mai 'e Tami ia e tamaiki kehé ki ha siakale. Na'e lele atu leva 'a Lōleni ke kau fakataha mo kinautolu.

“Mou fakavavevave, kotoa mai!” Ko hono uingaki'i mai ia 'e Tami i he'ene angi ki he taha kotoa ke nau fā'ū ki loto ki he siakalé. “Oku i ai ha fo'i fakakaukau mālie 'oku ou fie tala atu kimu'a pea a'u mai 'a 'Eli ki hení.”

Male, Mate Koe!

'IKAI HA FEITU'U KI HE HOUTAMAKÍ

'Oku 'ikai ha feitu'u i he ongoongo-lelei o Sīsū Kalaisí ki he lau'ikovi'i pe houtamakí.

'Eletā Neil L. Andersen 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ngaahi Faingata'a Fakalaumālié," *Liahona*, Mē 2014, 20.

Na'e malimali pē 'a Lōleni. Na'e mole atu 'a e ongo fakatupu lotomamahi ko iá.

"Fakakaukau lelei ia!" Ko Lōleni ia. "Ko 'Eli ena 'oku ha'ú."

Na'á ne tafoki hake leva 'o male'i 'a Teimioni 'i hono umá. Na'á ne kaila, "Male, mate koe!" pea nau lova leva kia 'Eli. Pea tukutaufetuli kotoa mai ai 'a e tamaikí. ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai e talanoá i Iutā, USA.

'Oku nofo 'a Lōleni mo 'Eli 'i Kānata. 'Okú na 'i he ako'anga mā'olungá 'i he taimí ni pea 'okú na kei kaungāme'a lelei.

Na'e 'ikai 'aupito ke ongo'i lelei ia 'a Lōleni he me'a ni.

Ne fakatahataha atu e tamaiki he siakalé ke fanongo lelei. "Oua na'a tau male ki he tokotaha kotoa pē 'o hangē ko ia ne tau angamaheni ki aí," ko Tami mai ia, "tau male'i pē 'a 'Eli. Pea 'oua na'a tala 'e ha taha ki ai, he ka 'ikai!" Na'e maki'iki'i pē 'a Tami. Na'e hangē na'a ne laukau 'aki iá.

Ne sio atu 'a Lōleni ki he tamaiki kehe 'i he siakalé. Ko e tokolahī 'o

e tamaikí ni na'e 'ikai ke nau angalelei kia 'Eli talu mei he kinitakātení. Ko e taimi ia na'e kamata ai ke angakovi 'a e tamaikí kia 'Eli. Te nau fakakata 'aki ia mo fakamatalili'i ia. Ko e taimi lahi ne kamata'i pē 'e Tami pea muimui mai leva e toenga e tamaikí.

Na'e 'ikai sa'iia 'a Lōleni 'i he'enau anga pehē kia 'Eli. Na'á ne fakakaukau ai pē he taimi ko iá he 'ikai te ne muimui kiate kinautolu. Na'á ne 'ilo'i ko e tokotaha kotoa pē ko e fānau 'a e 'Otuá pea 'oku totonu ke tokanga'i 'aki e anga'ofá.

Na'á ne mihi'i 'ene mānavá peá ne sio fakamama'u ki he mata 'o Tamí. "'Oku 'ikai 'aupito ke ongo lelei 'a e fakakaukau ko iá kiate au. 'Oku 'ikai ke u tui 'oku totonu ke tau anga pehē kia 'Eli. Ko ia 'oku 'ikai te u fie va'inga au."

Ne lue leva 'a Lōleni ia kitu'a mei he siakalé 'o foki tokotaha ki he 'apiakó ke kumi 'a 'Eli.

Na'á ne fakakaukau ko ia tokotaha pē.

Na'á ne fanongo hake leva, "Tatali mai!" Ne tafoki hake 'a Lōleni ko e konga lahi 'eni ia e tamaiki mei he siakale 'a Tamí. Ne 'ikai ke ne tui ki he me'a 'oku hokó!

Ne pehē ange 'e Teimioni, "Tau ō kitautolu 'o kumi 'a 'Eli pea kamata'i ha'atau langatoi pē 'a kitautolu."

"'Oku ou fie va'inga mo au!" Ko Lia mai ia. Na'e kamo mai mo e toengá.

Na'e 'ikai ngali ia ko ha fo'i fakakaukau mālie—kae tautautefito, kia 'Eli.

TU'U ‘i he TOTONÚ

*Akonaki hotau palōfítá
“Ke ke totonu ma‘u pē.”
He ngāue mo e ‘aho kotoa
Faitotonu, tu‘u ma‘u he mo‘oní
(Tohi Hiva ‘a e Fānaú, 81)*

Ko ‘eni ‘a e founga ‘e lava
ai ke u tu‘u ai ‘i he totonú!

Muimui ‘ia Sīsū Kalaisi

Ngaahi tohi lelei

Kaungāme‘a leleí

Mūsika leleí

Ngaahi vitiō leleí mo
e ngaahi mītia kehé

Ngaahi Ngāue Leleí

Faitotonú

Anga‘ofá

Teunga tāú

Faka‘apa‘apá

Feinga ke Faitotonu

(Fakafaingofua'i)

Fakalea 'e George L. Taylor

Mālohi ♩ = 44–54 (*tā 'e ua ki he pā*)

Fokotu'utu'u fakatu'ungafasi 'e A. C. Smyth

Treble Staff: C, F, C, D⁷, G⁷

Bass Staff: 1

Lo - to - 'a - ki! Fai - to - to - nu! 'I - kai la - va 'e ha ta - ha ma - 'au;

Treble Staff: C, F, C, G

Bass Staff: 1

Fai a - nga 'o - fa, pea mo le - le - i. Ta - la - ki va - ve 'ehe

Treble Staff: C, F, C, G

Bass Staff: 1

kau 'ā - nge - lo. Fei - nga, fai - to - to - nu; Fei - nga,

Treble Staff: C, F, C, G

Bass Staff: 1

lo - to - to - 'a, Fai - to - to - nu, lo - to - to - 'a.

Treble Staff: G, C, F, A⁷, Dm, G⁷, C

Bass Staff: 4

© 2015 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u e ngaahi totonu fakalao kotoa pē.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e fo'i hivā ni ke faka'aonga'i 'i he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsialé pe ko hono faka'aonga'i pē 'i 'api.

Kuo pau ke fakakau e fakatokanga ko 'enī 'i he tatau kotoa pē 'oku hiki.

Ko Ha Fili Faingata'a

Fai 'e Amanda Michaelis

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"Fili 'a e mo'oní /o ka ke ka fai ha filij" (Ngaahi Himí, fika 146).

Ne lue māmālie hake 'a Tieko 'i he tafungofungá 'i he'ene foki ki 'api mei he akó. Na'e meimeい ko e konga lelei taha 'o e 'ahó 'a e taimi mālōloó. Ka na'e fakamamahi ia 'i he uiké kotoa! Na'e 'ikai ha taha 'e fie va'inga 'akapulu mo ia, ko ia na'á ne luelue tokotaha holo pē 'i he mala'e va'ingá 'o a'u ki he tā 'a e fafangú.

"E fa'ē, Ko au 'eni!" Ko e kaila atu ia 'a Tieko 'i he'ene hū atu 'i he matapaá 'o ne tangutu hifo 'i peitó.

"Na'e fefē akó?" Ko e 'eke ange ia 'e he'ene fine'eikí.

"Ikai ke fu'u lelei." Ne to'o mai 'e Tieko ha fo'i 'apele. "Na'e 'ikai fie

va'inga ha taha ia mo au 'i he mālōlo si'i." Na'e kamata ke ne ongo'i 'e tangi, ko ia na'á ne kuikui.

Ne pehē ange 'e he fine'eikí, "Oku faingata'a e ongo'i tuenoá pe li'ekiná." Na'á ne ala atu ki he uma 'o Tieko. "Mahalo pē te ke lava 'o fai ha lotu ki ha tokoni."

Ne milimili'i 'e Tieko hono matá. Ne pehē ange 'e Tieko, "Mālō, Fine'eikí," peá ne lele ki hono lokí. Na'e tokanga mo'oni nai 'a e Tamai Hēvaní pe 'oku 'i ai hano kaungāme'a ke va'inga mo ia 'i he taimi mālōlo si'i? Na'e tū'ulutui hifo 'a Tieko 'o lotu ke ne lava 'o ma'u hano kau ngāme'a. 'I he 'osi 'ene lotú, na'á ne ongo'i lelei ange, ka na'e te'eki pē ke ne 'ilo e me'a ke faí.

'I he tuku 'a e akó 'i he 'aho hono hokó, ne tatangi mai e fafangu e

*'E lava nai 'i ha
va'inga vitiō kovi
'o 'ai ke mole ai
hono kaungāme'a
fo'oú?*

matapaá. Na'e lele 'a Tieko ke faka ava e matapaá. Na'e tu'u ai ha ki'i tamasi'i fo'ou mei he kaungā'apí. Na'e fakatokanga'i ia 'e Tieko 'i he mala'eva'ingá he 'ahó ni.

Na'á ne pehē mai, "Mālō e lelei, ko Lūpeni au. 'Okú ke fie va'inga 'i hoku 'apí?"

Na'e mamali 'a Tieko. Ko ha kau ngāme'a ke va'inga mo ia? Ko ha tali ia ki he'ene lotú!

Ne na lue atu ki he 'api 'o Lūpení peá na tangutu hifo 'i he seá. Na'e va'inga vitiō mai 'a e ta'okete 'o Lūpení. Na'e 'ikai ke 'ilo 'e Tieko pe ko e hā e me'a ke fakakaukau ki ai 'i he kamata'angá. Na'e fu'u fuliki vanu pea palakū 'a e ngaahi 'atá, ka na'e hangē na'e sa'iia pē ai 'a Lūpeni ia mo hono ta'oketé. "Ma'u ia!" Ko e kaila atu ia 'a Lūpeni lolotonga 'enau sió.

Na'e ongo'i 'e Tieko 'okú ne ma'e ma'ekina, pea na'á ne sio fakama'ma'u ki hono va'é. Na'á ne 'ilo'i na'e 'ikai totonu ke ne sio ki ha ngaahi keimi vitiō hangē ko 'ení.

Ka ko e hā te ne lava 'o faí?

Na'e 'ikai ke ne loto ke pehē 'e hono kaungāme'a fo'oú 'okú ne fu'u ta'eoli ke va'inga 'i ha keimi vitiō fakafiefia. 'E fakakaukau nai

'a Lūpeni 'okú ne faikehe kapau te ne lea hake?

Na'á ne sio takai he lokí pea feinga ke fakakaukau ki ha ngaahi me'a kehe te nau lava 'o fai.

Ne fakatau 'e Tieko 'ene mānavá. Na'á ne pehē ange, "E lava ke ke fakahā mai kiate au e toenga homou falé? Pe ko 'eta va'inga pē 'i 'olunga?"

Ne sio hake 'a Lūpeni kia Tieko 'i ha ki'i taimi si'i. Ne longomate pē 'a Tieko. E pehē nai 'e Lūpeni 'oku 'ikai ke ne toe fie va'inga ia?

Ne fofonga fiefia hake 'a Lūpeni. "Oleva, 'okú ke sai'ia he kaá! 'Oku ou ma'u 'a e 'ū kā oma tahá. Te ke fie 'ai ke nau lova?"

Na'e malimali 'a Tieko mo ne kamo ange. Na'á ne muimui atu 'ia Lūpeni ki 'olunga. Na'e mavahe atu 'a e ongo'i faingatā'iá—na'á ne ongo'i hangē 'okú ne 'alu 'ea hake pē 'i he sitepú! Na'á ne fiefia kuo ma'u hano kaungāme'a fo'ou, pea na'á ne fiefia foki ko e 'ikai te ne sio ki ha me'a 'oku kovi.

Ne pehē ange 'e Lūpeni, "Ko e kā kulokulá ia 'a'aku, ka te ke lava 'o faka'aonga'i e kā lanu puluu pe ko e lanu matá. Ko fē te ke fie ma'u?"

Na'e ala atu 'a Tieko ki he kā lanu matá—'ene lanu manakó. Ko ha fili faingofua 'eni ke fai. ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai e talanoá 'i 'Iutā, USA.

KO HA NGAahi Fili Loto-to'a

"Oku fie ma'u e loto-to'a ke fai 'aki e ngaahi fili 'oku [lelei], neongo kapau 'oku kehe 'a e fili 'oku fai 'e he nīhi 'oku tau feohí."

Elder W. Craig Zwick 'o e Kau Fitungofulú, "He 'ikai Ke Tau Tukulolo, He 'ikai Lava Ke Tau Tukulolo," *Liahona*, Mē, 2008, 97.

Fai 'e 'Eletā
Quentin L. Cook

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uā

*Ko e Kau Mēmipa
'o e Kōlomu 'o e Kau
Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā
ko e kau fakamo'oni
makehe 'o Sisū
Kalaisi.*

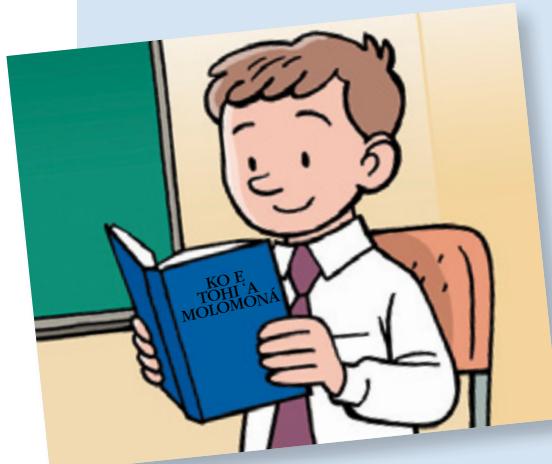
'E founiga fēfē ha'aku lava 'o nofo tau'atāina?

'Oku fie ma'u 'e he 'Otuá ke tau tau'atāina
ke fili ī he lelei pe koví.

'Oku faka'auha 'e hono ma'unimā 'e he
ngaahi me'a hangē ko e faito'o kona-
tapú mo e 'olokaholó 'a e mo'ui lelei
pea fakangatangata 'etau tau'atāiná.

'E lava ke to'o 'e he va'inga keimi vitiō he taimi
lahí, va'inga sipotí, pe sio TV 'a e konga lahi
hotau taimi 'ataá.

'Oku mahu'inga ke tau fakahaofi ha
konga hotau taimi 'ataá ma'a hotau
fāmilí.

Mei he "Ngaahi Tangilāulau 'a Selemaiā: Vakai Tēlia 'a e nofo Pōpulā," Liahona, Nōvema 2013, 88–91.

Te ke lava ‘o Fakatomala

mo Fakamolemole‘i

Hili ho‘o papitaiso mo e hilifakinimá, ‘okú ke fatongia ‘aki ke fili ki he totonú. Kapau ‘okú ke fai ha me‘a ‘oku halá, ko e founga ‘eni ke fakatomala aí kae lava ke ke lelei ange!

- Fakakaukau ki he me‘a na‘á ke fai.
- Kole fakamolemole pea fai ha me‘a ke tokoni ke toe fakalelei‘i ange ia. Kapau ‘okú ke fie ma‘u ha tokoni, talanoa mo ha mātu‘a ki ai.
- Lotu ki he Tamai Hēvaní. Kole kiate la ke fakamolemole‘i koe pea tokoni ke ke toe fai lelei ange ‘o ka toe hoko.
- Kuo fakamolemole‘i koe! Feinga ho lelei tahá ke fai ‘a e me‘a ‘oku finangano e Tamai Hēvaní ke ke fai.

Kapau ‘oku fai ‘e ha taha ha me‘a ke faka‘ita‘i koe, ko ‘eni ‘a e founga ke ke fakamolemole‘i aí kae lava ke ke ongo‘i lelei ange!

- Feinga ke fakakaukau pe ko e hā ne fai ai ‘e he tokotaha ko eé ‘a e me‘a na‘á ne fai.
- Fakakaukau ki ha me‘a lelei fekau‘aki mo e tokotaha ko iá.
- Lotua ha tokoni ke fakamolemole‘i he taimi ‘oku faingata‘a aí.
- ‘Oua ‘e tukuloto‘i ho‘o ‘ita he tokotaha ko iá.

Kelela mo e POLOKALAMA 'AE PALAIMELÍ

Fai 'e Jane McBride Choate

Makatu'unga ī ha talanoa mo'oni

Ne toki papitaiso 'a Kelela mo hono fāmilí. Na'e sai'ia 'a Kelela 'i he 'ā hake 'i he 'aho Sāpaté 'o 'alu fakataha ki he lotú.

'I ha Sāpate 'e taha ne pehē ai 'e he Palesiteni 'o e Palaimelí 'e vavé ni mai hano fakahoko ha Polokalama 'a e Palaimelí. Na'e 'ikai ke fu'u fakapapau'i 'e Kelela pe ko e hā e polokalama 'a e Palaimelí. Ka na'á ne 'ilo'i na'á ne fie ma'u ke kau ki ai.

Ne fehu'i ange 'e he'ene faiakó ki ai, "Te ke lava 'o lau ha potufolofola pea fai ho'o fakamo'oní 'i he polokalama 'a e Palaimelí?"

Na'e kamokamo 'a Kelela. Na'á ne fu'u fiefia! Na'á ne fie ako ki he ongoongolelei 'i he lahi taha te ne ala lavá. Ka na'á ne manavasi'i foki. Fēfē kapau te ne fai ha fehalaaki?

Na'e akoako 'e Kelela 'ene kongá he pō kotoa pē. Na'e te'eki ai ke ne 'ilo 'a e ngaahi lea kotoa pē 'i he folofolá.

Ne pehē ange 'e he'ene Fine'eikí, "Te ke tō tō atu koe ia."

Na'e 'ikai ke fu'u fakapapau'i ia 'e Kelela. Ko 'ene fuofua polokalamā Palaimelí 'eni. Ko e kotoa 'o e tamaiki kehé ne nau 'osi fai ia 'e kinautolu kimu'a.

'I he hokosia hono taimí, ne lue atu 'a Kelela ki mu'a. Na'a ne fai ha ki'i fehalaaki 'i ha taha 'o e ngaahi lea 'i he folofolá. Ka na'a ne manatu'i lelei 'a e ongo faka'ofo'ofa na'a ne ma'u hili 'ene lotú. Na'a ne malimali mo fai 'ene fakamo'oní. Na'a ne fakamatala fekau'aki mo e lahi 'o 'ene 'ofa he Fakamo'uí.

Ne talaange 'e he'ene tangata'eikí, "Manatu'i, kapau te ke fai ho lelei tahá, 'e fai 'e he Tamai Hēvaní e toengá."

'I he pō kimu'a pea fai e polokalamā, ne lotua 'e Kelela ha tokoni ke fai hono lelei tahá. Na'a ne tū'ulutui pē 'o fakakaukau ki he'ene kongá. Na'a ne ongo'i fiemālie ki ai.

'I he pongipongi Sāpaté, na'e lotu 'a Kelela ke 'oua na'a ne ilifia.

Na'e malimali 'a Kelela 'i he'ene tangutu ki laló. Na'a ne 'ilo'i na'e 'ikai tokanga mai 'a e Tamai Hēvaní ia ki he 'ikai haohaoa 'a e me'a kotoa pē na'a ne lea 'akí. Na'a Ne tokanga mai ki he me'a na'e 'i hono lotó. ■

'Oku nofo 'a e tokotaha na'a ne fai e talanoá 'i Kololato, USA.

Ko Hono Toe Fakamo'ui 'e Sisū 'a Lāsalosí

Fai 'e Jean Bingham

Kuó ke hoha'a nai 'i ha taimi 'oku puke ai ha taha 'i ho fāmilí? Na'e hoha'a 'aupito 'a e ongo kaungāme'a 'o Sisuú ko Mele mo Mā'atá koe'uhí ko e puke lahi 'a hona tuonga'ane, ko Lāsalosi. Na'a na fekau ha taha ke tala kia Sisū kae lava ke Ne hā'ele mai 'o fakamo'ui 'a Lāsalosí. Ka na'e mate 'a Lāsalosi ia kimu'a pea tokia'u atu 'a Sisuú.

'I he taimi na'e mamata ai 'a Sisū ki he loto mamahi 'a Mele mo Mā'atá, na'a Ne tutulu koe'uhí ko kinaua. Na'a Ne kole leva ha tokotaha ke to'o 'a e maká mei he matapā 'o

e fonualotó, peá ne fekau atu kia Lāsalosi ke tu'u mai. Ne toe foki mai e laumālie 'o Lāsalosí ki hono sinó, peá na'a ne hū ki tu'a mei he fonualotó, 'okú ne kei tui 'a e vala ne tanu 'akí. Na'e ofo 'a e kakaí. Na'e ma'u 'e Sisū 'a e mālohi ki he maté! Ko e 'Alo mo'oni Ia 'o e 'Otuá.

Ne fakahaa'i 'e he ngaahi mana taki taha 'a Sisuú 'Ene 'ofa lahí mo Hono fu'u māfimafí. Kapau te tau tui kiate Ia mo muimui ki He'ene sīpingá, te tau toe nofo fakataha mo Ia! ■

'Oku nofo e tokotaha 'okú ne fai 'ení i Iutā, USA.

TALANOA FAKAFAMILÍ

Talanoa angē fekau'aki mo e ongo na'a ke mei ma'u kapau na'a ke mamata ki he tu'u mai 'a Lāsalosi mei he fonualotó. Hili iá pea lau fakataha 'a e Sione 11:1–46 pea faka'osi mai 'a e ngaahi sētesi ko 'ení:

1. 'I he taimi na'e fanongo ai 'a Sisū 'oku puke 'a Lāsalosí . . .
2. 'I he taimi na'e a'u atu ai 'a Sisū ki Pētaní, kuo . . . 'a Lāsalosi.
3. Ne tui 'a Mā'ata kuo . . .
4. Na'e tutulu 'a Sisū koe'uhí . . .
5. Na'e lotu le'olahi 'a Sisū ki he Tamaí koe'uhí . . .
6. Hili hono fokotu'u 'e Sisū 'a Lāsalosi meí he maté, ne tokolahi e kakai . . . , ka ko e kakai 'e ni'ihi . . .

Ko e maté ko e konga ia 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní pea ko e taimi 'e ni'ihi 'oku puke pe mate hotau ngaahi 'ofa'angá. Na'a mo e taimi 'oku 'ikai ke tali ai 'etau lotú 'o hangē ko 'etau fie ma'u, 'e lava ke tau tui 'oku 'ofa 'etau Tamai Hēvaní 'iate kitautolu mo 'afio'i 'a e me'a 'e lelei tahá.

Hivá: "Na'a Ne Fekau Hono 'Aló" (*Tohi Hiva 'a e Fānaú*, 20)

Ngaahi Folofolá: Mātiu 11:2–5; 2 Nīfai 27:23

Vitiō: 'Alu ki he Biblevideos.org ke mamata'i e "Lazarus Is Raised from the Dead"

NGAAHI MANA FAKAOFO

Fakatauhoa e fakatātā 'o e ngaahi mana takitaha mo e ngaahi veesi folofola 'i lalō.

Ma'ake 8:22–25

Sione 5:1–9

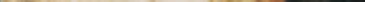
Ma'ake 9:17, 23–27

Ma'ake 5:21–24, 35–43

Ma'ake 4:36–39

Mātiu 14:16–21

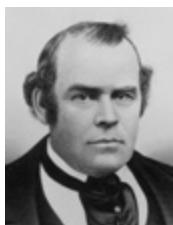

TOKONI FAKAFOLOFOLÁ

Faka'aonga'i e mape 'o e Tohi Tapú 'i ho'o folofolá ke 'ilo lahi ange fekau'aki mo e ngaahi talanoa mei he folofolá. Na'e nofo 'a Mele, Mā'ata, pea mo Lāsalosi 'i Pētani, ko ha kolo ofi ki Selusalema. Na'e fie ma'u 'e he ni'ihi 'o e kau taki 'i Selūsalemá ke fakalavea'i 'a Sīsū, pea na'e hoha'a 'Ene kau ākongá ke 'alu ki ha kolo 'oku fu'u ofi ki Selusalema. Na'e 'ikai ke ilifia 'a Sīsū peá Ne fakalotolahī 'Ene kau ākongá ke nau muimui 'iate la.

AKO LAHI ANGE

'Oku 'uhinga 'a e hingoa faka-Hepelū Lāsalosí ko e "Ko e 'Otuá hoku tokoní." Na'e tokoni 'a Sīsū kia Lasalosi 'aki hono fokotu'u ia mei he maté. Ne founiga fēfē nai hano tokoni'i koe mo ho fāmilí 'e he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi?

Fai 'e 'Eletā
Pa'ale P. Palati
(1807–57)

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Apostolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

NAÁ NE AKO'I AU KI HE FOKOTU'UTU'U FAKALANGI 'O E TA'ENGATÁ

*'Oku ou lava he taimí ni 'o 'ofa 'aki
'a e laumālié pea mo e mahinó foki.*

Nāá ku ma'u 'a e fiefia 'i he toe fakataha mo Palesiteni [Siosefa] Sāmita 'i Filatelifiā, pea feohi mo ia mo ha nī'ihi kehe 'i ha ngaahi 'aho lahi, pea mo e kāingalotu 'i he koló mo e feitu'u ko iā.

Lolotonga 'a e ngaahi 'initaviu ko 'ení na'a ne ako'i mai ha ngaahi tefito'i mo'oni ma'ongo'onga mo nāunau'ia 'o kau ki he 'Otuá mo e fokotu'utu'u fakalangi 'o e ta'engatá. Ne u ma'u meiate ia 'i he taimi ko 'ení 'a e fuofua fakakaukau 'o e fa'unga 'o e fāmili ta'engatá, pea mo e feohi ta'engata 'o e tu'unga fefine mo e tangatá 'i he ngaahi vā fe'ofa'aki mo 'ikai lava fakamatala'i ko iā 'a ia 'oku 'ikai mo ha toe taha ka ko e kau potó, ma'a mo loto-ma'a pe 'oku nau 'ilo hono fakamahu'ingá, 'a ia 'oku nau 'i he fakava'e 'o e me'a kotoa pē 'oku taau ke ui ko e fiefiá.

Talu ai mo 'eku ako ke fakamahu'ingá 'i 'a e fe'ofa'aki mo e feongo'i'aki fakakāingá mo 'ene kaungatonu ki he nofo fakataimi ko 'ení, 'o hangē ko ha me'a 'oku fakafeangainga kakato mo e lotó, kae lava ke fenāpasi mo hono tu'unga fakalangí.

Ko Siosefa Sāmitá na'a ne ako'i mai kiate au 'a e founa hono fakamahu'inga'i 'o e ngaahi vā fe'ofa'aki 'a e tamáí mo e fa'eé, husepānítí mo e uaifi; 'o e tuonga'ané mo e tuofefiné, fohá mo e 'ofefiné.

Ko ia ne u ako mei ai 'e malava 'a e uaifi kuó u filí ke fakama'u kiate au ki taimi mo e kotoa 'o 'itānití; pea ko e ngaahi feongo'i'aki mo e fe'ofa'aki 'okú ne 'ō'ōfaki'i kimauá 'oku mapunopuna ia mei he matavai 'o e 'ofa ta'engata fakalangí. Ko ia ne u ako mei ai 'oku tau lava ke tanumaki 'a e 'ofa ko 'ení, pea tupulaki mo faka-tupulekina ai e me'a tatau ki he kotoa 'o e ta'engatá; lolotonga e hā mai e ola 'o 'etau feohi ta'engatá 'i ha hako tokolahi hangē ko e ngaahi fetu'u 'o e langí, pe ko e 'one'one 'o e matātahí.

Ko ia ne u ako mei ai 'a e tu'unga faka'e'i'eki mo e iku'anga mo'oni 'o

ha foha 'o e 'Otuá, kuo fakakofu'i 'aki 'a e lakanga fakataula'eiki ta'engatá, ko e pētelialeke mo e taki 'o hono hako ta'efa'alauá. Ko ia ne u ako mei ai ko e tu'unga fakaefefiné ko e, hoko ko ha kuini mo taula'eiki fefine ki hono husepānítí, pea ke pule 'o ta'engata pea ta'engata ko e kuini fehuhu 'o hono hako ta'efa'alauá.

Na'a ku 'ofa pē kimu'a, ka na'e 'ikai te u 'ilo 'a hono 'uhingá. Ka kuó u 'ofa 'i he taimí ni—'aki ha haohaoa—ko ha tu'unga 'o e ongo kuo hiki hake, mo hākeakii, 'a ia te ne kilala hake hoku laumālié mei he tu'unga fakataimi pē 'o e ki'i tāputa ma'ulaló ni ke mafola 'o hangē ko e 'ōsení. Na'a ku ongo'i mo'oni ko e 'Otuá ko 'eku Tamai fakalangí ia; ko Sisū ko hoku tokoua, pea ko e uaifi 'o hoku lotó ko ha hoa ta'engata, mo ta'e-fa'amate ia; ko ha 'āngelo tauhi anga'ofa ia, kuo foaki mai kiate au ko ha fakafiemālie, mo ha kalauni 'o e nāunau 'o ta'engata pea ta'engata. Ko hono fakanounouú, 'oku ou lava he taimí ni 'o 'ofa 'aki 'a e laumālié pea mo e mahinó foki. ■

Mei he Autobiography of Parley P. Pratt (1979), 297–98.

NGAAHI 'ILO

'Oku tau fakatupu fēfē ha manavahē faka-'Otua?

"Ko e manavahē faka-'Otuá 'a e 'ofa mo falala kiate lá. I he'etau manavahē kakato i he 'Otuá, 'oku haohaoa ange ai 'etau 'ofa 'iate lá. Pea 'oku 'hangā 'e he 'ofa haohaoa 'o teke'i ki tu'a 'a e ilifia kotoa pe' (Molonai 8:16). 'Oku ou palōmesi atu 'e hanga 'e he ngaahi ola 'o e manavahē faka-'Otuá 'o kapusi 'a e fakapoúlí (vakai, T&F 50:25) i he'etau sio ki he Fakamoúí, pea langa 'iate la 'o hoko ko hotau makatu'unga pea tau vilitaki atu ki mu'a i Hono hala 'o e fuakavá i ha tukupā kuo fakatapui."

Elder David A. Bednar 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā, "Ko ia Nā'a Nau Ta'ofi 'Enau Ilifiā," *Liahona*, Mē 2015, 49.

‘Oku Toe ‘i he Makasiní ni Foki

MA’Á E KAKAI LALAHÌ KEI TALAVOÚ

FA‘A KĀTAKÍ: Mahulu Hake ‘i he Tatalí

Ko e fa‘a kātakí ‘oku ‘ikai ko ha lēsoni ‘okú ke ako tu‘o taha pē, ka ‘e lava ke mahino kiate kitautolu ‘a e fa‘a kātakí—mo ia ‘oku ‘ikai ‘uhinga ki aí ‘i he‘etau foua e ngaahi faingata‘á.

p.42

MA’Á E TO‘U TUPÚ

p.56

Fakautouaanga ki ha Fāmili Fiefiá

‘E lava ke ke tokoni ke mālohi mo fiefia ange ho fāmili, i hono faka‘aonga‘i ‘a e ngaahi tefito i mo‘oni ‘e hiva ko ‘enī mei he fanonganongo ki he fāmili!

MA’Á E FĀNAÚ

Ha Tokoni!

‘Oku Teu ke
Vetemali ha Taha

Kapau ‘e vetemali ho‘o ongomātu‘á, ‘oku angamaheni pē ke ongo‘i ha ngaahi ongo fakaeloto. Mahalo ‘e lava e ngaahi fakakaukau ko ‘enī ‘o tokoni atu ‘i he ngaahi ongo ko ia.

p.66